

IBTIDO

(TAVROTNING BIRINCHI KITOBI)

Kirish

Ibtido kitobi Tavrotning birinchi kitobidir. Mazkur kitobda olamning yaratilishi, inson zotining paydo bo'lishi, Isroil xalqining kelib chiqishi to'g'risida so'z yuritiladi. Butun borliqni, yer yuzidagi jamiki xalqlaru shohliklarni, insoniyat tarixini yagona Xudo boshqarishiga kitobda alohida urg'u beriladi.

Ibtido kitobining birinchi qismida (1-11–boblar) olam va insoniyatning Ibrohim payg'ambargacha bo'lgan davri hikoya qilinadi. Xudo hamma narsani juda ajoyib qilib yaratgan edi, lekin ilk yaratilgan ikki inson — Odam Ato bilan Momo Havo Xudoga itoat etmadilar. Ularning itoatsizligi tufayli dunyoga gunoh kirib keldi. Insonlar shu qadar gunohga botib ketdilar, Nuh payg'ambardan va uning oilasidan tashqari, jamiki insoniyatni qirib tashlash uchun Xudo yer yuziga to'fon yuborishga qaror qildi. Nuh va uning oilasi Xudoga itoat etardi, shuning uchun Xudo Nuhga: "O'zingni, oilangni, hayvonlar va qushlarning har bir turini saqlab qolish uchun katta kema yasa", deb amr etdi. To'fondan keyin odamzod yana yer yuzi bo'ylab yoyildi. Lekin ularning ko'pchiligi yana Xudoga itoat etmay qo'ydi.

Ibtido kitobining qolgan qismi (12-50–boblar) Ibrohim va uning xonadoni tarixiga oid voqealarni qamrab oladi. Xudo Ibrohim xonadonini, O'zinning xalqim qilaman, deb tanlab oladi. Ibrohim va uning xotini Sora befarzand edilar, lekin Xudo ularga farzand va'da qilib, o'sha farzand orqali jamiki xalqlarga baraka berishini aytadi.

Xudoning amri bilan Ibrohim va Sora o'zlarining ona yurtini tark etib, Kan'on yurtiga ko'chib boradilar. Xudo bu yurti ularning nasliga berishni va'da qilgan edi. Ibrohim bilan Sora ancha keksayib qolganlarida, Xudo O'z va'dasini bajarib, ularga o'g'il ato etadi, ular o'g'lining ismini Is'hoq qo'yadilar. Is'hoq ikki o'g'il ko'radi, o'g'illariga Yoqub va Esov deb ism qo'yadi. Yoqub o'n ikki o'g'il ko'radi. Ular Isroilning o'n ikki qabilasiga asos soladilar.

Kitobning oxirida Yoqubning o'g'li Yusuf haqida hikoya qilinadi. Yusufning aka-ukalari uni Ismoiliy savdogarlarga qul qilib sotib yuborishadi. Lekin vaqti kelib, Yusuf Misr hokimi bo'ladi. Shu orqali u qahatchilik davrida Misr xalqini va otasi Yoqubning butun xonadonini qutqarib qoladi. Mazkur kitobning mohiyati shundan iboratki, Xudo insoniyat taqdirini boshqaradi, yuz berayotgan hamma hodisalarni nazorat qiladi, hatto insonning yomon niyatini qabih ishlarini O'zining ezgu rejasini amalga oshirish uchun ishlatadi. Misr yurtida Yusuf aka-ukalariga shunday deydi: "Sizlar menga ravo ko'rgan yomonlikni Xudo yaxshilikka ishlatdi. Son-sanoqsiz odamlarni saqlab qolish uchun U meni shu yerga olib keldi." (Ibtido 50:20)

1-BOB

Dunyo yaratilishining tarixi

¹Xudo azalda osmon bilan yerni yaratdi*. ²Yer shaklsiz va bo'm-bo'sh bo'lib, tubsiz dengizlar ustini zulmat qoplagan edi. Xudoning Ruhi suvlar uzra yurardi*.

³ Xudo: “Yorug‘lik bo‘lsin”, deb amr bergan edi, yorug‘lik paydo bo‘ldi. ⁴ Xudo yorug‘likning ajoyib ekanini ko‘rib, yorug‘likni qorong‘ilikdan ajratdi. ⁵ Xudo yorug‘likni kunduz, qorong‘ilikni tun deb atadi. Kech kirib, tong otdi*. Birinchi kun o‘tdi.

⁶ So‘ng Xudo: “Suvlarni bir–biridan ajratib turadigan gumbaz paydo bo‘lsin”, deb amr qildi. ⁷ Shunday ham bo‘ldi: Xudo gumbazni yaratib, gumbazning ostidagi suvlardan gumbaz ustidagi suvlarni ajratdi*. ⁸ Xudo gumbazga osmon deb nom berdi. Kech kirib, tong otdi. Ikkinchi kun o‘tdi.

⁹ Keyin Xudo: “Osmon ostidagi suvlar bir joyga to‘planib, quruq yer paydo bo‘lsin”, deb amr qildi. Shunday ham bo‘ldi. ¹⁰ Xudo quruqlikka yer deb nom berdi. Bir joyga yig‘ilgan suvlarni esa dengizlar deb atadi. Xudo buning ajoyib ekanini ko‘rdi.

¹¹ So‘ngra Xudo shunday amr berdi: “Yerda o‘t–o‘lan ko‘karsin. Don beradigan har xil o‘simliklar, danagi bor har xil mevali daraxtlar o‘ssin.” Shunday ham bo‘ldi. ¹² Yerda o‘t–o‘lan ko‘kardi, don beradigan har xil o‘simliklar, danagi bor har xil mevali daraxtlar o‘tdi. Xudo bularning ham ajoyib ekanini ko‘rdi. ¹³ Kech kirib, tong otdi. Uchinchi kun o‘tdi.

¹⁴ Keyin Xudo shunday amr qildi: “Kunduzni tundan ajratish uchun osmon gumbazida yoritqichlar paydo bo‘lsin. Bular kunlarning, yillarning, nishonlanadigan bayramlarning* vaqtini ko‘rsatsin. ¹⁵ Bu yoritqichlar osmon gumbazida nur sohib, yerga yorug‘lik bersin.” Shunday ham bo‘ldi. ¹⁶ Xudo ikkita katta yoritqichni — quyosh va oyni yaratdi: kunduzi nur sohib turishi uchun kattaroq yoritqich — quyoshni, tunda nur sohib turishi uchun kichikrog‘i — oyni yaratdi. Shuningdek, Xudo yulduzlarni ham yaratdi. ¹⁷⁻¹⁸ Bu yoritqichlar yerga yorug‘lik bersin, kunduz va tun ustidan hukmronlik qilsin, yorug‘likni qorong‘ilikdan ajratib tursin deb, Xudo bularni osmon gumbaziga joylashtirdi. Xudo buning ajoyib ekanini ko‘rdi. ¹⁹ Kech kirib, tong otdi. To‘rtinchi kun o‘tdi.

²⁰ Keyin Xudo shunday amr berdi: “Suv har xil tirik jonivorlar bilan to‘lib–toshsin, qushlar paydo bo‘lib, havoda parvoz qilsin.” ²¹ Shunday qilib, Xudo bahaybat dengiz maxluqlarini va suvda suzuvchi turli–tuman jonivorlarni, har turli qushlarni yaratdi. Xudo buning ham ajoyib ekanini ko‘rdi. ²² Shunda Xudo bularning hammasiga marhamat qilib dedi: “Baliqlar va qushlar serpusht bo‘lib, ko‘paysin. Dengizlar baliqlar bilan to‘lib–toshsin, yer uzra qushlar ko‘paysin.” ²³ Kech kirib, tong otdi. Beshinchi kun o‘tdi.

²⁴ So‘ngra Xudo: “Yer turli–tuman jonzotlarni — chorvani, sudralib yuruvchi jonivorlarni*, har turli yovvoyi hayvonlarni paydo qilsin”, deb amr berdi. Shunday ham bo‘ldi. ²⁵ Xudo har turli yovvoyi hayvonlarni, chorvaning har xil turlarini, yer yuzida sudralib yuruvchi jonivorlarning va hasharotlarning har xil turlarini yaratdi. Xudo buning ajoyib ekanini ko‘rdi.

²⁶ Keyin Xudo shunday dedi: “Endi inson zotini yarataylik, ular O‘z

suratimizday, O‘zimizga o‘xshagan bo‘lsin*. Inson zoti dengizdagi baliqlar ustidan, osmondagi qushlar, yer yuzidagi chorva hamda jamiki yovvoyi hayvonlar*, yerda sudralib yuruvchi har qanday jonivor va hasharotlar ustidan hukmronlik qilsin.”²⁷ Shunday qilib,

Xudo O‘z suratiday qilib yaratdi inson zotini,
Erkagu ayol qilib yaratdi ularni.

²⁸ Xudo insonlarga marhamat qilib, aytdi: “Uvali–juvali bo‘linglar, yer yuzini to‘ldirib, itoat ettiringlar, dengizdagi baliqlar ustidan, osmondagi qushlaru yer yuzida yashovchi har turli jonivorlar ustidan hukmronlik qilinglar.”²⁹ Xudo yana aytdi: “Mana, sizlarga butun yer yuzidagi har xil donli o‘simliklarni va mevali daraxtlarni berdim. Sizlar bulardan yegulik uchun foydalanasizlar.”³⁰ Yer yuzidagi jamiki tirik jonzotga — hamma hayvonlarga, hamma qushlarga yemish qilib ko‘k o‘t–o‘lanni berdim.” Shunday ham bo‘ldi.³¹ Xudo O‘zi yaratgan hamma narsaga nazar soldi. Bular juda ajoyib edi. Kech kirib, tong otdi. Oltinchi kun o‘tdi.

2-BOB

¹ Shunday qilib, osmon bilan yer hamda ulardagi jamiki narsalar yaratildi.²⁻

³ Yettinchi kuni Xudo barcha yaratish ishlarini bitirib, dam oldi. Xudo yettinchi kuni hamma ishlaridan dam olgani uchun bu kunni muborak qildi, uni muqaddas deb boshqa kunlardan ajratdi.

⁴ Osmon bilan yerning* yaratilishi ana shulardan iboratdir.

Adan bog‘i

Parvardigor Egamiz osmon bilan yerni yaratgan paytda⁵ yer yuzida na biron o‘t, na biron giyoh ungan edi. Chunki Parvardigor Egamiz hali yerga yomg‘ir yog‘dirmagan, yerga ishlov beradigan biron kimsa yaratmagan edi.⁶ Lekin yer ostidan suv chiqib*, butun yer yuzini sug‘orardi.⁷ Shundan keyin Parvardigor Egamiz yerning tuprog‘idan odamni* yasadi va uning burun teshigidan puflab, jon ato etdi. Shunday qilib, odam tirik jon bo‘ldi.⁸ Parvardigor Egamiz sharqda — Adan degan joyda bog‘ barpo qilib, O‘zi yaratgan odamni o‘sha boqqa qo‘ydi.⁹ Keyin Parvardigor Egamiz yerdan chiroyli, lazzatli meva beradigan har xil daraxtlarni o‘stirdi. Bog‘ning o‘rtasida esa hayot daraxtini va yaxshilik bilan yomonlikni bilish daraxtini o‘stirdi.

¹⁰ Adandan bir daryo oqib kelib, bog‘ni sug‘oradi va o‘sha yerda to‘rt irmoqqa bo‘linadi.¹¹ Birinchi irmoqning nomi Pishon bo‘lib, butun Xavila yeri bo‘ylab oqadi. Bu joyda oltin bor.¹² O‘sha yerning oltini juda ham tozadir. U yerda marvarid* va aqiq toshlar ham bor.¹³ Ikkinchi irmoqning nomi Gixo‘n bo‘lib, butun Kush* yeri bo‘ylab oqadi.¹⁴ Uchinchi irmoqning nomi Dajla bo‘lib, Ossuriya shahrining sharqidan oqib o‘tadi. To‘rtinchi irmoqning nomi Furotdir.

¹⁵ Shunday qilib, Parvardigor Egamiz, bu odam boqqa ishlov bersin, parvarish qilsin deb, uni Adan bog‘iga joylashtirdi.¹⁶ Parvardigor Egamiz unga shunday amr qildi: “Sen bog‘dagi hamma daraxtning mevasidan bemalol yeyaver.”¹⁷ Lekin yaxshilik va yomonlikni bilish daraxtining mevasidan yemaysan, undan yeyishing bilanoq, shubhasiz, o‘lasan.”

¹⁸ So'ngra Parvardigor Egamiz: "Odamning yolg'iz bo'lishi yaxshi emas, unga munosib sherik yarataman", dedi. ¹⁹ Shunday qilib, U tuproqdan har xil hayvonlarni va har xil qushlarni yaratdi. "Bu jonivorlarni odam ko'rib qanaqa nom berarkin", deya ularni odamning oldiga olib keldi. Odam har bir jonivor uchun nom tanladi. ²⁰ Odam hamma chorvaga, qushlarga va yovvoyi hayvonlarga nom berdi. Lekin hamon odamga munosib sherik yo'q edi. ²¹ Shu boisdan Parvardigor Egamiz uni qattiq uxlatib qo'ydi. Odam uxlab yotganda, Xudo uning qovurg'asidan bittasini olib, o'rnini berkitib qo'ydi. ²² Parvardigor Egamiz odamning qovurg'asidan xotin kishini yaratdi va uni odamning oldiga olib keldi. ²³ Shunda odam aytdi:

"Nihoyat, bu mening suyaklarimdan paydo bo'lgan suyakdir,
Mening etimdan yaralgan etdir.
U Xotin deb atalgay,
Chunki u erkakdan* yaratilgandir."

²⁴ Shuning uchun erkak kishi ota-onasidan bo'lak bo'lib, xotiniga bog'lanib qoladi, ikkalasi bir tan bo'ladilar.

²⁵ Odam bilan xotini qip-yalang'och yurardilar, bir-birlaridan uyalish hissini sezmasdilar.

3-BOB

Odam Ato va Momo Havo gunoh qiladi

¹ Parvardigor Egamiz hamma yovvoyi hayvonlarni ham yaratgan edi. O'sha hayvonlar orasida ancha ayyori ilon edi. Ilon xotindan:

— Haqiqatan ham Xudo, bog'dagi bironta daraxtning mevasidan yemanglar, deb aytdimi? — deb so'radi.

² Xotin ilonga:

— Yo'g'-e, biz bog'dagi hamma daraxtlarning mevasidan yeyishimiz mumkin, — deb javob berdi. ³ — Lekin Xudo, bog' o'rtasidagi daraxtning mevasidan yemanglar ham, tegmanglar ham, aks holda, o'lasizlar, deb aytgan.

⁴ Ilon esa xotinga:

— Yo'q, o'lmaysizlar, — dedi. ⁵ — Chunki Xudo biladiki, sizlar bu mevalardan yesangiz, ko'zlaringiz ochilib, sizlar ham barcha yaxshi va yomon narsalarni biladigan bo'lib, Xudoga* o'xshab qolasizlar.

⁶ Xotin qarasaki, o'sha daraxt ko'zga chiroyli ko'rinadi, mevalari juda yeyishli ekan. Xotin: "Qaniydi mevalar menga donolik ato qilsa", deb orzu qildi. U daraxtning mevasidan olib yedi, keyin yonida turgan eriga ham berdi. Eri ham yedi. ⁷ O'sha zahoti ikkovining ham ko'zlari ochilib, ular yalang'och ekanliklarini angladilar, anjir barglarini sonlari atrofiga tizib, o'zlariga yopinchiq yasadilar.

⁸ Oqshom payti shabada esib turganda, odam va xotini bog'da Parvardigor Egamizning yurganini bildilar. Ular Parvardigor Egamizning nazaridan qochib, bog'dagi daraxtlar orasiga yashirindilar. ⁹ Parvardigor Egamiz:

— Qayerdasan? — deb odamni chaqirdi. ¹⁰ Odam:

— Men bog'da yurganingni bildim-u, yalang'och bo'lganim uchun qo'rqib,

yashirindim, — dedi.

¹¹ — Yalang'och ekaningni senga kim aytdi? — deb so'radi Xudo. — Yoki Men, yemanglar, deb amr etgan daraxtning mevasidan yedingmi?

¹² Odam javob berdi:

— O'zing menga bergan xotin o'sha daraxtning mevasidan menga berdi, men ham yedim.

¹³ Shunda Parvardigor Egamiz xotinga:

— Bu nima qilganing? — dedi.

— Ilon meni aldadi, men mevadan yedim, — dedi xotin.

Xudo hukm qiladi

¹⁴ Parvardigor Egamiz ilonga shunday dedi:

“Shu qilmishlaring uchun
La'nati bo'lgaysan barcha jonzotlar orasida
Va jamiki yovvoyi hayvonlar orasida.
Qorning bilan sudralib yurgaysan,
Umring bo'yi tuproq yegaysan.

¹⁵ Dushmanlik paydo qilaman sen bilan xotin o'rtasida,
Sening zoting bilan uning zoti orasida.
Uning zoti ezib tashlaydi sening boshingni,
Sen chaqib olasan uning tovonini.”

¹⁶ Xotinga esa shunday dedi:

“Homiladorligingda g'oyat azob beraman,
Mashaqqat ila bola tug'asan.
Ammo eringni qo'msayverasan,
Ering esa hokim bo'ladi sening ustingdan.”

¹⁷ Parvardigor Egamiz odamga shunday dedi:

“Xotiningning gapiga kirganing uchun,
Men, yema, deb taqiqlagan mevani yeganing uchun
Sen tufayli yerni la'nati qildim.
Butun umring bo'yi timdalab yerni,
Yerdan o'tkazasan tirikchiligingni.

¹⁸ Yerning hosili yemishing bo'lsa ham,
Yer sen uchun tikanlaru qushqo'nmas* o'stiradi.

¹⁹ Sen tuproqdan yaralgansan,
To tuproqqa qaytguningga qadar,
Peshana tering bilan non yeysan.
Zero, sen tuproqdirsan
Va tuproqqa qaytasan.”

²⁰ Xotin jamiki insonlarning onasi bo'lgani uchun, Odam Ato* unga Momo Havo* deb ism berdi. ²¹ Odam Ato va uning xotini uchun Parvardigor Egamiz teridan kiyim-kechak

yasab, ularni kiyintirib qo'ydi.

Odam Ato va Momo Havo Adan bog'idan quviladilar

²² Keyin Parvardigor Egamiz shunday dedi: "Mana, inson hamma narsani — yaxshilik va yomonlikni bilib, Bizga o'xshab qoldi. Endi u qo'lini uzatib, hayot daraxti mevasidan ham olmasin, mevani yeb, abadiy yashaydigan bo'lib qolmasin." ²³ Shu sababdan Parvardigor Egamiz Odam Atoni va Momo Havoni Adan bog'idan chiqarib yubordi. U Odam Atoni yerning tuprog'idan yasagan edi, unga endi o'sha yerni ishlashga berdi. ²⁴ U Odam Atoni haydab yuborgandan keyin, hayot daraxtiga boradigan yo'lni qo'riqlash uchun Adan bog'ining sharq tomoniga karublarni* va doimo aylanib turadigan alangali qilichni o'rnatdi.

4-BOB

Qobil bilan Hobil

¹ Odam Ato xotini Momo Havoga yaqinlashgandan keyin, Momo Havo homilador bo'ldi. Momo Havo o'g'il ko'rди va: "Xudoning qudrati bilan o'g'illi bo'ldim", deb ismini Qobil* qo'ydi. ² Keyinroq Momo Havo ikkinchi o'g'lini tug'di va unga Hobil deb ism qo'ydi. Bolalar ulg'ayib, Hobil — qo'ychivon, Qobil — dehqon bo'ldi. ³ Vaqti kelib, Qobil yerning hosilidan Egamizga nazr olib keldi. ⁴ Hobil ham suruvidagi birinchi tug'ilgan qo'zilaridan bittasini tanlab olib, so'ydi va qo'zining yog'li joylarini Egamizga nazr qilib olib keldi. Egamiz Hobilni va uning nazrini manzur ko'rди, ⁵ lekin Qobilning o'zi ham, uning nazri ham ma'qul bo'lmadi. Qobil qattiq xafa bo'lib, qovog'ini soldi. ⁶ Shunda Egamiz Qobilga dedi: "Nega xafa bo'lding? Nimaga qovog'ingni solding? ⁷ Agar sen to'g'ri ish qilsang, seni qabul qilmasmidim?!" Bilginki, yomon ish qilsang, eshigingda gunoh poylab turadi, sherga o'xshab tashlanib, seni o'lja qilmoqchi bo'ladi. Gunoh sening ustingdan hukmron bo'lishni istaydi. Lekin sen gunohni mag'lub qilishing kerak."

⁸ Qobil ukasi Hobilga: "Yur, dalaga boramiz", deb taklif qildi*. Ular dalaga borganlarida, Qobil ukasiga tashlanib, uni o'ldirdi.

⁹ Egamiz Qobildan:

— Ukang Hobil qayerda? — deb so'radi.

— Bilmayman, nima, ukam qayerga borsa, men uning qadamini o'lchab yurishim kerakmi?! — deb e'tiroz bildirdi.

¹⁰ Shunda Egamiz:

— Nima qilib qo'yding?! — dedi. — Eshitib ol: ukangning qoni Menga yerdan faryod qilmoqda. ¹¹ Ukangning qoni bilan yerni bulg'aganing uchun endi la'nati bo'lasan, yerga hech qachon ishlov berolmaysan. ¹² Yerga qanchalik jon kuydirib ishlov bermagin, yer sen uchun boshqa mo'l hosil yetishtirmas. Hozirdan boshlab sen yer yuzida doimo bir joydan boshqa joyga qochib, boshpanasiz, daydib yurasan.

¹³ Qobil Egamizga:

— Jazoyim shunchalik og'irki, bir o'zim ko'tara olmayman, — deb javob berdi. ¹⁴ — Bugun Sen meni yerimdan haydading. Endi men Sendan uzoq bo'lib yashayman, yer yuzida sarson-sargardon bo'lib, qochib yuraman. Endi meni birortasi uchratib qolib, o'ldirib qo'yishi mumkin.

¹⁵ Shunda Egamiz:

— Yo'q, hech kim seni o'ldirmaydi! — deb javob berdi Qobilga. — Kim seni o'ldirsa,

undan yetti karra o'ch olaman.

Shunday qilib, Egamiz, Qobilni birov urib o'ldirib qo'ymasin deb, unga tamg'a qo'ydi. ¹⁶ So'ngra Qobil Egamizdan uzoqlashib ketdi va Adanning sharqidagi Nod* degan yerga o'rnashdi.

Qobilning nasli

¹⁷ Qobilning xotini homilador bo'lib, o'g'il tug'di. O'g'liga Xano'x deb ism qo'ydilar. Qobil bir shahar qurdi va shaharni o'g'lining ismi bilan Xano'x deb atadi. ¹⁸ Xano'x bir o'g'il ko'rib, ismini Irod qo'ydi. Iroddan — Maxuvol, Maxuvoldan — Matushol, Matusholdan — Lamex degan o'g'illar tug'ildi. ¹⁹ Lamex ikki xotin oldi. Bittasining ismi Oida, boshqasini Zilla edi. ²⁰ Oida bir o'g'il ko'rib, ismini Yobol qo'ydi. Yobol chodirlarda yashaydigan cho'ponlarning ota-bobosi bo'ldi. ²¹ Ukasining ismi Yuval edi. Yuval lira va nay chaluvchi sozandalarning ota-bobosi bo'ldi. ²² Zilla ham bir o'g'il ko'rib, ismini Tuvalqobil qo'ydi. Tuvalqobil birinchi bo'lib bronza va temir asboblarni yasagan edi. Tuvalqobilning Namax degan singlisi bor edi.

²³ Lamex xotinlariga dedi:

“Oida va Zilla, menga quloq solinglar.
Ey xotinlarim! Gapimni eshitinglar!
Meni yaralagan odamni men o'ldirdim,
Meni urgan yosh yigitni nobud qildim.

²⁴ Qobilni o'ldirgandan yetti karra o'ch olinsa,
Lamexni o'ldirgandan yetmish yetti karra o'ch olinar.”

Shis va Eno'sh

²⁵ Odam Ato bilan xotini yana bir o'g'il ko'rdilar. Momo Havo: “Qobil o'ldirgan Hobilning o'rniga Xudo boshqa farzand berdi”, deb ismini Shis* qo'ydi. ²⁶ Shis ulg'ayib, u ham bir o'g'il ko'rdi va ismini Eno'sh qo'ydi. O'sha paytda odamlar endi Egamizga sajda qila boshlagan edilar.

5-BOB

Odam Atoning nasli

¹ Odam Atoning nasl-nasabi tarixi quyidagichadir:

Xudo inson zotini yaratganda, ularni O'ziga o'xshagan qilib yaratgan edi. ² Xudo insonlarni erkak va ayol qilib yaratdi. Xudo ularni yaratgandan keyin Inson deb nom qo'yib, ularga baraka berdi.

³ Odam Ato 130 yoshida o'g'il ko'rgan edi*. O'g'li otasining suratiday bo'lib, unga o'xshagan edi. Odam Ato o'g'liga Shis deb ism qo'ygan edi. ⁴ Shis tug'ilgandan keyin, Odam Ato 800 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ⁵ Odam Ato 930 yoshida olamdan o'tdi.

⁶ Shis 105 yoshida o'g'li Eno'shni ko'rgan edi*. ⁷ Eno'sh tug'ilgandan keyin, Shis 807 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ⁸ Shis 912 yoshida olamdan o'tdi.

⁹ Eno'sh 90 yoshida o'g'li Xenanni ko'rdi. ¹⁰ Xenan tug'ilgandan keyin, Eno'sh 815 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ¹¹ Eno'sh 905 yoshida olamdan o'tdi.

¹² Xenan 70 yoshida o'g'li Maxaliyolni ko'rdi. ¹³ Maxaliyol tug'ilgandan keyin, Xenan

840 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ¹⁴ Xenan 910 yoshida olamdan o'tdi.

¹⁵ Maxaliyol 65 yoshida o'g'li Yoredni ko'rdi. ¹⁶ Yored tug'ilgandan keyin, Maxaliyol 830 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ¹⁷ Maxaliyol 895 yoshida olamdan o'tdi.

¹⁸ Yored 162 yoshida o'g'li Xano'xni* ko'rdi. ¹⁹ Xano'x tug'ilgandan keyin, Yored 800 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ²⁰ Yored 962 yoshida olamdan o'tdi.

²¹ Xano'x 65 yoshida o'g'li Matushalohni ko'rdi. ²² Matushaloh tug'ilgandan keyin, Xano'x 300 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. U umr bo'yi Xudoga hamroh bo'lib yashadi. ²³ Xano'x 365 yil umr ko'rdi. ²⁴ U butun umri davomida Xudoga hamroh bo'lib yashab, oxiri, g'oyib bo'lib qoldi, chunki Xudo uni olib ketgan edi.

²⁵ Matushaloh 187 yoshida o'g'li Lamakni ko'rdi. ²⁶ Lamak tug'ilgandan keyin, Matushaloh 782 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ²⁷ Matushaloh 969 yoshida olamdan o'tdi.

²⁸ Lamak 182 yoshida bir o'g'il ko'rdi. ²⁹ Lamak: "Egamiz bu yerni la'natlagan, endi yerga ishlov berganimizda, og'ir ishlarimizni shu bola yengillashtirsin", deb o'g'lining otini Nuh* qo'ydi. ³⁰ Nuh tug'ilgandan keyin, Lamak 595 yil yashab, yana o'g'il-qizlar ko'rdi. ³¹ Lamak 777 yoshida olamdan o'tdi.

³² Nuh 500 yoshdan o'tgandan keyin Som, Xom va Yofas degan o'g'illarini ko'rdi.

6-BOB

Insoniyatning qabihligi

¹ Yer yuzida insonlar borgan sari ko'paya boshladi. Qizlar ham tug'ilgan edi. ² Ilohiy zotlar*, bu qizlar* chiroyli ekan, deb yoqtirganlarini o'zlariga xotin qilib olaverdilar.

³ Shunda Egamiz aytdi: "Men ato etgan Ruh* insonlar bilan abadiy qolmaydi*, chunki ular o'ladigan jonlardir*. Kelgusida ular 120 yil umr ko'rsin." ⁴ O'sha kunlarda, undan keyin ham bu olamda ulkan pahlavonlar* yashadi. Ilohiy zotlar bilan ayol zotidan* tug'ilgan bu pahlavonlar qadimgi davrning buyuk qahramonlari, mashhur jangchilari bo'lgan edilar.

⁵ Egamiz ko'rdiki, yer yuzida inson zoti qilayotgan qabihliklar juda ham ko'p ekan. Ularning ko'nglida faqat qabih niyat bor ekan. ⁶ Egamiz yer yuzida insonlarni yaratganidan pushaymon bo'ldi, yurakdan afsuslandi. ⁷ Egamiz aytdi: "O'zim yaratgan inson zotini yer yuzidan qirib yuboraman. Men inson bilan birga hayvonlarni, sudralib yuruvchi jonivorlarni, hasharotlarni, qushlarni ham qiraman, ularni yaratganimdan pushaymon bo'lyapman." ⁸ Faqat Nuh Egamizning marhamatiga sazovor bo'lgan edi.

Nuh

⁹ Nuhning nasl-nasabi tarixi quyidagichadir:

O'sha davrda yer yuzidagi solih, benuqson odam faqat Nuh bo'lib, Xudoga hamroh bo'lib yashardi. ¹⁰ Nuhning Som, Xom, Yofas degan uchta o'g'li bor edi.

¹¹ Endilikda yer yuzi Xudoning oldida axloqsizlikka, zo'ravonlikka to'lib-toshib ketgan edi. ¹² Xudo ko'rdiki, olam buzilib ketgan, yer yuzidagi jamiki insoniyat yo'ldan ozgan edi. ¹³ Xudo Nuhga aytdi: "Men butun yer yuzidagi insonlarni qirib tashlashga qaror qildim. Chunki yer yuzi ularning dastidan zo'ravonlikka to'lib-toshdi. Endi ularni butun yer bilan birga yo'q qilmoqchiman. ¹⁴ Qattiq yog'ochdan* o'zingga kema yasa, kemanding ichida xonalar ham yasab, kemanding ichki va tashqi tomonini qora saqich

bilan suvab chiq. ¹⁵ Kemaning uzunligi 300 tirsak, kengligi 50 tirsak, balandligi 30 tirsak* bo'lsin. ¹⁶ Kemaning tomini yasaganingda, tom bilan kemaning devori oralig'ida bir tirsak* ochiq joy qoldir*. Eshigini kemaning yon tomonidan yasa. Kemani uch qavatli qilib yasa. ¹⁷ Men yer yuzini to'fonga bostirib, tirik jonzotning hammasini qirib tashlayman. Yer yuzidagi jamiki mavjudot nobud bo'ladi. ¹⁸ Sen bilan esa Men ahd qilaman. Sen kema ichiga kirasan, sen bilan birga o'g'illaring, xotining, kelinlaring ham kiradi. ¹⁹ Hayvonlarning har bir turidan bir juftdan — erkagi va urg'ochisidan kema ichiga o'zing bilan olib kirasan, toki to'fon paytida ular sen bilan birga tirik qolsin. ²⁰ Qushlarning, hayvonlarning, sudralib yuruvchi jonivorlarning va hasharotlarning har bir turidan juft–juft qilib, o'zing bilan olib kirasan, toki ular tirik qolsin. ²¹ O'zing bilan oziq–ovqatlarning har bir turidan g'amlab ol. Oziq–ovqatlar oilang bilan barcha jonzotlarga yegulik bo'ladi.” ²² Nuh hamma narsani Xudo amr etganday qildi.

7–BOB

To'fon

¹ Nihoyat, vaqti kelib, Egamiz Nuhga aytdi: “Sen butun oila a'zolaring bilan kema ichiga kir. Yer yuzidagi xalqlar orasida Mening oldimda solih bo'lib yurganlardan faqat seni topdim, xolos. ² O'zing bilan halol hayvonlarning urg'ochi va erkagidan yetti juftdan, harom hayvonlarning* urg'ochi va erkagidan esa bir juftdan ol. ³ Qushlarning har bir turidan — erkagi va urg'ochisidan ham yetti juftdan tanlab ol, toki butun yer yuzida bu jonzotlarning turlari saqlanib qolsin. ⁴ Yetti kundan keyin, Men yer yuziga qirq kechayu qirq kunduz davomida yomg'ir yog'diraman. O'zim yaratgan har bir tirik narsani yer yuzidan yo'q qilaman.” ⁵ Nuh hammasini Egamiz amr etganday qildi.

⁶ Yer yuzini to'fon bosganda, Nuh 600 yoshda edi. ⁷ Nuh bilan birga xotini, o'g'illari, kelinlari to'fondan omon qolish uchun kemaning ichiga kirdilar. ⁸ Halol va harom hayvonlardan, qushlardan, yerda sudralib yuruvchi jonivordan, hasharotlardan har biri ⁹ — erkak va urg'ochisi juft–juft bo'lib Nuh bilan birga kemaga kirdi. Shunday qilib, Nuh Xudoning hamma amrlarini bajardi. ¹⁰ Yetti kundan keyin yer yuzini to'fon bosa boshladi.

¹¹ Nuh 600 yoshga kirganda, ikkinchi oyning o'n yettinchi kuni yer ostidagi buloqlar otilib chiqdi*, osmonning qopqalari ochildi*. ¹²⁻¹³ Ayni o'sha kuni Nuh bilan birga uning o'g'illari Som, Xom va Yofas, xotini va uchala kelini kema ichiga kirdilar. Qirq kechayu qirq kunduz tinmay yomg'ir yog'di. ¹⁴ Ular bilan birga yovvoyi hayvonlardan, chorvadan, yerda sudralib yuruvchi hamma jonivor va hasharotlardan, qushlardan — hammasining har bir turidan kemaga kirdi. ¹⁵ Bu tirik jonzotlar ikkita–ikkidadan bo'lib Nuh bilan birga kemaga kirdi. ¹⁶ Xudo Nuhga amr qilganday, hamma jonivorlarning erkak va urg'ochisi kemaga kirib bo'lgach, Egamiz Nuhning orqasidan eshikni yopdi.

¹⁷ Yer yuzida qirq kun davomida to'fon bo'lib, suv yerni ko'mdi, kemani yerdan yuqori ko'tardi. ¹⁸ Suv yer ustida tobora ko'payib borar, kema suv yuzida suzardi. ¹⁹ Suv yer yuzida shunchalik to'lib–toshdiki, baland tog'lar ham ko'milib ketdi. ²⁰ Suv tog'lardan o'n besh tirsak* balandlikka ko'tarildi. ²¹ Yer yuzida yurgan jamiki jonzot — qushlar, chorva, yovvoyi hayvonlar, sudralib yuruvchi jonivorlar, inson zoti nobud bo'ldi. ²² Quruq yer ustida yashab turgan hamma tirik jonzot nobud bo'ldi. ²³ Yer yuzidagi har qanday jonzotni — insonlarni, hayvonlarni, sudralib yuruvchi jonivorlarni,

hasharotlarni, qushlarni Xudo yo'q qilib yubordi, hammasi yer yuzidan qirilib ketdi. Faqat Nuh va u bilan birga kemada bo'lganlarga tirik qoldilar, xolos. ²⁴ Suv 150 kun davomida yer yuzini qoplab turdi.

8-BOB

To'fonning intihosi

¹ Xudo Nuhni va u bilan kemada birga bo'lgan barcha jonzotlarni esdan chiqarmagan edi. Xudo yer uzra shabada estirgan edi, suv pasaya boshladi. ² Yer ostidagi buloqlar*, osmonning qopqasi* berkildi, qattiq quyayotgan jala to'xtadi. ³ Suv asta-sekin yer yuzida kamaya boshladi. Nihoyat, 150 kundan keyin suv kamaydi. ⁴ Yettinchi o'ning o'n yettinchi kuni* kema Ararat tog'i cho'qqilariga tiralib to'xtab qoldi. ⁵ O'ninchi oygacha suv kamayib boraverdi. Nihoyat, o'ninchi o'ning birinchi kuni* tog' cho'qqilari ko'rindi.

⁶ Yana qirq kun o'tgach, Nuh kemandan darchasini ochdi-da, ⁷ qarg'ani chiqarib yubordi. Yer yuzidagi suv quriguncha, qarg'a u yoqdan-bu yoqqa uchib yuraverdi. ⁸ Yer yuzidagi suv quriganini bilish uchun endi Nuh kemandan kaptarni uchirib yubordi. ⁹ Hali yer yuzini suv bosib yotgani uchun kaptar qo'ngani joy topolmay, kemaga — Nuhning yoniga qaytib keldi. Nuh kaptarni ushlab, ichkariga oldi. ¹⁰ Yetti kundan keyin Nuh yana kaptarni kemandan uchirdi. ¹¹ Kechga yaqin kaptar uning yoniga qaytib keldi. Kaptarning tumshug'ida yangi o'sib chiqqan zaytun bargi bor edi. Nuh bildiki, yer yuzidagi suv pasayibdi. ¹² Nuh yana yetti kunni o'tkazib, kaptarni uchirib yubordi. Kaptar Nuhning yoniga boshqa qaytib kelmadi.

¹³ Nuh 601 yoshga kirganda, birinchi o'ning birinchi kunida* yer yuzidagi suv quriy boshladi. Nuh kemandan qopqog'ini ochib qaradi, yer yuzi hali to'liq qurimagan ekan. ¹⁴ Nihoyat, ikkinchi o'ning yigirma yettinchi kuni* yer butunlay qup-quruq bo'ldi. ¹⁵ Keyin Xudo Nuhga shunday dedi: ¹⁶ “Kemandan chiq, xotining, o'g'illaring, kelinlaring ham sen bilan birga kemandan chiqishsin. ¹⁷ O'zing bilan birga hamma tirik jonzotlarni — qushlaru hayvonlarni, sudralib yuruvchi jonivorlarni, hasharotlarni ham olib chiq, toki ular yer yuzida serpusht bo'lib, ko'payib, g'ij-g'ij qaynasin.” ¹⁸ Shunday qilib, Nuh o'g'illarini, xotini va kelinlarini boshlab, kemandan tashqariga chiqdi. ¹⁹ Hamma hayvonlar, sudralib yuruvchi jonivorlar, hasharotlar, qushlar — yerda yashaydigan jamiki jonzotlar ham o'z jufti bilan kemandan chiqdi.

Nuh qurbonlik keltiradi

²⁰ So'ngra Nuh Egamizga atab qurbongoh qurdi. So'ng har bir halol hayvondan va halol qushdan* olib, qurbongoh ustida ularni qurbonlik qilib kuydirdi. ²¹ Egamiz qurbonlikning xushbo'y hididan mamnun bo'lib, O'ziga O'zi dedi: “Insonning ko'nglida bolaligidanoq qabih niyat bor ekan. Shunday bo'lsa ham, Men bundan buyon jamiki tirik jonzotni oldingiday qirib tashlamayman. Inson tufayli butun dunyoni la'natlamayman. ²² Bu olam turar ekan, bahorda ekin-tikin, kuzda o'rim-yig'im, yoz va qish, sovuq va issiq, kunduz va tun bo'laveradi.”

9-BOB

Xudo Nuh bilan ahd qiladi

¹ Xudo Nuh bilan uning o'g'illariga marhamat qilib, ularga dedi: “Uvali-juvali

bo'linglar, yer yuzini to'ldiringlar. ² Yer yuzidagi jamiki hayvonlar, osmondagi hamma qushlar, yerda sudralib yuruvchi jonivor va hasharotlarning hammasi, dengizdagi hamma baliqlar sizlardan qo'rqib, hurkadigan bo'ladi. Bularning hammasi ustidan sizlar hukmron bo'lasizlar. ³ O'tni va sabzavotlarni sizlarga yemish qilib berganim singari, hamma tirik jonzotlarni ham sizlar uchun yemish qilib beraman. ⁴ Lekin etni qoni bilan yemaysizlar. Qonda jon bo'lgani uchun Men buni taqiqlayman. ⁵ Qotillik jazolanadi. Insonning jonini olgan insondan Men xun talab qilaman, insonni o'ldirgan har qanday hayvon o'ldirilishi lozim.

⁶ Kimki inson qonini to'ksa,
Uning qonini ham inson to'kar.
Zero, inson zotini Men, Xudo,
Yaratganman O'z suratimda.

⁷ Barakali bo'lib ko'payinglar, yer yuzida to'lib–toshib, tobora ortib boringlar.”

⁸ Xudo Nuh bilan uning o'g'illariga yana gapirdi: ⁹ “Men endi sizlar bilan va sizlarning avlodingiz bilan ahd qilaman. ¹⁰ Sizlar bilan kemadan chiqqan hamma tirik jonzot — qushlar, chorva, yer yuzida yashovchi hamma jonivorlar bilan ham ahd qilaman. ¹¹ Sizlar bilan qat'iy ahd qilaman: bundan buyon barcha jonzot to'fon tufayli qirilib ketmaydi, yer yuzini qirib bitiradigan to'fon boshqa hech qachon bo'lmaydi, deb va'da beraman.

¹² Sizlar va jamiki tirik jonzot bilan qilayotgan abadiy ahdimning alomati shu bo'ladi:

¹³ Men bulutlar orasida O'z kamalagimni* hosil qilaman. Bu kamalak Mening olam ahli bilan qilgan ahdimning alomati bo'ladi. ¹⁴ Men bulutlarni yer ustiga olib kelganimda, kamalak bulutlar orasida ko'rinib turadi. ¹⁵ Ana o'shanda Men O'zim bilan sizlar va hamma tirik jonzot o'rtasida qilgan ahdimni yodimda tutaman. To'fon endi hech qachon jamiki jonzotni yo'q qilmaydi. ¹⁶ Kamalak bulutlar orasida turganda, Men kamalakni ko'rib, yer yuzidagi tirik jonzot bilan O'zim qilgan abadiy ahdimni yodimda tutaman.”

¹⁷ Xudo yana Nuhga dedi: “Yer yuzidagi jamiki tirik jonzot bilan Men qilayotgan ahdning alomati ana shudir.”

Nuh va uning o'g'illari

¹⁸ Nuh va uning o'g'illari Som, Xom va Yofas kemadan chiqishdi. Keyinroq Xom o'g'il ko'rib, ismini Kan'on qo'ydi. ¹⁹ Nuhning uchala o'g'lidan butun yer yuzidagi xalqlar tarqaldi.

²⁰ To'fondan keyin Nuh dehqon bo'ldi va ilk bor uzumzor barpo qildi. ²¹ Bir kuni u o'zi tayyorlagan maydan ichdi. Mast bo'lib, chodirida yalang'och yotgan edi,

²² Kan'onning otasi Xom otasining yalang'och yotganini ko'rdi va tashqariga chiqib, akalariga aytdi*. ²³ Som bilan Yofas bir kiyimni olib, yelkalariga tashladilar. Orqalari bilan chodirga kirib, otalarining yalang'och tanasini ko'rmaslik uchun yuzlarini teskari o'girib, uning ustini kiyim bilan yopib qo'ydilar. ²⁴ Nuh o'ziga kelgach, kenja o'g'lining* qilmishini bildi. ²⁵ Shunda Nuh dedi:

“Kan'on* la'nati bo'lsin!
Qullarning ham quli bo'lsin akalariga!”

²⁶ Nuh yana dedi:

“Somning Xudosi — Egamizga
Hamdu sanolar bo’lsin.
Kan’on Somga qul bo’lsin!
²⁷ Xudo Yofasga mo’l yer bersin*,
Uning nasli Somning
Xalqi bilan yashasin!
Kan’on Yofasga qul bo’lsin!”

²⁸ Nuh to’fondan keyin 350 yil yashadi. ²⁹ U 950 yoshida olamdan o’tdi.

10–BOB

Nuhdan tarqalgan dunyo xalqlari

¹ Nuhning o’g’illari Som, Xom va Yofas to’fondan keyin o’g’illar ko’rdilar. Ularning nasl–nasabi va ulardan kelib chiqqan xalqlar* tarixi quyidagichadir:

Yofasdan kelib chiqqan xalqlar

- ² Yofas nasli: Go’mer, Mago’g, Moday, Yovon, Tuval, Meshex, Tiros va ulardan kelib chiqqan xalqlar.
³ Go’mer nasli: Ashkanoz, Rifat, To’xarmo va ulardan kelib chiqqan xalqlar.
⁴ Yovon nasli: Elishox, Tarshish, Kit, Ro’don* va ulardan kelib chiqqan xalqlar.
⁵ Yovon nasli dengiz bo’ylariga tarqalib joylashdi.

Ular* har xil qabilalarga va yurtlarga bo’lindilar, har bir qabilaning o’z tili bor edi.

Xomdan kelib chiqqan xalqlar

- ⁶ Xom nasli: Kush*, Mizra*, Fut, Kan’on va ulardan kelib chiqqan xalqlar.
⁷ Kush nasli: Savo, Xavila, Sabto, Ramo, Sabtaxo va ulardan kelib chiqqan xalqlar.
Ramo nasli: Shava, Dedon va ulardan kelib chiqqan xalqlar.

⁸ Kushning naslida yana Nimro’d degani ham bor edi. Nimro’d yer yuzidagi birinchi buyuk jangchi edi. ⁹ Egamizning nazarida u shu qadar buyuk ovchi ediki, uning ismi hikmat bo’lib qoldi. Odamlar mohir ovchi haqida gapirganda: “Egamizning nazaridagi Nimro’dga o’xshagan buyuk ovchi” deb aytadigan bo’lishdi. ¹⁰ Nimro’d shohligining ilk markazi Shinar yeridagi* Bobil, Erax, Akkad shaharlarining hammasini* o’z ichiga olgan edi. ¹¹ Nimro’d o’sha yerdan Ossuriyaga borib*, Naynavo*, Rexobo’t–Ir, Kolax, ¹² Rasan shaharlarini qurdirdi. Rasan shahri Kolax va buyuk Naynavo shaharlari orasida joylashgan edi.

- ¹³ Mizra nasli: Lud, Onom, Laxov, Naftux, ¹⁴ Patro’s, Kasluy, Xafto’r va ulardan kelib chiqqan xalqlar. Kasluydan Filist xalqi kelib chiqdi*.
¹⁵ Kan’on nasli: Kan’onning to’ng’ich o’g’li Sidon, Xet va ulardan kelib chiqqan xalqlar. ¹⁶ Kan’ondan Yobus, Amor, Girgosh, ¹⁷ Xiv, Oruq, Sin, ¹⁸ Arvod, Zamar va Xomat xalqlari ham kelib chiqdi.

Natijada Kan’on urug’lari chegaradan tashqariga tarqalib ketdi. ¹⁹ Kan’onning chegaralari shimoldagi Sidondan boshlab Garor tomonga — janubdagi

G'azogacha, so'ngra sharqdagi Sado'm, G'amo'ra, Adma, Zavo'yim tomonga — to Leshagacha cho'zilgan edi.

²⁰ Xomning nasli ana shulardan iborat edi. Ular har xil qabilalarga va yurtlarga bo'lindilar, har bir qabilaning o'z tili bor edi.

Somdan kelib chiqqan xalqlar

²¹ Yofasning akasi Som ham farzandlar ko'rdi. U jamiki Ibir* naslining otabobosi bo'ldi.

²² Som nasli: Elam, Oshur, Arpaxshod, Lud, Oram va ulardan kelib chiqqan xalqlar.

²³ Oram nasli: Uz, Xul, Geter, Meshex* va ulardan kelib chiqqan xalqlar.

²⁴ Arpaxshodning Shilax degan o'g'li* bor edi. Shilaxning Ibir degan o'g'li bor edi. ²⁵ Ibir ikki o'g'il ko'rdi: birinchisining ismini Palax qo'ydi, chunki uning davrida dunyo bo'linib ketdi*. Ikkinchisining ismi Yoxton edi.

²⁶ Yoxtonning nasli: Elmo'dod, Shalaf, Xazormavat, Yorax, ²⁷ Hadoram, Uzol, Dikla, ²⁸ Obal, Abumayl, Shava, ²⁹ Ofir, Xavila, Yo'vov va ulardan kelib chiqqan xalqlar.

Yoxtonning nasli mana shular edi. ³⁰ Bu xalqlar yashagan hudud Meshadan tortib, sharqdagi Safor qirlari tomongacha cho'zilgan edi.

³¹ Somning nasli ana shulardan iborat edi. Bu xalqlar har xil qabilalarga va yurtlarga bo'lindilar, har bir qabilaning o'z tili bor edi.

³² Nuhning o'g'illaridan paydo bo'lgan nasllar, nasabnomasi bo'yicha, alohida-alohida xalqlar sifatida ro'yxat qilingan edi. To'fondan keyin yer yuzida mana shu xalqlar o'rnashdi.

11-BOB

Bobil minorasi

¹ Butun yer yuzida bitta til bo'lib, hamma odamlar bir xil so'zlashardilar. ² Odamlar sharqdan* ko'chib, Shinar yeridagi* bir tekislikka keldilar va o'sha yerda joylashdilar. ³ Odamlar bir-birlariga: "Kelinglar, g'isht quyib, yaxshilab pishiraylik", dedilar. Shunday qilib, ular qurilish uchun g'ishtdan, qorishma uchun qora saqichdan foydalanadigan bo'ldilar. ⁴ Keyin odamlar aytdilar: "Kelinglar, o'zimiz uchun shahar quraylik, shahar minorasining cho'qqilari osmonga tegib tursin. Shu tariqa nom tarataylik. Aks holda, biz butun yer yuziga tarqalib ketamiz." ⁵ Odamlar qurayotgan shaharni va minorani ko'rish uchun Egamiz pastga tushdi. ⁶ Egamiz dedi: "Qaranglar, hammasi bitta xalq, hammasining tili bir! Bu hali ular qilmoqchi bo'lgan ishning boshlanishi, xolos. Hademay, ular ko'ngliga kelgan ishni qilishga qodir bo'ladilar. ⁷ Qani, pastga tushaylik-da, ularning tilini aralashtirib yuboraylik, toki birining gapini ikkinchisi tushunolmay qolsin." ⁸ Shunday qilib, Egamiz ularni o'sha yerdan butun yer yuzi bo'ylab tarqatib

yubordi. Odamlar shahar qurilishini to'xtatdilar. ⁹ Egamiz hamma odamlarning tilini o'sha yerda chalkashtirib, ularning o'zlarini butun yer yuziga tarqatib yuborgani uchun shaharning nomi Bobil* bo'lib qoldi.

Somning avlodlari

¹⁰ Somning nasl–nasabi tarixi quyidagichadir:

Som 100 yoshga kirganda, o'g'li Arpaxshodni ko'rgan edi*. Arpaxshod tug'ilganda, to'fon bo'lib o'tganiga ikki yil bo'lgan edi. ¹¹ Arpaxshod tug'ilgandan keyin, Som 500 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

¹² Arpaxshod 35 yoshida o'g'li Shilaxni ko'rgan edi*. ¹³ Shilax tug'ilgandan keyin, Arpaxshod 403 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

¹⁴ Shilax 30 yoshida o'g'li Ibirni ko'rgan edi. ¹⁵ Ibir tug'ilgandan keyin, Shilax 403 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

¹⁶ Ibir 34 yoshida o'g'li Palaxni ko'rgan edi. ¹⁷ Palax tug'ilgandan keyin, Ibir 430 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

¹⁸ Palax 30 yoshida o'g'li Ravuni ko'rgan edi. ¹⁹ Ravu tug'ilgandan keyin, Palax 209 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

²⁰ Ravu 32 yoshida o'g'li Sarug'ni ko'rgan edi. ²¹ Sarug' tug'ilgandan keyin, Ravu 207 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

²² Sarug' 30 yoshida o'g'li Naxo'rni ko'rgan edi. ²³ Naxo'r tug'ilgandan keyin, Sarug' 200 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

²⁴ Naxo'r 29 yoshida o'g'li Terahni ko'rgan edi. ²⁵ Terah tug'ilgandan keyin, Naxo'r 119 yil yashab, yana o'g'il–qizlar ko'rdi.

²⁶ Terah 70 yoshdan o'tgandan keyin o'g'illari Ibrom*, Naxo'r va Xaronni ko'rgan edi.

Terahning avlodlari

²⁷ Terahning nasl–nasabi tarixi quyidagichadir:

Terahdan Ibrom, Naxo'r va Xaron tug'ildilar. Xarondan Lut tug'ildi. ²⁸ Terah hali hayot ekan, Xaron o'zining tug'ilgan yurtida — Xaldehydagi Ur shahrida* otasidan oldin olamdan o'tdi. ²⁹ Ibrom — Soray* degan qizga, Naxo'r — Milxo degan qizga uylandilar. Milxo Xaronning qizi edi. Milxoning Iskax degan singlisi ham bor edi. ³⁰ Soray bepusht bo'lib, bolasi yo'q edi.

³¹ Terah o'g'li Ibromni, Xaronning o'g'li — nabirasi Lutni, Ibromning xotini — kelini Sorayni ergashtirib, Xaldehydagi Ur shahridan chiqib, Kan'on yurtiga qarab yo'l oldi. Ular Xoron shahriga* kelishgach, o'sha yerda o'rnashdilar. ³² Terah 205 yoshida Xoronda olamdan o'tdi.

12–BOB

Xudo Ibromni tanlaydi

¹ Shundan keyin Egamiz Ibromga* dedi: "O'z yurtiingdan, qarindosh–urug'laring oldidan — otang xonadonidan chiqib ket. Men senga bir yurti ko'rsataman, o'sha yerga borasan.

² Buyuk xalqning otasi qilaman seni,
Baraka beraman senga,
Ulug' qilaman sening nomingni,
Baraka manbayi bo'lasan sen.

³ Men baraka berarman seni duo qilganlarga,
Seni la'natlaganlarni Men la'natlayman.
Sen orqali baraka toparlar
Yer yuzidagi jamiki xalqlar.”

⁴ Egamiz amr qilganday, Ibrom ketdi. Lut ham Ibrom bilan birga ketdi. Ibrom Xorondan* chiqib ketganda, yetmish besh yoshda edi. ⁵ Ibrom xotini Sorayni*, jiyani Lutni, Xoronda xizmatga olgan odamlarini boshlab, to'plagan jamiki mol–mulkini olib, Kan'on yurtiga qarab yo'lga tushdi. Nihoyat, ular Kan'on yurtiga yetib kelishdi. ⁶ Ibrom bu yurtda ko'chib yurib, Shakam* yaqinidagi Mo're nomli muqaddas eman daraxti* yoniga yetib kelib to'xtadi. O'sha paytlarda bu yurtda Kan'on xalqi yashardi. ⁷ Shu yerda Egamiz Ibromga zohir bo'lib: “Mana shu yurtning naslingga beraman”, dedi. Shunday qilib, Ibrom zohir bo'lgan Egamizga atab o'sha yerda qurbongoh qurdi. ⁸ Shundan so'ng Ibrom Baytilning sharqidagi qirlarga yo'l oldi. Baytil bilan Ay shaharlarining o'rtasida* chodir tikdi. Chodirdan g'arb tomonda Baytil, sharq tomonda Ay shaharlari bor edi. Bu yerda u qurbongoh qurib, Egamizga sajda qildi. ⁹ Ibrom u joydan bu joyga ko'chib, janubga — Nagav cho'liga* ketdi.

Ibrom Misrda

¹⁰ O'sha paytda Kan'onda qahatchilik haddan ortiq avjiga chiqdi. Shuning uchun Ibrom, qahatchilik tugaguncha kutib turay deb, Misrga yo'l oldi. ¹¹ Ibrom Misr chegarasiga yaqinlashganda, xotini Sorayga dedi:

— Sen juda ham go'zal ayolsan. ¹² Misrliklar seni ko'rganlarida: “Manavi ayol — uning xotini”, deb aytishadi. Meni o'ldirib, seni tirik qoldirishadi. ¹³ Sen, uning singlisiman, deb aytgin, toki sen tufayli Misrliklar menga yaxshi munosabatda bo'lsinlar, jonimga rahm qilsinlar.

¹⁴ Ibrom Misrga kirib kelganda, Sorayning go'zalligi hammaning og'zida duv–duv gap bo'ldi. ¹⁵ Saroy a'yonlari ham Sorayni ko'rishgach, uni fir'avnga rosa maqtashdi. Shunday qilib, Sorayni fir'avnning saroyiga olib kelishdi. ¹⁶ Fir'avn Soray tufayli Ibromga ham ko'p muruvvat qildi: mol–qo'y, eshakar, qul va cho'rilar, tuyalar in'om qildi.

¹⁷ Lekin fir'avn Sorayni o'z haramiga olmoqchi bo'lgani uchun, Egamiz fir'avn xonadoniga dahshatli o'lat kasalligini yubordi. ¹⁸ Fir'avn Ibromni chaqirtirib kelib, unga dedi:

— Bu nima qilganing? Nima qilib qo'yding meni? Nimaga Soray xotining ekanini menga aytmading? ¹⁹ Nimaga, u mening singlim, deb aytding? Gapingga ishonib, uni o'zimga xotin qilib olmoqchi bo'ldim–a! Mana xotining, ol–da, ko'zimdan yo'qol!

²⁰ Fir'avn o'z odamlariga farmon bergan edi, ular Ibromni xotini, hamma odamlari va mol–mulki bilan birga yurtdan chiqarib yubordilar.

13–BOB

Ibrom va Lut bir–biridan ayriladi

¹ Shunday qilib, Ibrom* xotinini, jiyani Lutni va bor mol–mulkini olib, Misrdan chiqdi va shimolga — Nagav cho‘liga* yo‘l oldi.

² Ibrom endi juda boyib ketgan, mol–qo‘ylari, kumushu oltini ko‘p edi. ³ U Nagav cho‘lidan Baytilga borguncha bir joydan ikkinchi joyga ko‘chib yurdi. Nihoyat, Baytil bilan Ay oralig‘iga* yetib keldi. U oldin ham shu yerda chodir tikib, ⁴ qurbongoh qurgan edi. Ibrom o‘sha yerda yana Egamizga sajda qildi. ⁵ Ibrom bilan birga ketayotgan Lut ham juda boy bo‘lib, mol–qo‘ylari, ko‘plab chodirlari bor edi. ⁶ Ikkovlari chorvasi bilan bir joyda yashashlari uchun yer torlik qilib qoldi. ⁷ Qolaversa, Ibromning cho‘ponlari bilan Lutning cho‘ponlari o‘rtasida janjal chiqib qoldi. Bu paytda o‘sha yurtda Kan‘on va Pariz xalqlari yashardilar.

⁸ Shunda Ibrom Lutga dedi:

— Mening cho‘ponlarim bilan sening cho‘ponlaring o‘rtasida janjal bo‘lmasligi kerak. Axir, biz yaqin qarindoshlarmiz. ⁹ Nima qilishimiz lozimligini men senga aytay. Sen mana shu yerdan yaxshi joyini keragicha tanlab ol, keyin bir–birimizdan ajralaylik. Agar sen chap tomonga ketsang, men o‘ng tomonga ketaman, agar sen o‘ng tomonga ketsang, men chap tomonga ketaman.

¹⁰ Lut Zo‘var tomondagi Iordan vodiysining serhosil tekisliklariga qaradi. Hamma yoq sersuv, go‘yo Egamiz yaratgan boqqa* va Misrning ajoyib yerlariga o‘xshardi. Egamiz Sado‘m va G‘amo‘ra shaharlarini vayron qilmasdan oldin vodiy shunaqa edi.

¹¹ Shunday qilib, Lut Iordan tekisliklarini tanladi va sharq tomonga ketdi. Shu tariqa Ibrom bilan Lut bir–biridan ayrildilar. ¹² Ibrom Kan‘on yurtida o‘rnashdi, Lut esa Iordan tekisliklaridagi shaharlar orasiga o‘rnashib, chodirlarini Sado‘m yoniga ko‘chirdi.

¹³ Sado‘m aholisi o‘ta qabih bo‘lib, Egamizga qarshi og‘ir gunohlar qilar edilar.

Ibrom Xevronga ko‘chadi

¹⁴ Lut Ibromdan ayrilib ketgandan keyin, Egamiz Ibromga dedi:

— Mana shu turgan joyingdan shimolga, janubga, sharqqa va g‘arbga qara. ¹⁵ Sen ko‘rib turgan hamma yerni senga va sening naslingga abadiy mulk qilib beraman. ¹⁶ Men sening naslingni yerdagi qumday ko‘paytiraman. Kimki yerdagi qumni sanay olsa, sening naslingni ham sanay oladi. ¹⁷ Qani, otlan, yurti aylanib chiq. Men bu yurti senga mulk qilib beraman.

¹⁸ Shunday qilib, Ibrom chodirini yig‘ishtirib, Xevrondagi* Mamre nomli muqaddas emanzor* yoniga keldi va o‘sha yerda o‘rnashdi. U yerda Egamizga qurbongoh qurdi.

14–BOB

Ibrom Lutni qutqaradi

¹ O‘sha paytda Shinarda* Omrafil, Elazarda Oriyox, Elamda Kado‘rlamar va Go‘yimda Tidol hukmronlik qilar edilar. ² Ular ittifoq tuzib, quyidagi beshta shohga qarshi urush ochdilar: Sado‘m shohi Beraga, G‘amo‘ra shohi Birshaga, Adma shohi Shinavga, Zavo‘yim shohi Shemoverga va Belax shohiga. (Belax hozir Zo‘var deb yuritiladi.) ³ Ana shu beshta shoh ittifoq tuzib, Siddim vodiysida kuchlarini birlashtirgandilar. (Siddim vodiysi hozirgi O‘lik dengizdir*.) ⁴ Bu shohlar o‘n ikki yil davomida Kado‘rlamarga qaram bo‘lib

kelgandilar. O'n uchinchi yili esa unga qarshi isyon ko'targandilar.

⁵ Isyondan bir yil o'tgandan keyin Kado'rlamar va uning ittifoqchilari lashkarlari bilan kelib, Ashtaro't-Karnayimdagi Rafa xalqini, Xomdagi Zuz xalqini, Xiratayim tekisligidagi Eyim xalqini, ⁶ Seir* tog'laridagi Xorim xalqini* cho'lning chetidagi El-Porongacha ta'qib qilib borib, mag'lub qildilar. ⁷ So'ngra ular orqaga qaytib, En-Mishpat shahriga keldilar va Omoleklarning butun yerlarini, shuningdek, Xazazon-Tamarda yashayotgan Amor xalqini qo'lga oldilar. (En-Mishpat hozir Kadesh deb yuritiladi.) ⁸

⁹ Sado'm, G'amo'ra, Adma, Zavo'yim va Belax, ya'ni Zo'var shohlari o'z lashkarlarini Siddim vodiysida* saf torttirib, Elam shohi Kado'rlamarning va Go'yim, Shinar va Elazar shohlarining lashkarlariga qarshi jangga tayyor qilib qo'ydilar. Xullas, to'rtta shoh beshta shohga qarshi otlandi. ¹⁰ Vodiya qora saqich to'ldirilgan chuqurlar ko'p edi. Sado'm va G'amo'ra shohlari qochib ketayotganlarida, ularning jangchilari o'sha chuqurlarga yiqilib tushdilar. Tirik qolganlari tog'larga qochib qutulib qoldilar.

¹¹ Shunday qilib, bosqinchilar Sado'm va G'amo'rani talon-taroj qilib, u yerdagi hamma boyliklarni, g'amlab qo'yilgan oziq-ovqatlarni olib, o'z yo'llariga ketdilar. ¹² Ibromning* jiyani Lut Sado'mda yashayotgan edi. Bosqinchilar Lutni asirga olib, bor narsasini o'lja qilib oldilar.

¹³ Bir odam bosqinchilardan qutulib, ibroniy Ibromning yoniga qochib bordi va bo'lgan voqeani unga so'zlab berdi. Ibrom bu paytda Amor xalqidan bo'lgan Mamre degan odamning emanzori* yonida chodir tikkan edi. Mamre va uning Eshko'l, Onar degan ukalari* Ibromning ittifoqchilari edilar. ¹⁴ Ibrom Lutning asirga olinganini eshitgach, o'z xonadonidagi qurol ushlashga qodir hamma odamlarni to'pladi. Ular 318 kishi edi. U Kado'rlamarning lashkari ortidan quvib, Dan shahrida* ularga yetib oldi.

¹⁵ Ibrom o'sha yerda odamlarini guruhlariga bo'lib, tunda har tomondan ularga hujum qildi. Kado'rlamarning lashkari qochdi, lekin Ibrom ularni Damashqning shimolidagi Xo'vax shahrigacha quvlab bordi. ¹⁶ Ibrom bilan uning ittifoqchilari hamma narsani — o'lja olingan narsalarni, Ibromning jiyani Lutni va uning mol-mulkini, ayollarni va boshqa asirlarni qaytarib olib keldilar.

Maliksidiq Ibromni duo qiladi

¹⁷ Ibrom Kado'rlamar va uning ittifoqchilari ustidan g'alaba qilib qaytib kelayotganda, Sado'm shohi uni kutib olgani Shovey soyligiga keldi. (Shovey soyligi Shoh soyligi* deb ham atalgan.)

¹⁸ Salim* shohi Maliksidiq ham Ibromni kutib olgani chiqib, non va sharob olib keldi. U Xudoyi Taoloning ruhoniysi ham edi. ¹⁹ Maliksidiq Ibromni shunday deb duo qildi:

“Yeru ko'kni yaratgan* Xudoyi Taolo

Ibromga baraka bersin.

²⁰ Yovlaringni qo'lingga bergan Xudoyi Taologa

Hamdu sanolar bo'lsin.”

Ibrom qaytarib olib kelgan hamma narsaning o'ndan birini Maliksidiqqa berdi.

²¹ So'ngra Sado'm shohi Bera Ibromga shunday dedi:

— Odamlarimni o'zingga qaytarib bersang bo'ldi, qaytarib olib kelgan hamma narsani o'zingga olaver.

²² Lekin Ibrom Sado'm shohiga shunday javob berdi:

— Yeru ko'kni yaratgan Egamiz — Xudoyi Taolo haqi qasam ichib aytamanki,²³ men sening birorta cho'pingni yoki chorig'ingning ipini ham olmayman. Aks holda: "Ibromni men boy qilganman", deb aytishing mumkin.²⁴ Yigitlarimning yeb-ichganidan tashqari, men sendan hech narsa olmayman. Men bilan birga borgan ittifoqchilarim Onar, Eshko'l va Mamre esa o'zlarining ulushlarini olishsin.

15-BOB

Xudo Ibrom bilan ahd qiladi

¹ Shundan keyin Egamiz Ibromga* shu so'zlarni vahiya ayon qildi:

— Qo'rqma, Ibrom, Men senga qalqon bo'laman, senga beradigan mukofotim buyuk bo'ladi.

² — Ey Egam Rabbii! Sen menga nima ham berar eding?! Men hamon befarzandman, butun mol-mulkim Damashqlik xizmatkorim Eliazarga qoladi.³ Sen menga farzand bermading, shuning uchun xonadonimda tug'ilgan qulim mening merosxo'rim bo'ladi-da.

⁴ Lekin Ibromga Egamiz yana shu so'zlarni ayon qildi:

— Yo'q, quling sening merosxo'ring bo'lmaydi, o'zingning pushti kamaringdan bo'ladigan o'g'ling sening hamma mol-mulkingga merosxo'r bo'ladi.

⁵ So'ngra Egamiz Ibromni tashqariga olib chiqib, unga:

— Osmonga qara, agar yulduzlarni sanay olsang, sanab ko'r, — dedi.

Egamiz yana aytdi:

— Sening nasling ham o'sha yulduzlarga o'xshagan ko'p bo'ladi.

⁶ Ibrom Egamizga ishondi, Egamiz uni ishonchi uchun solih deb bildi.

⁷ So'ngra Egamiz unga dedi:

— Men sening Egangman, bu yurtni senga mulk qilib bermoqchiman, shuning uchun seni Xaldeydagi Ur shahridan* olib chiqqanman.

⁸ — Ey Egam Rabbii! Bu yurtni meros qilib olishimga qanday ishonch hosil qilaman? — deb so'radi Ibrom.

⁹ — Menga uch yoshli g'unajin, uch yoshli echki, uch yoshli qo'chqor, kaptar, musichani olib kel, — dedi Egamiz.

¹⁰ Egamiz nima aytgan bo'lsa, hammasini Ibrom olib kelib, so'ydi. Hayvonlarni uzunasiga o'rtasidan bo'lib, bo'laklarni bir-biriga qaratib qo'ydi. Lekin qushlarni ikkiga bo'lmadi.¹¹ Quzg'unlar go'shtlarni yeyish uchun qo'nganda, Ibrom quzg'unlarni haydadi.

¹² Quyosh botayotganda, Ibromni qattiq uyqu bosdi. Uni qo'rquv, vahima qamrab oldi.¹³ Shunda Egamiz Ibromga aytdi:

— Shuni yaxshi bilib qo'yki, sening nasling begona yurtda musofir bo'lib yashaydi. To'rt yuz yil qul bo'lib, jabr-zulm tortadi.¹⁴ Lekin Men sening naslingni qul qilgan xalqni jazolayman. Sening nasling begona yurtdan katta boylik bilan chiqib ketadi.¹⁵ Sen juda ham keksayib olamdan o'tib, dafn etilasan, ota-bobolaring yoniga xotirjam ketasan.

¹⁶ Sening nasling to'rt avlod o'tgandan keyin* bu yerga qaytib keladi, chunki Amor xalqlarining qabihligi hali haddan oshmadi*.

¹⁷ Quyosh botib, qorong'i tushgandan keyin, Ibrom ichidan tutun chiqib turgan tog'orani va yonayotgan mash'alani ko'rdi. O'sha tog'ora va mash'ala bo'g'izlangan hayvon bo'laklari orasidan o'tdi*.¹⁸ Shunday qilib, o'sha kuni Egamiz Ibrom bilan ahd

qildi va shunday dedi:

— Men sening naslingga Misrdagi daryodan* tortib buyuk Furot daryosigacha bo'lgan joylarni ¹⁹ — Xayin, Xanaz, Kadmon, ²⁰ Xet, Pariz, Rafa, ²¹ Amor, Kan'on, Girgosh, Yobus xalqlarining yerlarini beraman.

16–BOB

Hojar va Ismoil

¹ Ibromning* xotini Soray* hamon bola ko'rmas edi. Soray Misrlik Hojar degan bir ayolni cho'ri qilib olgan edi. ² Bir kuni Soray Ibromga aytdi:

— Egamiz meni farzanddan qisdi. Endi cho'rimning yoniga kiravering. Balki u orqali farzandli bo'larman*.

Ibrom Sorayning taklifiga rozi bo'ldi. ³ Shunday qilib, Ibromning xotini Soray Misrlik cho'risi Hojarni eriga xotin* qilib olib berdi. Bu voqea yuz berganda, Ibrom Kan'on yurtiga kirganiga o'n yil bo'lgan edi. ⁴ Ibrom Hojarning yoniga kirdi. Hojar homilador bo'ldi. Hojar homiladorligini bilgach, bekasi Sorayni nazar–pisand qilmay qo'ydi.

⁵ Shunda Soray Ibromga dedi:

— Cho'ringa imtiyoz berib, o'zim uni sizning qo'yingizga solib qo'ydim. Endi u homilador bo'lib, meni nazariga ilmay qo'ydi–ya. Bularning hammasiga siz aybdorsiz!* Xudoga soldim, qay birimizning haq ekanimizni Xudo hal qilsin!

⁶ Ibrom Sorayga:

— Hozir ham u sening cho'ring, unga istaganingni qilaver, — deb javob berdi. Soray Hojarga shunaqangi shafqatsizlik qildiki, Hojar qochib ketishga majbur bo'ldi.

⁷ Egamizning farishtasi sahrodagi buloq yonida — Shurga* boradigan yo'l bo'yida Hojarni topdi.

⁸ — Ey Hojar, Sorayning cho'risi! Qayerdan kelib, qayerga ketyapsan? — deb so'radi.

— Bekam Soraydan qochib kelyapman, — deb javob berdi Hojar.

⁹ — Bekangning yoniga qayt, unga itoat et, — dedi Egamizning farishtasi Hojarga.

¹⁰ — Sening naslingni shu qadar ko'p qilamanki, ko'pligidan hech kim sanay olmaydi.

¹¹ Egamizning farishtasi Hojarga yana gapirdi:

“Sen homiladorsan va tuqqaysan o'g'il,

Egamiz eshitdi jafolaringni,

Uning ismini qo'ygaysan Ismoil*.

¹² O'g'ling bo'lg'ay asov eshakday,

Uning qo'li ko'tarilgay hammaga qarshi

Va hammaning qo'li — unga qarshi,

Qarindoshlari bilan dushman bo'lib yashagay*.”

¹³ Hojar: “Meni ko'radigan Xudoni ko'rdim–a!”* dedi. Shuning uchun u o'ziga gapirgan Egamizga: “Meni ko'radigan Xudosan”* deb nom berdi. ¹⁴ Shuning uchun bu quduqqa Ber–Laxay–Ruy* deb nom berilgan. Quduq Kadesh bilan Barid orasida joylashgan.

¹⁵ Hojar Ibromga o'g'il tug'ib berdi, Ibrom bu bolaga Ismoil deb ism qo'ydi. ¹⁶ Bu paytda Ibrom sakson olti yoshda edi.

17-BOB

Ahd belgisi — sunnat

¹ Ibrom* to'qson to'qqiz yoshga kirganda, Egamiz unga zohir bo'lib, dedi:

— Men Qodir Xudoman. Men ko'rsatgan yo'ldan yur, har doim pokdil bo'lib yashagin. ² Men sen bilan ahd qilaman, senga juda ko'p nasllar ato qilaman.

³ Ibrom yerga muk tushib ta'zim qildi. Keyin Xudo unga aytdi:

⁴ — Sen bilan qiladigan ahdim shudir: sen ko'plab xalqlarning otasi bo'lasan. ⁵ Endi sening ismingni o'zgartiraman. Isming endi Ibrom emas, Ibrohim* bo'ladi. Chunki Men seni ko'plab xalqlarning otasi qilaman. ⁶ Seni juda ham barakali qilaman, sendan xalqlar yarataman, sendan shohlar kelib chiqadi. ⁷ Men senga va sendan keyingi nasllaringga bergan va'damda turaman. Bu abadiy ahd bo'ladi. Men doimo Sening Xudoying, sendan keyingi nasllarningning Xudosi bo'lib qolaman. ⁸ Sen musofir bo'lib yashab turgan mana shu Kan'on yurtining hammasini Men senga va nasllaringga abadiy mulk qilib beraman. Men ularning Xudosi bo'laman.

⁹ Xudo Ibrohimga yana dedi:

— Sen va sendan keyingi nasllaring avlodlar osha Men bilan qilgan ahdga rioya qilishlaringiz lozim. ¹⁰ Sen va sening nasllaring rioya qilishlaringiz kerak bo'lgan ahdim quyidagichadir: orangizdagi har bir erkak sunnat qilinsin. ¹¹ Sunnat — sen bilan Mening o'rtamizdagi ahdning belgisi bo'ladi. ¹² Hozirdan boshlab nasllar osha xonadoningdagi har bir o'g'il bola tug'ilgandan keyin sakkiz kun o'tgach, sunnat qilinsin. Bu faqat sening oila a'zolaringgagina tegishli bo'lmay, balki xonadoningda tug'ilgan xizmatkorlaringga va sening naslingdan bo'lmagan, begonalardan sotib olgan xizmatkorlaringga ham tegishlidir. ¹³ Xonadoningda tug'ilgan xizmatkorlaring ham, sotib olingan xizmatkorlaring ham sunnat qilinsin. Shunday qilib, Mening sen bilan qilgan ahdim abadiy ekanini tanangizdagi belgi ko'rsatib turadi. ¹⁴ Sunnat qilinmagan erkak xalqim orasidan yo'q qilinsin. U Mening ahdimni buzgan hisoblanadi.

¹⁵ Xudo Ibrohimga yana aytdi:

— Xotining Sorayga kelsak, uning ismi bundan keyin Soray bo'lmasin. Hozirdan boshlab uni Sora* deb chaqir. ¹⁶ Men Soraga marhamat ko'rsataman. Men undan senga o'g'il ato qilaman. Ha, Men Soraga shunchalik baraka beramanki, u ko'p xalqlarning onasi bo'ladi. Uning nasllari orasidan shohlar chiqadi.

¹⁷ Ibrohim muk tushib ta'zim qildi, keyin kulib qo'ydi—da, o'ziga o'zi dedi: “Yuz yoshga kirgan odam bola ko'rar ekanmi?! Buning ustiga, Sora ham to'qsonga kirdi, endi bola tug'armidi?!” ¹⁸ Ibrohim Xudoga:

— Qaniydi, Ismoil Sening marhamating ostida yashasa, — dedi.

¹⁹ — Yo'q, xotining Sora senga o'g'il tug'ib beradi, — dedi Xudo. — Sen o'g'lingning otini Is'hoq* qo'yasan. Men o'g'ling bilan va uning kelgusi nasli bilan abadiy ahdimni davom ettiraman. ²⁰ Ismoil to'g'risida qilgan iltimosingni ham eshitdim. Men unga baraka beraman, uning naslini haddan tashqari ko'paytiraman. U o'n ikki yo'lboshchining otasi bo'ladi. Undan buyuk xalq keltirib chiqaraman. ²¹ Lekin Men O'z ahdimni tug'iladigan o'g'ling Is'hoq bilan qilaman. Kelgusi yili xuddi shu paytda Sora senga Is'hoqni tug'ib beradi.

²² Xudo Ibrohim bilan gaplashib bo'lgach, uning yonidan ketdi.

²³ O'sha kuniyoq Ibrohim Xudo amr etganday qildi: o'g'li Ismoilni, xonadonida

tugʻilgan xizmatkorlarini, begonalardan sotib olgan xizmatkorlarini — xonadonidagi hamma erkakni sunnat qildi. ²⁴ Ibrohim sunnat qilinganda, toʻqson toʻqqiz yoshda, ²⁵ oʻgʻli Ismoil oʻn uch yoshda edi. ²⁶ Ibrohim bilan oʻgʻli bir kunda sunnat qilindilar. ²⁷ Shunday qilib, Ibrohimning xonadonidagi jamiki erkak zoti ham u bilan birga sunnat qilindi.

18–BOB

Xudo Ibrohimga oʻgʻil vaʼda qiladi

¹ Kunning jazirama issiq payti edi. Ibrohim Mamredagi muqaddas emanzorda* chodiriga kiraverishda oʻtirgan edi, shu payt Egamiz unga zohir boʻldi. ² Shu lahzada Ibrohim roʻparasida uchta odam turganini bildi. Ibrohim uchalasini koʻrgan zahoti ularni kutib olgani yugurib bordi va muk tushib taʼzim qildi.

³ — Hazratim*, — dedi Ibrohim, — marhamatingizni darigʻ tutmanglar, bu qulingizning eshigini bosib oʻtib ketmanglar. ⁴ Xizmatkorlarim suv keltirishsin, oyoqlaringizni yuvishsin, oʻzlaringiz daraxtning soyasida dam olinglar. ⁵ Modomiki, bu qulingizning xonadoniga tashrif buyuribsizlar, men non–pon olib kelay. Sayohatingizni davom ettirishdan oldin bardam boʻlib olinglar.

— Mayli, — deyishdi ular, — aytganingday qilaver.

⁶ Ibrohim shoshilganicha chodirga qaytdi–da, Soraga dedi:

— Tez boʻl! Unning yaxshisidan darrov bir togʻora* olib, non yop.

⁷ Soʻngra podaga borib, semiz buzoqni tanladi va xizmatkoriga berdi. Xizmatkor darrov buzoqni soʻyib, taom tayyorlashga kirishdi. ⁸ U suzma, sut va pishirib tayyorlangan buzoq goʻshtini olib, mehmonlarning oldiga qoʻydi. Mehmonlar ovqatlanishayotganda, Ibrohim daraxt ostida ularga oʻzi xizmat qilib turdi.

⁹ — Xotining Sora qayerda? — deb soʻrashdi ular.

— Shu yerda, chodirda, — deb javob berdi Ibrohim.

¹⁰ Ulardan biri*:

— Men kelgusi yili shu paytda* qaytib kelganimda, xotining Sora oʻgʻilli boʻladi, — dedi. Sora chodir pardasining orqasida, chodirga kiraverish yonida bu suhbatni eshitib turardi. ¹¹ Bu paytda Ibrohim ham, Sora ham juda keksayib qolishgan, Sora bola tugʻish davridan ancha oʻtgan edi. ¹² U ichida kulib, oʻzicha oʻyladi: “Men munkillagan kampir boʻlsam–u, qanday qilib lazzatlana olardim?! Buning ustiga, xoʻjayinim ham qarib qolgan boʻlsa.” ¹³ Shunda Egamiz* yana Ibrohimga aytdi:

— Nima uchun Sora kuldi? Nimaga u: “Qarib qolgan boʻlsam, bola tugʻarmidim”, dedi? ¹⁴ Men — Egangiz uchun imkonsiz narsa bor ekanmi?! Kelgusi yil shu paytda Men qaytib kelaman. Oʻshanda Sora oʻgʻilli boʻladi.

¹⁵ Lekin Sora qoʻrqib ketgan edi.

— Kulmadim, — deb gapidan tondi u.

— Yoʻq, kulding, — dedi Egamiz.

Ibrohim Sadoʻm uchun yolvoradi

¹⁶ Shundan keyin uchalovi oʻrinlaridan turib, Sadoʻm tomonga yoʻl oldilar. Ibrohim, ularni kuzatib qoʻyay deb, birga yurdi. ¹⁷ Egamiz: “Men qilmoqchi boʻlgan ishlarimni Ibrohimdan sir tutmayman”, dedi Oʻziga. ¹⁸ “Ibrohimdan buyuk, qudratli xalq kelib chiqadi. Yer yuzidagi jamiki xalqlar u orqali baraka topadi. ¹⁹ Ibrohim oʻgʻillarini, oʻz

naslini Mening yo'limdan yurishga, to'g'rilik va adolat bilan ish qilishlariga yo'l ko'rsatsin deb, uni tanlaganman. Shunda Men Ibrohimga bergan va'damni bajaraman."

²⁰ So'ngra Egamiz Ibrohimga dedi:

— Sado'm va G'amo'ra aholisining razilligi, ularning og'ir gunohlari haqidagi ohu fig'onlar Menga yetib keldi. ²¹ Men pastga tushib ko'ray-chi, ularning hammasi haqiqatan ham shunchalik gunohga botib ketibdimikan?!

²² Shundan keyin ikki kishi Sado'mga qarab yo'l oldi. Egamiz esa Ibrohim bilan qoldi. ²³ Ibrohim Unga qarab, so'radi:

— Sen gunohkorni ham, begunohni ham birday qirib tashlayverasanmi? ²⁴ Aytaylik, shaharda ellikta begunoh odam topsang, shaharni vayron qilaverasanmi? Begunoh odamlarning haqi-hurmati uchun shaharga rahm qilmaysanmi? ²⁵ Nahotki gunohsiz odamni gunohkor bilan birga yo'q qilsang?! Aslo! Sen gunohsizning boshiga gunohkorning kunini solmaysan-ku! Axir, Sen butun olamning Hokimisan, adolat ila ish tutasan!

²⁶ — Agar Men Sado'mda ellikta begunoh odamni topsam, — dedi Egamiz, — ularning haqi-hurmati uchun butun shaharga rahm qilaman.

²⁷ — Ey Rabbiiy! Men tuproq va kul bo'lsam ham, Senga gapirayotganimda qo'polligim uchun kechirgin, — dedi Ibrohim. ²⁸ — Ellikta begunoh odamga beshta yetmasa-chi? Beshta kam bo'lgani uchun butun shaharni qirib tashlaysanmi?

— Agar u yerda qirq beshta solih odamni topsam, shaharni qirib tashlamayman.

²⁹ Ibrohim Egamizga yana gapirdi:

— Balki u yerda qirqta begunoh odam topilar.

— O'sha qirqta begunohning haqi-hurmati uchun bu ishni qilmayman, — dedi Egamiz.

³⁰ — Yo Rabbiiy! — dedi Ibrohim. — Gapirsam, O'zing kechirgaysan. Balki u yerda o'ttizta begunoh topilar?

— Agar u yerda o'ttizta begunoh odamni topsam, shaharni qirib tashlamayman, — deb javob berdi U.

³¹ — Rabbiiy! Gapirayotganimda qo'polligim uchun kechirgin, — dedi Ibrohim. — Balki u yerda yigirmata begunoh odam topilar?

— O'sha yigirmata begunoh odamning haqi-hurmati uchun shaharni qirib tashlamayman, — dedi U.

³² — Rabbiiy! Yana bir marta gapirsam, O'zing kechirgaysan, — dedi Ibrohim. — Balki u yerda o'nta begunoh odam topilar?

— O'sha o'nta begunoh odamning haqi-hurmati uchun shaharni qirib tashlamayman, — deb javob berdi Egamiz.

³³ Egamiz Ibrohim bilan gaplashib bo'lgach, O'z yo'lga ketdi. Ibrohim ham chodiriga qaytdi.

19-BOB

Sado'm aholisining gunohkorligi

¹ O'sha kuni kechqurun ikkala farishta* Sado'mga yetib keldi. Lut Sado'm darvozasi yonida* o'tirgan edi. Lut farishtalarni ko'rib, ularga peshvoz chiqdi va muk tushib ta'zim qildi.

² — Janoblar, marhamat, shu kecha bu qulingizning uyiga kiringlar, oyoqlaringizni yuvayin, menikida tunab qolinglar. Ertaga ertalab yo'llaringizga ketsalaringiz ham bo'ladi.

— Rahmat, biz tunni shahar maydonida o'tkazamiz, — deb aytishdi ular. ³ Lut hadeb qistayvergandan keyin, farishtalar Lutnikiga kelishdi. Lut xizmatkorlariga non* yopib, ziyofat tayyorlashni buyurdi. Ziyofat tayyor bo'lgach, ular ovqatlanishdi. ⁴ Lekin ular endi uxlashga yotmoqchi bo'lib turganlarida, Sado'm shahrining hamma erkagi — yoshu qarisi kelib, Lutning uyini o'rab olishdi. ⁵ Ular Lutni chaqirishib, so'rashdi:

— Bugun kechqurun sening uyingga kelgan odamlar qani? Ularni olib chiq bizning oldimizga! Ular bilan birga bo'laylik.

⁶ Lut tashqariga chiqib, orqasidan eshikni yopib qo'ydi.

⁷ — Birodarlarim! — dedi u, — o'tinaman, zinhor bunday qabihlik qila ko'rmanglar!
⁸ Mana, ikkita bokira qizim bor. Qizlarimni sizlarga olib chiqib berayin, ular bilan bilganlaringizni qilinglar. Lekin bu odamlarga tegmanglar, ular mening mehmonim, mening panohim ostidadirlar.

⁹ Lekin ular:

— Yo'ldan qoch! — deb shovqin soldilar. — Sen o'zingni kim deb o'ylayapsan? Biz senga oramizdan joy berdik, endi esa bizga aql o'rgatadigan bo'lib qoldingmi?! Mana endi ko'rasan. Anavi kelgan odamlarga qiladiganimizdan ham battarroq'ini senga qilamiz!

Odamlar Lutni siqib kelib, eshikni sindirmoqchi bo'ldilar. ¹⁰ Shu payt ichkaridagi ikkala farishta qo'llarini tashqariga chiqarib, Lutni uyning ichkarisiga — yonlariga oldilar va eshikni yopdilar. ¹¹ Keyin uyning eshigi oldida turgan hamma odamlarni — kattalarni ham, kichiklarni ham farishtalar ko'r qilib qo'ydilar. Shuning uchun odamlar eshikni topa olmay qoldilar.

Lut Sado'mdan ketadi

¹² Shundan keyin farishtalar Lutdan so'rashdi:

— Bu shaharda sening yana kiming bor? Kuyovingmi, o'g'illaringmi, qizlaringmi — senga qarashli kim bo'lsa ham, shahardan olib chiqib ket. ¹³ Biz shaharni butunlay qirib tashlaymiz. Bu shahar aholisining razilligiyu og'ir gunohlari haqidagi ohu fig'onlar Egamizga yetib bordi. "Bu shaharni qirib tashlanglar", deb U bizni yubordi.

¹⁴ Shundan keyin Lut bo'lajak kuyovlari oldiga borib:

— Tezda shahardan chiqib ketinglar! — dedi. — Egam bu shaharni qirib tashlamoqchi.

Lekin Lutning gapi kuyovlariga hazil bo'lib tuyuldi. ¹⁵ Tong otgach, farishtalar Lutni shoshiltirishdi:

— Tez bo'l! Xotining bilan ikkala qizingni olib, hoziroq bu yerdan jo'na! Bo'lmasa, shaharga qirg'in kelganda, sizlar ham halok bo'lasizlar!

¹⁶ Lut hali ham ikkilanib turganda, farishtalar Lutni, xotinini va ikkala qizini qo'llaridan ushlab, shahar tashqarisiga olib chiqib qo'ydilar. Chunki Egamiz shafqatli edi. ¹⁷ Farishtalar ularni shahar tashqarisiga olib chiqib qo'yganlaridan keyin, ulardan biri ogohlantirdi:

— Qochinglar, jonlaringni qutqaringlar! Orqaga qaramanglar, vodiydagi biron joyda to'xtamanglar! Toqqa qarab qochinglar! Bo'lmasa, halok bo'lasizlar!

¹⁸ — Yo‘q, Hazratim! — deb iltijo qildi Lut. ¹⁹ — Bu qulingizga ko‘p inoyat ko‘rsatdingiz, hayotimni qutqarib qoldingiz, menga ko‘p shafqat qildingiz. Lekin tog‘ juda ham uzoq. Men falokatga yo‘liqib, u yerga yetib borolmay o‘lib ketaman—ku! ²⁰ Hov anavi shaharchani ko‘ryapsizmi? O‘zi kichkinagina shaharcha, uncha uzoq emas. Men o‘sha yoqqa qochib bora qolay. O‘shanda men jonimni saqlab qolaman.

²¹ — Bo‘pti! — dedi farishta Lutga. — Sen aytganday bo‘lsin. O‘sha kichkina shaharni yo‘q qilmayman. ²² Tez bo‘l, o‘sha yoqqa qoch! Sen o‘sha shaharga yetib bormaguningcha, men hech narsa qilolmayman.

Lut shaharni kichkina degani uchun, bu shahar Zo‘var* deb yuritiladigan bo‘ldi.

²³ Quyosh chiqayotganda, Lut Zo‘varga yetib keldi.

Sado‘m va G‘amo‘ra vayron qilinadi

²⁴ Shundan keyin Egamiz Sado‘m va G‘amo‘ra shaharlari ustiga yonayotgan oltingugurt yog‘dirdi. ²⁵ Yonayotgan oltingugurt bu shaharlar qatorida vodiydagi hamma shaharlarni aholisiyu o‘t-o‘lanlari bilan birga qirib tashladi. ²⁶ Lutning ortidan xotini kelayotgan edi. Xotini orqasiga qaragan edi, tuz ustuniga aylanib qoldi.

²⁷ Keyingi kuni ertalab Ibrohim Egamiz bilan gaplashgan joyga qaytib bordi.

²⁸ Sado‘m, G‘amo‘ra va butun vodiya qarab, u yerlardan tutun ko‘tarilayotganini ko‘rdi. Bu manzara go‘yo tandirdan chiqayotgan tutunni eslatardi.

²⁹ Xudo vodiydagi shaharlarni qirib, Lut yashayotgan shaharlarga falokat yog‘dirganda, Ibrohimni esdan chiqarmagan edi. Shuning uchun Xudo Lutni falokatdan asrab qoldi.

Mo‘ab va Ommon xalqlarining kelib chiqishi

³⁰ Lut Zo‘varda turishdan qo‘rqib, ikkala qizi bilan tog‘dagi bir g‘orga joylashib, o‘sha yerda yashayverdi. ³¹ Bir kuni katta qizi kichigiga dedi:

— Bu atroflarda bizga uylanadigan birorta erkak qolmagan. Otamiz esa qarib qolyapti. ³² Kel, otamizga sharob ichiramiz—da, keyin uning yoniga kiramiz. Shu yo‘l bilan otamizdan naslimizni davom ettiramiz.

³³ Shunday qilib, ular o‘sha kuni kechasi otalariga sharob ichirdilar. Katta qizi otasining yoniga kirdi. Otasi qizining qachon kirib, qachon turganini bilmadi. ³⁴ Keyingi kuni katta qizi kichigiga dedi:

— Kecha tunda men otamning yoniga kirdim. Bugun ham otamizga sharob ichiraylik, keyin sen otamizning yoniga kirasan. Shu yo‘l bilan otamizdan naslimizni davom ettiramiz.

³⁵ Shunday qilib, ular o‘sha kuni kechasi ham otalariga sharob ichirdilar. Kichik qiz otasining yoniga kirdi. Otasi kichik qizining qachon kirib, qachon turganini bilmadi.

³⁶ Shunday qilib, Lutning ikkala qizi ham otalaridan homilador bo‘ldilar. ³⁷ Katta qizi o‘g‘il tug‘di va ismini Mo‘ab* qo‘ydi. U bugungi kunda Mo‘ab xalqining ota–bobosi hisoblanadi. ³⁸ Kichik qiz ham o‘g‘il tug‘di va ismini Banommi* qo‘ydi. U bugungi kunda Ommon xalqining ota–bobosi hisoblanadi.

20–BOB

Ibrohim va Abumalek

¹ Ibrohim bu yerdan ko‘chib, janubga — Nagav cho‘li* tomonga yo‘l oldi va Kadash

bilan Shur oralig'ida joylashdi. Keyinroq Garorga* ketdi. U yerda bir oz yashadi.

² Ibrohim bu yerdagi odamlarga xotini Sorani, u mening singlim, deb aytar edi. Garor shohi Abumalek odam yuborib, Sorani saroyiga oldirib keldi.

³ Abumalek kechasi tush ko'rdi. Tushida Xudo zohir bo'lib, unga dedi: "Sen mana shu xotinni olganing uchun o'lasan, chunki uning eri bor." ⁴ Lekin Abumalek hali Soraga yaqinlashmagan edi.

— Yo Rabbii! — dedi Abumalek. — Men begunohman—ku! Endi begunoh odamni ham o'ldiraverasanmi? ⁵ Ibrohim menga, u mening singlim, dedi—ku! Ayolning o'zi ham, Ibrohim — mening akam, dedi. Men bu ishni pok ko'ngil bilan qildim.

⁶ Xudo Abumalekka tushida yana dedi:

— Sening pok ko'ngilli ekaningni bilaman. Shu sababdan Menga qarshi gunoh qilishdan seni saqladim. Soraga tegishingga yo'l qo'ymadim. ⁷ Endi sen bu ayolni eriga qaytarib ber. Uning eri — payg'ambar, sen uchun ibodat qiladi. Shunda sen tirik qolasan. Agar bu ayolni eriga qaytarib bermasang, shuni bilib qo'yki, o'zing ham, butun oila a'zolaring ham o'lasizlar.

⁸ Ertasi kuni saharda Abumalek hamma a'yonlarini chaqirib, ularga bo'lgan voqeani aytib berdi. Hammalari qattiq vahimaga tushdilar. ⁹ Keyin Abumalek Ibrohimni chaqirtirib, unga dedi:

— Bizni nima qilib qo'yding? Senga qarshi qanday gunoh qilibman—a?! Men ham, shohligim ham shunchalik og'ir gunohga botishiga sen sababchi bo'lding! Sen menga hech kim hech qachon qilmasligi kerak bo'lgan ishni qilding.

¹⁰ Abumalek Ibrohimdan:

— Nimani o'ylab bu ishni qilding? — deb so'radi.

¹¹ — Bu yerda hech kim Xudodan qo'rqmaydi, xotinimni tortib olish uchun meni o'ldiradilar, deb o'yladim, — dedi Ibrohim. ¹² — Buning ustiga, u haqiqatan ham mening singlim, otamiz bir, lekin onamiz boshqa–boshqa bo'lgani uchun unga uylanganman.

¹³ Xudo meni otamning xonadonidan begona yurtlarga sayohatga olib ketganda, xotinimga shunday degan edim: "Qayerga borsak ham, men to'g'rimda gapirganingda, u mening akam, deb aytgin. Shunda menga sodiqligingni ko'rsatgan bo'lasan."

¹⁴ Shundan keyin Abumalek mol–qo'yidan, qul va cho'rilaridan Ibrohimga berdi. Xotini Sorani ham qaytarib berdi.

¹⁵ — Mana, shohligimga qarashli yerlar qarshingda turibdi, — dedi Abumalek. — Qayerda yashashni xohlasang, o'sha joyni tanlab olaver.

¹⁶ Soraga esa shunday dedi:

— Mana, akangga ming bo'lak kumushni* tovon qilib to'layapman. Bu kumushlar yoningdagilarga sening pokligingni isbotlaydi*.

¹⁷⁻¹⁸ Xudo Sora tufayli Abumalekning xonadonidagi hamma ayolni tug'maydigan qilib qo'ygan edi. Ibrohim Xudoga ibodat qildi. Xudo Abumalekka shifo berdi, shuningdek, uning xotini va cho'rilariga ham shifo berib, ularni tug'adigan qildi.

21–BOB

Is'hoqning tug'ilishi

¹ Egamiz bergan va'dasi bo'yicha Soraga marhamat qildi. ² Sora homilador bo'lib, Ibrohimga qarigan chog'ida o'g'il tug'ib berdi. Bularning hammasi Xudo aytgan vaqtda

yuz berdi. ³ Ibrohim o'g'liga Is'hoq deb ism qo'ydi. ⁴ Xudo amr qilganday, Is'hoq sakkiz kunlik bo'lganda, Ibrohim uni sunnat qildi*. ⁵ Is'hoq tug'ilganda, Ibrohim yuz yoshda edi. ⁶ Sora dedi: "Xudo menga shodlik va kulgi* ato qildi, bu haqda eshitgan har kim men bilan birga kuladi. ⁷ Kim ham, Sora chaqaloq emizadi, deb Ibrohimga ayta olardi?! Men esa Ibrohimga qarigan chog'ida o'g'il tug'ib berdim."

⁸ Vaqt o'tib, Is'hoq katta bo'lib qolgach, Sora uni ko'krakdan chiqardi. Bu baxtli kunni nishonlab, Ibrohim katta ziyofat berdi*.

Hojar bilan Ismoil quviladi

⁹ Misrlik Hojarning Ibrohimga tug'ib bergan o'g'li Ismoil* Is'hoqni* masxara qilayotganini* Sora ko'rib qoldi. ¹⁰ Sora Ibrohimdan:

— Bu cho'rini o'g'li bilan birga haydab yuboring! — deb talab qildi. — Cho'rining o'g'li mening o'g'lim bilan merosxo'r bo'lmasin*.

¹¹ Bu gapdan Ibrohim juda xafa bo'ldi, axir, Ismoil ham uning o'g'li edi—da. ¹² Lekin Xudo Ibrohimga dedi:

— Bola va cho'ri xotining uchun tashvish tortma. Soraning aytganlarini qil. Chunki Men senga va'da qilgan nasling Is'hoq orqali kelib chiqadi. ¹³ Cho'ri xotiningning bolasi sening ham o'g'ling bo'lgani uchun Men unga ham farzandlar ato etib, undan xalqlar yarataman.

¹⁴ Ibrohim ertasiga saharda turdi. Bir oz yegulik va bir mesh suv olib, Hojarning yelkasiga yukladi—da, o'g'li bilan birga jo'natib yubordi. Hojar Bersheba atroflarida cho'lda bemaqsad izg'ib yurdi.

¹⁵ Meshdagi suv tamom bo'lgach, Hojar bolasini bir butaning tagida qoldirdi.

¹⁶ So'ngra: "Bolamning o'lishini ko'rmayin", deb bolasidan bir o'q otimi* nariga borib o'tirdi. Hojar o'sha yerda o'tirib, yig'lab, faryod qila boshladi. ¹⁷ Xudo o'smirning yig'isini eshitdi. Xudoning farishtasi samodan Hojarni chaqirib dedi:

— Nimaga g'am chekyapsan, Hojar? Qo'rqma, sen o'smirni qoldirib ketgan joydan Xudo uning yig'isini eshitdi. ¹⁸ Qani, o'g'lingni turgiz, uning qo'lidan ushla. Men uning naslidan buyuk xalq yarataman.

¹⁹ Xudo Hojarning ko'zini ochib yuborgan edi, u bir quduqni ko'rди. Borib, meshni suvga to'ldirib keldi—da, bolasiga ichirdi.

²⁰ Xudo doimo bola bilan birga bo'ldi. Bola Poron cho'lida* o'sib—ulg'aydi. U mohir kamonkash bo'ldi. ²¹ Onasi uni Misr yurtidan bir qizga uylantirdi.

Ibrohim bilan Abumalek o'rtasidagi ahdlashuv

²² Bir kuni Abumalek* lashkarboshisi Pixol bilan birga Ibrohimning oldiga bordi va unga dedi:

— Sen har qanday ishni qilganingda ham Xudo sen bilan birga. ²³ Endi Xudoning nomini o'rta qo'yib, seni, bolalaringni, naslingni aldamayman, deb qasam ich. Men senga sodiqligimni ko'rsatdim. Shuning uchun hozir, senga va men istiqomat qilib turgan shu yurtingga sodiq bo'laman, deb qasam ich.

²⁴ — Qasam ichaman, — dedi Ibrohim.

²⁵ Shunda Ibrohim Abumalekka: "Xizmatkorlaring zo'rlik bilan mening qudug'imni tortib olishdi", deb shikoyat qilib qoldi.

²⁶ — Bu haqda birinchi marta eshityapman, — dedi Abumalek. — Sen menga bu haqda aytmagan eding. Bu ishni kim qilganini bilmayman.

²⁷ Shunday qilib, Ibrohim Abumalekka mol–qo‘ylar berdi va ikkalasi ahd qildilar.
²⁸ Ibrohim yettita urg‘ochi qo‘zini suruvdan ajratib oldi. ²⁹ Abumalek Ibrohimdan:
 — Sen yettita urg‘ochi qo‘zini ajratib olding, buning ma‘nosi nima? — deb so‘radi.
³⁰ Ibrohim shunday javob berdi:
 — Mana shu yettita urg‘ochi qo‘zini sen qo‘limdan olishing kerak, toki bu quduqni o‘zim qaziganimni bular isbotlaydi*.

³¹ Shunday qilib, ikkovlari qasamyod qilishdi. Shuning uchun bu joy hozirgacha Bersheba* deb yuritiladi. ³² Ular ahd qilganlaridan keyin, Abumalek o‘z lashkarboshisi Pixol bilan Filistlar yeridagi Garor shahriga qaytib ketdi. ³³ Ibrohim Bershebada yulg‘un daraxti* o‘tqazdi va u yerda abadiy Xudoga — Egamizga sajda qildi. ³⁴ U Filistlar yerida ancha vaqt yashadi.

22–BOB

Xudo Ibrohimga amr beradi

¹ Shu voqealardan keyin Xudo Ibrohimni sinadi.
 — Ibrohim! — deb chaqirdi Xudo.
 — Labbay! — deb javob berdi Ibrohim.
² — Yolg‘iz suyuqli o‘g‘ling Is‘hoqni olib, Moriyox yeriga* bor, — dedi Xudo. — Men senga bir tog‘ni ko‘rsataman, o‘sha tog‘da o‘g‘lingni qurbonlik qilib kuydirasan.
³ Ertasi kuni Ibrohim saharda turib, eshagini egarladi. Olovda kuydiriladigan qurbonlik uchun o‘tin tayyorladi. So‘ng ikki xizmatkori va o‘g‘li Is‘hoqni yoniga olib, Xudo aytgan yerga jo‘nadi. ⁴ Uch kun yo‘l yurganlaridan keyin, Ibrohim uzoqdan o‘sha joyni ko‘rdi. ⁵ Ibrohim xizmatkorlariga dedi:
 — Sizlar shu yerda — eshakning yonida qolinglar. O‘g‘lim bilan hov anavi yerga boramiz–u, u yerda sajda qilib, shu yerga qaytib kelamiz.
⁶ Ibrohim qurbonlik kuydirish uchun o‘tinni olib, o‘g‘li Is‘hoqning yelkasiga ortdi. O‘zi esa pichoq bilan cho‘g‘ni olib ketdi. Ikkovlari birga ketishdi.
⁷ — Otajon! — dedi bir payt Is‘hoq otasiga.
 — Labbay, o‘g‘lim, — deb javob berdi Ibrohim.
 — Olov bilan o‘tin bor–u, lekin qurbonlik qilib kuydiriladigan qo‘zi qani? — deb so‘radi Is‘hoq.
⁸ — Qurbonlik qilib kuydiriladigan qo‘zini Xudoning O‘zi beradi*, o‘g‘lim, — deb javob qildi Ibrohim. Shunday qilib, ikkovlari birga yo‘lda davom etishdi.
⁹ Ular Xudo ko‘rsatgan yerga yetib kelganlaridan keyin, Ibrohim qurbongoh qurib, qurbongohga o‘tin qaladi. So‘ngra u o‘g‘li Is‘hoqni bog‘lab, qurbongohdagi o‘tinlar ustiga yotqizdi. ¹⁰ Ibrohim pichoqni oldi va o‘g‘lini bo‘g‘izlashga shaylandi. ¹¹ Shu payt Egamizning farishtasi samodan unga hayqirdi:
 — Ibrohim! Ibrohim!
 — Labbay! — deb javob berdi Ibrohim.
¹² — Pichoqni tashla! — deb buyurdi farishta. — Bunday qilma, bolaga zarar yetkazma. Endi bildim, sen haqiqatan Xudodan qo‘rqar ekansan. Sen hatto yagona o‘g‘lingni ham Mendan ayamading.
¹³ Ibrohim boshini ko‘tarib, qo‘chqorni ko‘rib qoldi. Qo‘chqorning shohlari chakalaklarga o‘ralib qolgan edi. Ibrohim qo‘chqorni ushlab, qurbongohda o‘g‘lining

o'rniga kuydirib qurbonlik qildi. ¹⁴ Shuning uchun bu joyga Ibrohim "Egamiz beradi"* deb nom qo'ydi. Bu nom bugungi kunda*: "Egamizning tog'ida* beriladi*" degan hikmatga aylanib ketgan.

¹⁵ Shundan keyin Egamizning farishtasi samodan Ibrohimni yana chaqirdi:

¹⁶ — Egang aytmoqda: "Menga itoat qilganing uchun, hatto yagona o'g'lingni ham Mendan ayamaganing uchun O'zimning nomim bilan qasamyod qilaman*": ¹⁷ senga albatta qut-baraka beraman. Naslingni osmondagi yulduzlarday, dengiz qirg'og'idagi qumday son-sanoqsiz qilib ko'paytiraman. Nasling g'animlarining darvozalarini egallaydilar. ¹⁸ Menga itoat qilganing uchun yer yuzidagi hamma xalqlar sening nasling orqali baraka topadi."

¹⁹ Shunday qilib, Ibrohim o'g'li bilan birga xizmatkorlari yoniga qaytib keldi va Bershebaga — uyiga yo'l oldi. Ibrohim Bershebada yashab qoldi.

Naxo'rning nasli

²⁰ Shundan keyin Ibrohim: "Ukang Naxo'rning xotini Milxo sakkiz nafar o'g'il tuqqan" degan xabarni eshitdi. ²¹ To'ng'ich o'g'lining ismi Uz, keyingisining oti Buz, undan keyingisniki Kamuvol (Kamuvol Oramning otasi bo'ldi), ²² Xosit, Xazo, Pildash, Yidlaf, Batuval edi. ²³ Batuval bir qiz ko'rib, otini Rivqo qo'ydi. ²⁴ Milxo tug'ib bergan sakkiz nafar o'g'lidan tashqari, Naxo'rning Ravumo degan cho'risi* ham unga to'rt o'g'il tug'ib berdi. Bu o'g'illarining ismi Tavax, Gaxam, Taxash va Maxo edi.

23-BOB

Sora vafot etib, dafn qilinadi

¹ Sora 127 yoshida, ² Kan'on yurtidagi Xirat-Arbada vafot etdi. (Xirat-Arba hozir Xevron deb yuritiladi.) Ibrohim Soraga aza tutib, yig'ladi. ³ U Soraning jasadini qoldirib, Xet xalqidan* bo'lgan oqsoqollar oldiga bordi va ularga dedi:

⁴ — Men sizlarning orangizda yashayotgan bir musofirman. Iltimos, menga yeringizdan ozgina joyini sotinglar, toki marhumamni dafn qilay.

⁵ Xet xalqidan bo'lgan oqsoqollar Ibrohimga shunday javob berishdi:

⁶ — Gapimizga quloq soling, to'ram! Biz sizni ulug' bek deb hisoblaymiz. Xotiningizni dafn qilishingiz uchun joylarimizdan eng yaxshisini tanlab oling. Marhumangizni dafn qilishingiz uchun birortamiz sizdan maqbara uchun yer ayamaymiz.

⁷ Ibrohim ularga egilib ta'zim qildi. ⁸ Keyin dedi:

— Marhumamni dafn qilishimga rozi ekansizlar, endi mening gapimga quloq solinglar, Zo'xar o'g'li Efro'nga mening iltimosimni yetkazinglar. ⁹ U o'zining Maxpaladagi dalasining chetida joylashgan g'orni menga sotsin. Men g'orning to'liq narxini to'layman, toki sizlarning guvohligingizda g'or mening xonadonim uchun maqbara bo'lsin.

¹⁰ Efro'n shu paytda shahar darvozasida* yig'ilgan o'z xalqi orasida o'tirgan edi. U jamiki Xet xalqiga eshittirib, Ibrohimga shunday javob berdi:

¹¹ — To'ram, endi mening gapimni eshitsinlar. Men dalamni, dalamdagi g'orni ham sizga in'om qilaman. Xalqimning guvohligida bularni sizga beraman. Marhumangizni dafn qilavering.

¹² Ibrohim yurt xalqiga yana ta'zim qildi. ¹³ U yurt xalqiga eshittirib, Efro'nga shunday javob berdi:

— Rahmat, lekin men butun dalangiz uchun kumush to'lab, sotib olay, toki marhumamni u yerga olib borib, dafn qilay. Iltimos, mening taklifimni rad etmang.

¹⁴⁻¹⁵ — E to'ram, — dedi Efro'n Ibrohimga, — to'rt yuz bo'lak kumush* turadigan bir parcha yer bizning oramizda nima bo'пти?! Marhumangizni dafn qilavering.

¹⁶ Ibrohim rozi bo'lib, Efro'n hammaga eshittirib aytgan to'rt yuz bo'lak kumushni unga tortib berdi. Bu o'lchov savdogarlar orasida muomalada edi.

¹⁷ Shunday qilib, Efro'nning Mamre sharqida joylashgan Maxpaladagi mulki Ibrohimga o'tdi. Mulk dalani, daladagi g'orni va dalaning chetidagi hamma daraxtlarni o'z ichiga olar edi. ¹⁸ Bular shahar darvozasida yig'ilgan Xet xalqining guvohligida Ibrohimning doimiy mulki bo'lib qoldi. ¹⁹ Shundan keyin Ibrohim Kan'on yurtida Mamre sharqidagi Maxpala dalasining chetida joylashgan g'orga xotini Sorani dafn qildi. (Mamre Xevronda joylashgan.) ²⁰ Shunday qilib, Xet xalqiga qarashli bo'lgan dala va u yerdagi g'or maqbara sifatida Ibrohimning doimiy mulki bo'lib qoldi.

24–BOB

Is'hoq va Rivqo

¹ Ibrohim endi ancha keksayib qoldi. Ibrohim nima qilmasin, Egamiz unga baraka berardi. ² Ibrohimning xonadonida qulboshisi bor edi. Ibrohim bor mulkini unga ishonib topshirgan edi. Bir kuni Ibrohim o'sha qulboshisiga aytdi:

— Qo'lingni sonimning ostiga qo'yib*, ³ Samoviy Xudo — Egamning nomi bilan: “O'g'lingizga shu yerlik — Kan'onning qizlaridan kelin olib bermayman”, deb qasam ich. ⁴ Sen mening ona yurtimga — qarindoshlarimnikiga bor. U yerdan o'g'lim Is'hoqqa kelin topib kel.

⁵ — Ehtimol, o'sha qiz menga ergashib, bu yurtga kelishga rozi bo'lmas, — dedi qulboshi Ibrohimga. — Unday holda o'g'lingizni sizning ona yurtigingizga olib borishim kerakmi?

⁶ — Yo'q! Zinhor bunday qila ko'rma! — dedi Ibrohim unga. — O'g'limni u yerga qaytarib olib borma! ⁷ Samoviy Xudo — Egam meni otam xonadonidan — qarindosh-urug'larim yurtidan olib chiqqanda, U menga: “Sen turgan shu yurtning naslingga beraman”, deb qat'iy va'da bergan edi. Sendan oldin Egam farishtasini yuboradi. U shunday qiladiki, sen mening o'g'limga kelin bo'ladigan qizni o'sha yurtdan topib kelasan. ⁸ Lekin o'sha qiz sen bilan birga kelishga rozi bo'lmasa, qasamdan ozod bo'lasan. Zinhor o'g'limni u yerga olib borma.

⁹ Qulboshi o'z xo'jayini Ibrohimning soni tagiga qo'lini qo'yib, uning aytganlarini qilishga ont ichdi.

¹⁰ Shundan keyin qulboshi xo'jayinining o'nta tuyasiga har xil qimmatbaho sovg'alardan ortib, Oram-Naxrayimga* yo'l oldi. Qulboshi Ibrohimning ukasi Naxo'r yashaydigan shaharga bordi. ¹¹ Oqshom payti qulboshi shahar tashqarisidagi quduq yoniga yetib keldi va tuyalarni cho'ktirdi. Bu paytda ayollar suv olgani shu yerga kelishardi. ¹² Qulboshi ibodat qildi:

— Ey Egam, xo'jayinim Ibrohimning Xudosi! Bugun safarimni o'ngla, xo'jayinim Ibrohimga iltifot ko'rsatgin. ¹³ Men quduq boshida turibman, shahar qizlari suv olgani kelishyapti. ¹⁴ Istagim shuki, men ularning biriga: “Iltimos, ko'zangdan suv ichib olay”, deb aytay. Agar o'sha qiz: “Marhamat, bemalol ichavering, tuyalaringizni ham sug'orib

qo'yaman", deb aytsa, quling Is'hoqqa kelin qilib tanlaganing o'sha qiz bo'lsin. Shu orqali xo'jayinimga iltifot ko'rsatganingni bilayin.

¹⁵ U hali gapini aytib tugatmagan ham ediki, bir qiz kelib qoldi. U yelkasida ko'zasini ko'tarib olgan edi. Bu qizning ismi Rivqo bo'lib, u Batuvalning qizi, Batuval — Ibrohimning ukasi Naxo'rning o'g'li edi, Naxo'rning xotini — Milxo edi. ¹⁶ Rivqo hali biron erkakning qo'li tegmagan bokira qiz bo'lib, juda chiroyli edi. U quduq bo'yiga kelib, ko'zasini to'ldirdi va orqasiga qaytdi. ¹⁷ Shunda qulboshi yugurib, unga peshvoz chiqdi.

— Iltimos, ko'zangdagi suvdan bir qultum ber, — dedi.

¹⁸ — Marhamat, janoblari, iching, — deb qiz darrov ko'zasini yelkasidan tushirdi—da, unga ichgani suv berdi. ¹⁹ Qulboshi suv ichib bo'lgach, qiz dedi:

— Endi tuyalaringiz uchun ham suv tortib beraman, to'yguncha ichsin.

²⁰ U darrov ko'zasidagi suvni oxurga bo'shatdi—yu, yana suv tortgani quduqqa yugurib ketdi. Qulboshining hamma tuyalarini sug'ordi. ²¹ Qulboshi: "Egam sayohatimni o'ngidan keltirgani rostmikan yoki yo'qmi", deb suv tortayotgan Rivqoni jimgina kuzatib turdi.

²² Qiz tuyalarni sug'orib bo'lgach, qulboshi qizga burunga taqiladigan oltin sirg'ani* va ikki bilaguzukni taqib qo'ydi. Oltin sirg'aning og'irligi bir misqoldan ortiq*, bilaguzukning og'irligi yigirma besh misqol* chiqardi. ²³ So'ngra u qizdan:

— Ayt—chi, kimning qizisan? — deb so'radi. — Otangning uyida bir kecha tunashimiz uchun bizga joy topiladimi?

²⁴ — Men Batuvalning qiziman. Bobom — Naxo'r, buvim Milxo edilar, — deb javob berdi qiz. ²⁵ So'ngra u:

— Uyimizda tuyalaringiz uchun somon ham, yem ham ko'p, mehmonlar uchun joy ham bor, — deb qo'shib qo'ydi. ²⁶ Qulboshi tiz cho'kib, Egamizga sajda qildi:

²⁷ — Xo'jayinim Ibrohimning Xudosi — Egamga hamdu sanolar bo'lsin. Egam xo'jayinimga sodiq qolib, marhamatini darig' tutmabdi. Egam meni to'ppa—to'g'ri xo'jayinimning qarindoshlari oldiga boshlab kelibdi.

²⁸ Qiz uyiga yugurib bordi va yuz bergan voqealardan uyidagilarni xabardor qildi. ²⁹ Rivqoning Lobon degan akasi bor edi. Lobon singlisining burnidagi sirg'ani va qo'llaridagi bilaguzuklarni ko'rди, singlisidan qulboshining aytganlarini eshitib, quduq bo'yiga shoshildi. O'sha odam hali ham buloq boshida, tuyalarining oldida turgan edi.

³¹ — Qadamingizga hasanot, ey Xudo yorlaqagan. Nega bu yerda turibsiz? Qani, uyga yuring, uyimda siz uchun bitta xona, tuyalaringiz uchun joy tayyorlab qo'ydim.

³² Shunday qilib, qulboshi uyga kirdi. Lobon tuyalarni yuklardan bo'shatib, somon, yem berdi. Keyin u Ibrohimning qulboshisiga va u bilan birga kelgan tuyakashlarga oyoqlarini yuvish uchun suv olib keldi. ³³ Shundan keyin kechki taom keltirildi. Ibrohimning qulboshisi esa:

— Men nima uchun kelganimni sizlarga aytmagunimcha, ovqat yemayman, — dedi.

— Marhamat, gapiring, qanday ish bilan keldingiz? — deb so'radi Lobon.

³⁴ — Men Ibrohimning qulboshisiman, — deb gap boshladi u. ³⁵ — Xo'jayinimga Egam baraka ato etgan: u boy bo'lib ketgan, Egam unga ko'plab mol—qo'y, kumushu oltinlar, qul va cho'rilar, tuyayu eshaklar bergan. ³⁶ Xotini Sora qarigan chog'ida xo'jayinimga bir o'g'il tug'ib berdi. Xo'jayinim butun mol—mulkini o'g'luga topshirgan.

³⁷ Xo'jayinim o'g'luga o'zi yashayotgan Kan'on yurtining qizlaridan kelin olib

bermasligim uchun menga qasam ichirdi. ³⁸ “Mening ota urug‘im — qarindoshlarim oldiga borib, o‘sha yerdan o‘g‘limga kelin olib kel”, dedi. ³⁹ Men esa: “O‘sha qiz menga ergashib bu yerga kelmasa—chi”, dedim. ⁴⁰ Lekin xo‘jayinim aytdi: “Men Egam ko‘rsatgan yo‘ldan yuraman, U O‘zining farishtasini sen bilan birga jo‘natib, yo‘lingni o‘nglaydi. Sen o‘g‘limga qarindoshlarimdan — otam urug‘idan kelin olib kelasan. ⁴¹ Agar qarindoshlarimnikiga borganingda, ular qizini bu yerga yuborishga rozi bo‘lishmasa, qasamingdan ozod bo‘lasan.”

⁴² Qulboshi gapida davom etdi:

— Bugun men quduq bo‘yiga kelib, dedim: “Ey Egam, xo‘jayinim Ibrohimning Xudosi! O‘tinaman, safarimni o‘ngla. ⁴³ Men buloq boshida turibman. Suv olgani kelgan qizga men, iltimos, ko‘zangdan suv ichib olay, deb aytay. ⁴⁴ O‘sha qiz, marhamat, bemaol ichavering, tuyalaringizni ham sug‘orib qo‘yaman, deb aytsa, xo‘jayinimning o‘g‘liga Egam kelin qilib tanlagan qiz o‘sha bo‘lsin.” ⁴⁵ Men ko‘nglimdan shu gaplarni o‘tkazib bo‘lmagan ham edimki, Rivqo yelkasida ko‘zasini ko‘tarib kelayotgan ekan. U quduqqa borib, ko‘zasini suvga to‘ldirdi. Men unga: “Iltimos, suvingdan ichib olay”, dedim. ⁴⁶ U darrov yelkasidan ko‘zasini tushirdi—da: “Marhamat, iching, tuyalaringizni ham sug‘orib qo‘yaman”, dedi. Men suv ichdim, Rivqo tuyalarimni ham sug‘ordi. ⁴⁷ So‘ng men undan: “Kimning qizisan?” deb so‘radim. U: “Batuvalning qiziman. Bobom — Naxo‘r, buvim Milxo edilar”, deb javob berdi. Shunday qilib, uning burniga sirg‘ani, qo‘llariga bilaguzuklarni taqib qo‘ydim. ⁴⁸ So‘ngra Egamga tiz cho‘kib, sajda qildim. Xo‘jayinim Ibrohimning Xudosi — Egamga hamdu sanolar aytdim. Egam meni to‘ppa—to‘g‘ri xo‘jayinimning qarindoshlari oldiga olib keldi. Men xo‘jayinimning o‘g‘liga qarindoshlari oilasidan kelin topdim. ⁴⁹ Endi xo‘jayinimga chinakamiga sadoqat ko‘rsatadigan bo‘lsalaringiz, buni aytinglar, agar yo‘q, desangizlar, buni ham aytinglar, toki men bir qarorga kelib, biror narsa qilayin.

⁵⁰ — Egamizning O‘zi sizni bu yerga olib keldi, — deb aytdilar Lobon bilan Batuval. — Biz sizga nima ham der edik?! ⁵¹ Mana, Rivqo qarshingizda turibdi. Uni oling—da, ketavering. Egamiz aytganday, u xo‘jayiningizning o‘g‘liga kelin bo‘lsin.

⁵² Ibrohimning qulboshisi ularning gaplarini eshitgach, muk tushib, Egamizga sajda qildi. ⁵³ So‘ngra oltin, kumush taqinchoqlar, chiroyli liboslarni Rivqoga berdi. Rivqoning akasi bilan onasiga ham qimmatbaho hadyalar berdi. ⁵⁴ Qulboshi va u bilan birga kelgan odamlar yeb—ichdilar, tunni shu yerda o‘tkazdilar. Ular ertasi kuni ertalab turishgach, qulboshi: “Endi ruxsat bersangiz, xo‘jayinimning oldiga qaytaylik”, dedi. ⁵⁵ Lekin Rivqoning akasi bilan onasi:

— Rivqo hech bo‘lmasa o‘n kuncha biz bilan qolsin, keyin ketsa ham bo‘ladi, — deyishdi.

⁵⁶ Lekin qulboshi ularga shunday dedi:

— Meni ushlab turmanglar, Egamiz safarimni o‘ngidan keltirdi. Men qaytay, xo‘jayinimning oldiga boray.

⁵⁷ — Hozir qizimizni chaqirib, o‘zidan so‘raylik—chi, — deyishdi ular. ⁵⁸ Rivqoni chaqirib, undan:

— Hozir mana bu odam bilan ketasanmi? — deb so‘rashdi.

— Ha, ketaman, — dedi Rivqo.

⁵⁹ Shunday qilib, ular Rivqoni, uning enagasini Ibrohimning qulboshisi va odamlari bilan birga jo‘natdilar. ⁶⁰ Ular Rivqoni duo qilib, unga shunday dedilar:

“Ey singlimiz! Minglarcha, o‘n minglarcha farzandlarning onasi bo‘lgin!
Nasling g‘animlarining darvozalarini egallasin!”

⁶¹ Shundan so‘ng Rivqo va uning cho‘rilari tuyalarga minib, Ibrohimning qulboshisi bilan jo‘nashga tayyor bo‘lishdi. Hammalari yo‘lga tushishdi.

⁶² Bu vaqtda Is‘hoq Nagav cho‘lida*, Ber–Laxay–Ruy qudug‘i* yonida yashayotgan edi. ⁶³ Is‘hoq kechqurun sayr qilish uchun* tashqariga chiqqan edi. Bir payt u tuyalar kelayotganini ko‘rdi. ⁶⁴ Rivqo ham Is‘hoqni ko‘rdi va darrov tuyadan tushdi.

⁶⁵ — Huv ana, bir odam dala bo‘ylab biz tomonga kelyapti, kim u? — deb so‘radi Rivqo qulboshidan.

— Mening xo‘jayinim, — deb javob berdi qulboshi. Rivqo ro‘molini olib, yuzini berkitdi. ⁶⁶ Qulboshi hamma qilgan ishlarini Is‘hoqqa aytib berdi. ⁶⁷ Shunday qilib, Is‘hoq Rivqoni onasi Sora yashagan chodirga olib keldi. U Rivqoga uylandi. Is‘hoq uni juda sevardi. Shu tariqa Is‘hoq onasining o‘limidan so‘ng tasalli topdi.

25–BOB

Ibrohimning boshqa o‘g‘illari

¹ Ibrohim boshqa ayolga uylandi. U ayolning ismi Xaturo edi. ² U Ibrohimga bir necha o‘g‘il tug‘ib berdi. O‘g‘illarning ismi Zimron, Yoxshon, Midon, Midiyon, Yishboq va Shuvax edi. ³ Yoxshonning Shava va Dedon degan o‘g‘illari bor edi. Dedonning nasli Ashur, Latush va Lum xalqlari edi. ⁴ Midiyonning o‘g‘illari Efax, Ifar, Xano‘x, Avido va Eldax edilar. Xaturodan bino bo‘lgan o‘g‘illari mana shular edilar. ⁵ Ibrohim butun mol–mulkini o‘g‘li Is‘hoqqa berdi. ⁶ Ibrohim hayot ekan, cho‘rilari* tug‘ib bergan o‘g‘illariga hadyalar berdi va o‘sha o‘g‘illarini Is‘hoqning oldidan nariga — sharq tomondagi yurtga jo‘natdi.

Ibrohim vafot etib, dafn qilinadi

⁷ Ibrohim 175 yil yashab, ⁸ nuroniy yoshda, keksayib, olamdan o‘tdi. ⁹ O‘g‘illari Is‘hoq bilan Ismoil uni Mamre sharqidagi Maxpala dalasining chetida joylashgan g‘orga dafn qildilar. Bu dala ilgari Xet xalqidan bo‘lgan Zo‘xar o‘g‘li Efro‘nniki edi. ¹⁰ Bu dalani Ibrohim Xet xalqidan* sotib olgan edi. Ibrohim bu g‘orda xotini Soraning yoniga dafn qilindi*. ¹¹ Ibrohim vafot etgandan keyin, Xudo uning o‘g‘li Is‘hoqqa baraka berdi. Is‘hoq Ber–Laxay–Ruy qudug‘i* yonida istiqomat qilardi.

Ismoilning nasli

¹² Soraning Misrlik cho‘risi Hojar Ibrohimga tug‘ib bergan Ismoilning nasl–nasabi tarixi quyidagichadir:

¹³ Tug‘ilish tartibiga ko‘ra, Ismoil o‘g‘illarining ismlari quyidagicha: to‘ng‘ich o‘g‘li — Navayot, keyingilari Kedar, Adbal, Mivsom, ¹⁴ Mishmo, Dumax, Masso, ¹⁵ Hadad, Temo, Yatur, Nofish va Kedemax. ¹⁶ Ismoilning bu o‘n ikki o‘g‘li o‘n ikki qabilaning yo‘lboshchisi bo‘ldilar. O‘sha qabilalar chodir qurib joylashgan yerlarga ularning ismlari berildi.

¹⁷ Ismoil 137 yoshida olamdan o‘tdi. ¹⁸ Ismoilning nasli Ossuriyaga ketaverishda — Misrning sharqidagi Xavila bilan Shur orasida o‘rnashdi. Ular qarindoshlariga dushman bo‘lib yashardilar*.

Esov bilan Yoqub tug'iladi

¹⁹ Ibrohim o'g'li Is'hoqning xonadoni tarixi quyidagichadir:

Ibrohim Is'hoqning otasi edi. ²⁰ Is'hoq Rivqoga uylanganda qirq yoshda edi. Rivqo Batuvalning qizi, Lobonning singlisi edi. Batuval Oramlik bo'lib, Paddon–Oramdan* edi. ²¹ Rivqoning bolasi bo'lmadi. Is'hoq xotini uchun Egamizga iltijo qildi. Egamiz uning iltijolarini eshitdi. Rivqo homilador bo'ldi. ²² Rivqoning qornidagi bolalari bir–biri bilan urishardilar. Rivqo: “Agar shunaqa bo'lsa, homilador bo'lishimning nima foydasi bor?!”* deb bu haqda Egamizdan so'radi. ²³ Egamiz Rivqoga shunday dedi:

“Sening qorningda ikki xalq bor,
Sendan tug'ilganlar ikki xalqqa bo'linar*.
Biri ikkinchisidan kuchli chiqajak,
Kattasi kichigiga xizmat qilajak.”

²⁴ Rivqoning oy–kuni yaqinlashib, egizak tug'di. ²⁵ To'ng'ichi tug'ilganda, qip–qizil* ekan. Uning tanasi jun matoga o'xshardi. Shuning uchun uning ismini Esov qo'ydilar*. ²⁶ Ukasi esa Esovning tovonini ushlab tug'ildi, shuning uchun uning ismini Yoqub qo'ydilar*. Egizaklar tug'ilganda, Is'hoq oltmish yoshda edi.

Esov to'ng'ichlik huquqini sotadi

²⁷ Bolalar ulg'aydilar. Esov — dala–dashtni yaxshi ko'radigan mohir ovchi, Yoqub esa uyda o'tirishni yoqtiradigan, beozor odam bo'ldi. ²⁸ Esov ovlab kelgan hayvonlarning go'shtini Is'hoq tanovul qilib, lazzat olar, shuning uchun u Esovni yaxshi ko'rardi. Rivqo esa Yoqubni yaxshi ko'rardi.

²⁹ Bir kuni Yoqub yasmiq* shovla pishirayotgan edi, Esov daladan ochqab, sulayib kelib qoldi. ³⁰ Esov Yoqubga:

— Menga ana shu qizil ovqatingdan bergin, o'lguday qornim ochdi, — dedi. (Shuning uchun u Edom* degan ism ham olgan.)

³¹ — Bo'pti, — dedi Yoqub, — lekin buning evaziga menga to'ng'ichlik huquqingni* sot.

³² — E, to'ng'ichlik huquqimdan menga nima foyda, qornim ochganidan o'lay deb turibman, — dedi Esov.

³³ — Oldin menga qasam ich, — dedi Yoqub. Esov Yoqubga qasam ichdi. Shunday qilib, u to'ng'ichlik huquqini Yoqubga sotdi. ³⁴ Shundan keyin Yoqub Esovga non bilan yasmiq shavla berdi. Esov yeb–ichib, o'rnidan turdi–da, o'z ishlari bilan chiqib ketdi. Shunday qilib, Esov o'zining to'ng'ichlik huquqini mensimadi.

26–BOB

Is'hoq va Filistlar shohi Abumalek

¹ Shu orada yurtda qattiq ocharchilik bo'ldi, bunday ocharchilik ilgari Ibrohim davrida ham yuz bergan edi*. Is'hoq Garor shahriga ko'chib ketdi. U yerda Filistlar shohi Abumalek* yashardi. ² Egamiz Is'hoqqa zohir bo'lib, dedi:

— Misrga borma. Men senga ko'rsatadigan yurtda o'rnashib, ³ o'sha yerda yashab tur. Agar shunday qilsang, Men sen bilan birga bo'laman, senga baraka beraman. Mana

shu yerlarning hammasini senga va sening naslingga beraman. Otang Ibrohimga bergan va'damda turaman. ⁴ Men sening naslingni osmondagi yulduzlar kabi son–sanoqsiz qilaman. Mana shu yerlarning hammasini sening naslingga beraman. Sening nasling orqali yer yuzidagi hamma xalqlar baraka topadilar. ⁵ Ibrohim Mening talablarimga, amrlarimga, farmonlarimga, qonunlarimga itoat etgani uchun senga baraka beraman.

⁶ Shunday qilib, Is'hoq Garor shahrida o'rnashib qoldi. ⁷ Bu yerdagi odamlar Is'hoqdan Rivqo to'g'risida so'rganlarida, “U mening singlim”, deb javob berardi. “U mening xotinim”, deb aytishdan qo'rqar edi. Rivqo juda chiroyli bo'lgani sababli: “Odamlar uni tortib olish uchun meni o'ldiradilar”, deb o'ylardi.

⁸ Oradan ancha vaqt o'tdi. Bir kuni Is'hoq Rivqoni erkalatayotganda, Filistlar shohi Abumalek derazadan ko'rib qoldi. ⁹ Abumalek Is'hoqni chaqirtirdi.

— U sening xotining ekan–ku! Nimaga uni, singlim, deb aytding? — deb so'radi.

— Agar xotinim deb aytsam, birortasi uni tortib olish uchun meni o'ldiradi, deb qo'rqdim, — dedi Is'hoq.

¹⁰ — Bu nima qilganing–a?! Axir, odamlarimdan biri xotining bilan osonlikcha birga bo'lishi mumkin edi–ku! Unday holda bizni gunohkor qilib qo'ygan bo'larding!

Filistlar Is'hoq bilan quduq uchun tortishadi

¹¹ Shunday qilib, Abumalek: “Kimki bu odamga yoki uning xotiniga ozor yetkazsa, o'sha odamning jazosi o'limdir”, deb farmon berib, hammani ogohlantirdi.

¹² Is'hoq u yerda dalasiga urug' sepdi. Egamiz unga marhamat ko'rsatgani uchun ekan urug'iga nisbatan yuz barobar ko'p hosil oldi. ¹³ Is'hoq boyib ketdi, boyligi tobora ko'payib boraverdi. ¹⁴ Uning qo'y–echki suruvlari, mol podalari, xizmatkorlari ko'p edi. Shu sababdan Filistlar Is'hoqqa hasad qilishardi. ¹⁵ Ular Is'hoqning hamma quduqlarini tuproqqa to'ldirib tashlashdi. Ibrohim hayotligida bu quduqlarni o'zining xizmatkorlariga qazdirgan edi. ¹⁶ Abumalek Is'hoqqa: “Bizning yerimizdan ket, sen bizdan ko'ra, juda kuchayib ketding”, dedi.

¹⁷ Is'hoq bu yerdan ketib, Garor soyligida* chodir tikib, o'sha yerda o'rnashib oldi.

¹⁸ Ibrohim bu yerda quduqlar qazdirgan, lekin uning vafotidan keyin Filistlar bu quduqlarni ko'mib yuborgan edilar. Is'hoq o'sha quduqlarni qaytadan qazdirdi. Is'hoq quduqlarga otasi qo'ygan nomlarni berdi. ¹⁹ Uning xizmatkorlari suv topish uchun Garor soyligida yerni qaziyotganlarida, buloq otilib chiqdi. ²⁰ Lekin Garorlik cho'ponlar kelishib: “Bu buloq bizniki”, deb buloqni talab qildilar. Shunday qilib, ular Is'hoqning cho'ponlari bilan quduq ustida janjallashib qoldilar. Shuning uchun Is'hoq quduqqa Janjal* deb nom berdi. ²¹ So'ngra Is'hoqning odamlari boshqa quduq qazidilar. Lekin bu quduq ustida ham kelishmovchilik yuz berdi. Shuning uchun Is'hoq bu quduqqa Ziddiyat* deb nom berdi. ²² Is'hoq bu yerdan ham ko'chib, boshqa quduq qazdirdi. Yerli aholi oxiri ularni o'z holiga qo'ydi. Is'hoq: “Nihoyat, Egam bu yurtda yashashimiz uchun bizga keng joy berdi, endi biz bu yerda yayrab–yashnab ketamiz”, deya quduqqa Kenglik* deb nom berdi.

²³ Is'hoq bu yerdan ham Bershebaga ko'chib ketdi. ²⁴ O'sha kuni kechasi Egamiz Is'hoqqa zohir bo'lib, dedi:

— Men otang Ibrohimning Xudosiman. Qo'rqma, Men sen bilan birgaman. O'z qulim Ibrohimning haqi–hurmati uchun senga baraka beraman, senga son–sanoqsiz nasl ato qilaman.

²⁵ Is'hoq u yerda qurbongoh qurib, Egamizga sajda qildi, o'sha yerda chodirini tikdi. Is'hoqning xizmatkorlari u yerda quduq qazidilar.

Is'hoq bilan Abumalek o'rtasidagi ahdlashuv

²⁶ Abumalek maslahatchisi Oxizat va lashkarboshisi Pixol bilan birga Garordan Is'hoqning oldiga bordi. ²⁷ Is'hoq ularga dedi:

— Nimaga mening oldimga keldingiz? Menga adovat bilan qarab, yeringizdan chiqarib yuborgan edingiz—ku!

²⁸ — Bizga endi ayon bo'ldi: Egang sen bilan birga ekan. Shuning uchun sen bilan biz ont ichib, ahd qilaylik, dedik. ²⁹ Biz senga hech qanday yomonlik qilmagan edik, aksincha, olijanoblik qilib, eson—omon jo'natib yuborgan edik. Sen ham: “Sizlarga yomonlik qilmayman”, deb qasam ich. Sen Xudoning yorlaqagani ekansan.

³⁰ Is'hoq ularga ziyofat tayyorladi. Ular yeb—ichdilar. ³¹ Ertasi kuni ular erta tongda turib, bir—birlariga qasamyod qildilar. So'ngra Is'hoq ularni uylariga eson—omon jo'natib yubordi. ³² O'sha kuni Is'hoqning xizmatkorlari kelib: “Biz suv topdik”, deb unga o'zlari qazigan quduq to'g'risida aytdilar. ³³ Is'hoq bu quduqqa Qasamyod* deb nom qo'ydi. Shuning uchun shaharning nomi bugungacha Bershebadir*.

Esovning ajnabiy xotinlari

³⁴ Esov qirq yoshida Xet xalqidan ikkita qizga — Beri degan kishining Yahudit ismli qiziga va Elo'n degan kishining Bosimat ismli qiziga uylandi. ³⁵ Esovning bu xotinlari Is'hoq bilan Rivqoning boshiga ko'p qora kunlarni soldilar.

27–BOB

Is'hoq Yoqubni duo qiladi

¹ Is'hoq qaridi, ko'zlari xiralashib ko'rmay qoldi. Bir kuni u o'g'li Esovni chaqirdi: — O'g'lim!

— Labbay, otajon! — deb javob berdi Esov.

² — Ko'rib turibsan, men qarib qoldim. To'satdan o'lib qolishim mumkin. ³ Endi yoyingni, o'qlaringni olib, dalaga chiq, menga bironta hayvonni ovlab kel. ⁴ Keyin men yaxshi ko'radigan bironta mazali taom tayyorlab keltir. Men taomni yeb, o'limimdan oldin seni duo qilayin.

⁵ Is'hoq o'g'li Esovga gapirayotganda, Rivqo eshitib turgan edi. Esov dalaga ovga ketganda, ⁶ Rivqo o'g'li Yoqubga dedi:

— Akang Esovga otangning aytgan gaplarini eshitib qoldim. ⁷ Otang unga: “Menga bironta hayvon ovlab kel, men yaxshi ko'radigan bironta mazali taom tayyorlagin, taomni yeb, o'limimdan oldin Egam oldida seni duo qilayin”, dedi. ⁸ Endi mening gaplarimni yaxshilab eshit, aytganimni qil, o'g'lim. ⁹ Suruvga borib, menga ikkita uloqchani tanlab olib kel. Uloqchalardan otang yaxshi ko'radigan mazali taom tayyorlab beray. ¹⁰ Sen taomni otangning oldiga olib kirib, unga yegizgin, toki otang o'limidan oldin seni duo qilsin.

¹¹ — Onajon, o'zingiz bilasiz—ku, akam Esov serjun, mening terim esa silliq, — dedi Yoqub Rivqoga. ¹² — Mabodo, otam meni paypaslab ushlab ko'rsa, nima bo'ladi? Aldayotganimni otam bilib qoladi. Otam meni duo qilish o'rniga la'natlaydi.

¹³ — O'sha la'nat menga kelsin, bolaginam, — dedi Rivqo. — Endi aytganimni qil, bor,

uloqchalarni olib kel.

¹⁴ Yoqub onasining buyrug'iga itoat etib, ikkita uloqchani olib keldi. Rivqo uloqchalardan Is'hoq yaxshi ko'rgan mazali taom tayyorladi. ¹⁵ So'ng u Esovning uydagi yaxshi kiyimlarini oldi—da, Yoqubga kiygizdi. ¹⁶ Uloqchalarning terisini Yoqubning qo'llariga va bo'ynining tuksiz joylariga o'radi. ¹⁷ O'zi tayyorlagan mazali taom bilan nonni o'g'li Yoqubning qo'lga berdi.

¹⁸ Shunday qilib, Yoqub taom to'la laganni otasining oldiga olib kirdi.

— Assalomu alaykum, otajon!

— Va alaykum assalom! Qaysi biringsan, o'g'lim, Esovman, Yoqubmisan?

¹⁹ — To'ng'ichingiz Esovman, — dedi Yoqub otasiga. — Aytganingizni qildim, mana, ovimdan siz yaxshi ko'rgan taom tayyorladim. Turing, yeb, meni duo qiling.

²⁰ Is'hoq o'g'liga:

— Darrov topib keldingmi, o'g'lim? — dedi.

— Egangiz Xudo yo'limni o'ngladi, — deb javob berdi Yoqub.

²¹ Shundan keyin Is'hoq Yoqubga dedi:

— Yaqinroq kel—chi, o'g'lim, ushlab ko'ray—chi, haqiqatan ham o'g'lim Esovman yoki yo'qmi, bilayin.

²² Yoqub otasiga yaqinroq bordi. Is'hoq uni paypaslab:

— Ovoz — Yoqubning ovozi, qo'llar esa Esovning qo'llari, — dedi.

²³ Yoqubning qo'llari Esovning qo'llariga o'xshab serjun tuyulgani uchun Is'hoq uni tanimadi. Shuning uchun Is'hoq Yoqubni duo qilishga chog'landi—yu, lekin yana so'radi:

²⁴ — Sen haqiqatan o'g'lim Esovman?

— Ha, Esovman, — deb javob berdi u. ²⁵ Shundan keyin Is'hoq:

— Endi taomni keltir, — dedi. — Taomingdan yeb, seni duo qilayin.

Yoqub taomni otasiga keltirib berdi. Is'hoq taomni yeb bo'lgach, Yoqub unga sharob keltirdi. Is'hoq sharobni ham ichdi. ²⁶ So'ngra Is'hoq unga:

— Yaqinroq kelib, meni o'p, o'g'lim, — dedi. ²⁷ Yoqub yaqinlashib, otasini o'pdi. Is'hoq uning kiyimlarini hidlab, shunday duo qildi:

“O, o'g'limning yoqimli hidi

Egam marhamat qilgan

Dalaning hidiga o'xshar.

²⁸ Xudoyim yog'dirsing senga

Osmon shabnamini,

Bersin yerning unumdor tuprog'ini,

Mo'l—ko'l don va sharobni.

²⁹ Xizmat qilsin senga xalqlar,

Ta'zim qilsin senga el—uluslar.

Hukmron bo'lgin qarindoshlaring ustidan,

Ta'zim qilsin onangning nasli senga.

Seni la'natlagan la'nati bo'lsin,

Seni duo qilgan baraka topsin.”

Esov Is'hoqdan duo so'rab iltijo qiladi

³⁰ Is'hoq Yoqubni duo qilib bo'lishi bilanoq, Yoqub otasi huzuridan endi chiqqan ham ediki, akasi Esov ovdan qaytib kelib qoldi. ³¹ U ham mazali taom tayyorlab, otasi oldiga

olib kirdi.

— Otajon, turing, sizga olib kelgan ovimning go'shtidan yeb, meni duo qiling.

³² — Sen kimsan? — so'radi Is'hoq undan.

— To'ng'ich o'g'lingiz Esovman, — deb javob berdi u.

³³ Is'hoq hayajondan titrab ketib dedi:

— Ovidan taom tayyorlab, menga olib kelgan kim edi? Sen kelmasingdan oldin, men go'shtni endigina yeb bo'lgan edim! Men uni duo qildim, endi duo olgan udir!

³⁴ Esov otasining so'zlarini eshitgach, haddan tashqari qattiq, achchiq nola qildi.

— Meni ham duo qiling, otajon! — deb yolvordi u otasiga. ³⁵ Lekin Is'hoq:

— Ukang oldinga kiribdi, u meni aldabdi, — dedi. — Senga atalgan duoni ukang oldi.

³⁶ — Unga Yoqub deb ism qo'yilgani bekorga emas ekan-da, — dedi Esov. — U meni ikki marta aldadi-ya!* Birinchi marta to'ng'ichlik huquqimni olgan edi*, endi esa menga atalgan duoni o'g'irlabdi. Menga bironta ham duo saqlab qo'ymadingizmi? — deb yana so'radi u.

³⁷ — Men Yoqubni sening ustingdan hukmron qildim, — dedi Is'hoq Esovga. — Uning hamma qarindosh-urug'larini ham o'ziga xizmatkor qilib berdim. Don bilan sharobni ham unga berib bo'ldim. Senga beradigan hech narsa qolmadi-ku, o'g'lim!

³⁸ — Nahotki menga bironta ham duo qoldirmagan bo'lsangiz?! — deb o'tindi Esov. — Meni ham duo qiling, otajon! — deb dod solib yig'lay boshladi.

³⁹ Is'hoq o'g'liga shunday javob berdi:

“Sening manziling yerning unumdor tuprog'idan nari bo'lsin,
Osmonning shabnamidan mahrum bo'lsin.

⁴⁰ Sen qilichning damida yashagaysan,

Ukangga xizmat qilib o'tgaysan.

Isyon ko'targaningda esa

U solgan bo'yinturuqni uloqtirib tashlagaysan.”

⁴¹ Yoqub Esovning duosini o'g'irlagani uchun, Esov uni juda yomon ko'rib qoldi. Esov o'ziga o'zi: “Otamning kuni bitib qoldi, azasi o'tgandan keyin Yoqubni o'ldiraman”, dedi.

⁴² Lekin kimdir Esovning niyatini Rivqoga yetkazdi. Rivqo Yoqubni chaqirib, unga:

— Esov seni o'ldirmoqchi bo'lib, o'ziga taskin berib yuribdi ekan, — dedi. ⁴³ — Endi gapimga quloq sol. Hoziroq Xorong* — Lobon akamning oldiga jo'na. ⁴⁴ Akang g'azabidan tushguncha, Lobon akamning yonida yur. ⁴⁵ Esov sening qilmishlaringni unutib, g'azabidan tushgandan keyin, orqangdan birortasini jo'nataman, seni qaytarib olib keladi. Bo'lmasa, bir kunda akangdan ham, sendan ham ayrilib qolaman*.

Is'hoq Yoqubni Lobonning huzuriga jo'natadi

⁴⁶ Shundan keyin Rivqo Is'hoqqa dedi:

— Esovning anavi Xet* xotinlari dastidan jonimdan to'ydim. Agar Yoqub ham o'shalarga o'xshagan birorta Xet qiziga uylansa, unda hayotim nima kechadi?

28-BOB

¹ Shunday qilib, Is'hoq Yoqubni chaqirtirib, uni duo qildi va shunday maslahat berdi:

— Kan'onlik qizlarga uylanma. ² Hoziroq Paddon-Oramga* — bobong Batuvalling

xonadoniga jo'na. U yerda tog'ang Lobonning qizlaridan birortasiga uylan. ³ Qodir Xudo baraka berib, seni ko'paytirsin. Sening naslingdan ko'p xalqlar kelib chiqsin. ⁴ Xudo Ibrohimga va'da qilgan barakasini senga va sening naslingga ato qilsin. Biz hozir musofir bo'lib yashayotgan, Xudo Ibrohimga bergan shu yurt sening mulking bo'lsin.

⁵ Shunday qilib, Is'hoq Yoqubni jo'natdi. Yoqub Paddon–Oramga — Oramlik* Batuvalning o'g'li, tog'asi Lobonnikiga ketdi.

Esov boshqa xotinga uylanadi

⁶⁻⁷ Esov eshitdiki, otasi Yoqubni duo qilib, uni Paddon–Oramga jo'natibdi. Yoqub otanasining gaplariga itoat etib, Paddon–Oramga ketibdi. Otasi Yoqubga: “O'sha yerdan uylangan”, debdi, “Kan'onlik qizlarga uylanma”, deb ogohlantiribdi. ⁸ Kan'onlik xotinlari otasiga yoqmasligini Esov tushunib yetdi. ⁹ Esov amakisi Ismoilning xonadoniga bordi va xotinlari ustiga, Ibrohim o'g'li Ismoilning qizlaridan biriga uylandi. Yangi xotinining ismi Maxalat edi. Maxalatning Navayot* degan akasi ham bor edi.

Yoqub Baytilda tush ko'radi

¹⁰ Yoqub Bersheba shahridan chiqib, Xoron* tomonga qarab ketdi. ¹¹ U bir joyga yetib kelganda, kun botgan edi. Shuning uchun o'sha yerda tunashga to'xtadi. U bir tosh topdi–da, toshni boshining ostiga qo'yib uxlagani yotdi. ¹² Bir payt u tushida bir zinapoyani* ko'rdi. Zinapoyaning pasti yerga, tepasi esa osmonga tegib turganmish. Xudoning farishtalari zinapoyadan chiqib, tushayotgan emishlar. ¹³ Zinapoyaning yonida* Egamiz turgan emish. Egamiz Yoqubga shunday debdi:

— Men bobong Ibrohimning, otang Is'hoqning Xudosi — Egangman. Hozir sen yotgan yer o'zingniki bo'ladi. Bu yerni senga va sening naslingga beraman. ¹⁴ Sening nasling yerning qumi singari son–sanoqsiz bo'ladi. Ular g'arbu sharqqa, shimolu janubga qarab yer yuziga yoyilib ketadilar. Yer yuzidagi hamma xalqlar sen va sening nasling orqali baraka topadi. ¹⁵ Shuni bilginki, Men sen bilan birgaman, qayerga bormagin, Men seni saqlayman. Shu yurtga seni yana qaytarib olib kelaman. Men seni hech qachon tark etmayman, bergan va'dalarimni oxirigacha bajaraman.

¹⁶ Yoqub uyg'onib ketdi va: “Haqiqatan ham Egamiz shu yerda ekan, men esa buni bilmabman”, dedi. ¹⁷ U qo'rqib ketdi: “Bu joy Xudoning uyi ekan, samoga ochiladigan darvozaning o'zi! Naqadar qo'rqinchli–ya bu joy!” dedi.

¹⁸ Yoqub saharda turdi. Boshining ostiga qo'rgan toshni olib, yodgorlik qilib o'rnatdi. Keyin yodgorlik toshining ustidan Xudoga atab zaytun moyi quydi. ¹⁹ Ilgari bu joyning nomi Luz edi. Yoqub esa bu joyga Baytil* deb nom berdi. ²⁰ So'ng Yoqub quyidagicha qasam ichdi: “Agar Xudo men bilan birga bo'lsa, boradigan shu yo'limda meni asrasa, menga rizq–ro'zimni va kiyim bersa, ²¹ otamning xonadoniga eson–omon qaytarib olib kelsa, Egam mening Xudoyim bo'ladi. ²² Men yodgorlik qilib o'rnatgan shu tosh Xudoga sajda qiladigan joy bo'ladi. Xudo menga bergan hamma narsaning o'ndan birini ushr qilib albatta beraman.”

29–BOB

Yoqub Lobonning uyiga keladi

¹ Yoqub yo'lida davom etib, nihoyat, sharqdagi yurtga yetib keldi. ² U dashtda bir quduqni uzoqdan turib ko'rdi. Quduq yonida uch to'p pada yotardi. Chorva shu

quduqdan sug'orilar, quduqning og'zi kattakon tosh bilan yopib qo'yilardi. ³ Cho'ponlar hamma qo'y-echkilarni u yerga haydab kelganlaridan keyin, quduqning og'zidagi toshni surishib, qo'ylarni sug'orishardi—da, quduqning og'zini yana o'sha tosh bilan berkitib qo'yishardi.

⁴ Yoqub cho'ponlarning oldiga borib, ulardan:

— Birodarlar, qayerliksizlar? — deb so'radi.

— Xorondanmiz*, — deb javob berishdi ular.

⁵ — Lobon degan odamni taniysizlarmi? — deb so'radi Yoqub, — u Naxo'rning nabirasi bo'ladi.

— Ha, taniymiz, — deb javob berishdi cho'ponlar.

⁶ — Lobon tinch-omonmi? — deb so'radi Yoqub.

— Yaxshi, — deb javob berishdi cho'ponlar. — Ana, uning qizi Rohila ham qo'ylarini haydab shu yoqqa kelyapti.

⁷ — Suruvni bir joyga to'plabsizlar, lekin hozir payti emas—ku, oqshomgacha hali erta! — dedi Yoqub. — Qo'ylarni sug'orib, o'tlatgani qaytarib olib bormaysizlarmi?

⁸ Cho'ponlar shunday javob berishdi:

— Hamma suruvni bu yerga to'plab, toshni quduqning og'zidan surganimizdan keyingina qo'ylarni sug'oramiz.

⁹ Yoqub cho'ponlar bilan gaplashib turganda, Rohila otasining qo'ylarini haydab kelib qoldi. Rohila cho'ponlik qilardi. ¹⁰ Yoqub tog'asi Lobonning qizi Rohilani va uning qo'ylarini ko'rdi. Quduq yoniga borib, quduq og'zidagi toshni surdi—da, tog'asining qo'ylarini sug'ordi. ¹¹ Keyin Rohilani o'pdi, xursandligidan ko'zlariga yosh keldi.

¹² — Men otangning jiyaniman, amrang Rivqoning o'g'liman, — deb Yoqub o'zini tanishtirdi.

Rohila yugurib borib, otasiga xabar berdi.

¹³ Lobon, singlimning o'g'li kelibdi, deb eshitdi—yu, o'sha zahoti, Yoqubni kutib olishga shoshildi. Yoqub bilan quchoqlashib ko'rishdi. Lobon Yoqubni uyiga olib keldi. Yoqub boshidan kechirganlarini tog'asiga aytib berdi.

¹⁴ — Sen mening jigarimsan, oilamning bir a'zosisan, — dedi Lobon.

Yoqub Lobonga Rohila va Leax uchun xizmat qiladi

Yoqub Lobonnikida bir oy turgandan keyin, ¹⁵ Lobon unga dedi:

— Sen mening qarindoshim bo'lsang ham, tekinga ishlamasliging kerak. Ayt—chi, xizmat haqingga nima istaysan?

¹⁶ Lobonning ikki qizi bo'lib, kattasining ismi — Leax, kichiginiki — Rohila edi.

¹⁷ Leaxning ko'zlari chiroyli*, Rohila esa har jihatdan go'zal — yuzi chiroyli, qaddi—qomati kelishgan edi. ¹⁸ Yoqub Rohilani sevardi, shuning uchun: “Men sizga kichik qizingiz Rohila uchun yetti yil xizmat qilib beraman”, dedi.

¹⁹ Shunda Lobon unga dedi:

— Mayli, roziman, qizimni begonaga berganimdan ko'ra, senga berganim yaxshi—ku. Menikida qolaver.

²⁰ Shunday qilib, Yoqub Rohilaga qalin uchun yetti yil xizmat qildi. Lekin Yoqubning Rohilaga bo'lgan sevgisi shunchalik kuchli ediki, yetti yil bir necha kunday tuyuldi.

²¹ Nihoyat, Yoqub Rohilaga uylanadigan payt ham keldi.

— Men shartni bajardim, — dedi Yoqub Lobonga. — Endi qizingizga uylanishimga

ijozat bering.

²² Lobon butun yurt aholisini to'plab, ziyofat berdi. ²³⁻²⁴ Lekin o'sha kuni kechasi Lobon Rohilaning o'rniga, to'ng'ich qizi Leaxni Yoqubga berdi. Leaxga xizmat qilsin deb, Lobon o'zining Zilpo degan cho'risini Leaxga berdi. Yoqub Leaxning yoniga kirdi.

²⁵ Yoqub ertalab turib qarasa, yonida Leax yotibdi!

— Bu nima qilganingiz?! — dedi Yoqub g'azablanib Lobonga. — Men sizga yetti yil Rohila uchun xizmat qildim—ku! Nimaga meni aldadingiz?

²⁶ — Bizning yurtdagi odat bo'yicha, katta qizdan oldin kichigi turmushga berilmaydi, — deb javob berdi Lobon. ²⁷ — Bir haftada bu qizimning to'yi tantanasi tugaydi, kutib tur. Agar menga yana yetti yil xizmat qilib beradigan bo'lsang, xizmatim evaziga kichkinasini ham senga beraman.

²⁸ Yoqub rozi bo'ldi. Bir haftadan keyin Yoqub bilan Leaxning to'yi tantanasi tugadi. Lobon Rohilani ham Yoqubga berdi. ²⁹ Lobon o'zining Bilxax degan cho'risini qizi Rohilaga bergan edi. ³⁰ Shunday qilib, Yoqub Rohilaning yoniga kirdi. U Leaxdan ko'ra, Rohilani ko'proq yaxshi ko'rardi. Yoqub Lobonga yana yetti yil xizmat qilib berdi.

Yoqubning farzandlari

³¹ Yoqub Leaxga ko'ngilsiz ekanini Egamiz ko'rib turardi. Shuning uchun U Leaxni tug'ishga qodir qildi, Rohila esa befarzand o'taverdi. ³² Leax homilador bo'lib, o'g'il tug'di. U: "Egam mening baxtsizligimni ko'rди, endi erim menga albatta ko'ngil qo'yadi", deb o'g'lining ismini Ruben* qo'ydi. ³³ Leax homilador bo'lib, yana o'g'il tug'di. "Erim menga ko'ngilsizligini Egam eshitib, yana bir o'g'il berdi", deb o'g'lining ismini Shimo'n* qo'ydi. ³⁴ Leax yana homilador bo'ldi va yana o'g'il tug'di. U: "Erimga uchta o'g'il tug'ib berdim, endi u albatta menga bog'lanib qoladi", deb o'g'lining ismini Levi* qo'ydi. ³⁵ Leax yana homilador bo'lib, yana o'g'il tug'di. U: "Endi Egamga hamdu sano aytaman", deb o'g'lining ismini Yahudo* qo'ydi. Shundan keyin u tug'ishdan qoldi.

30-BOB

¹ Rohila Yoqubga bola tug'ib bera olmagach, endi opasiga hasad qila boshladi.

— Menga farzand bering, bo'lmasa o'laman! — dedi u Yoqubga.

² Yoqub Rohiladan qattiq g'azablandi.

— Nima, men Xudomanmi?! Seni bepusht qilib yaratgan Xudo—ku!

³ Shunda Rohila Yoqubga dedi:

— Ana, cho'rim Bilxaxning yoniga kiring. U menga bola tug'ib bersin, toki cho'rim orqali men ham bolali bo'layin*.

⁴ Shunday qilib, Rohila eriga Bilxaxni olib berdi. Yoqub Bilxaxning yoniga kirdi.

⁵ Bilxax homilador bo'lib, Yoqubga o'g'il tug'ib berdi. ⁶ Rohila: "Xudoyim meni oqladi, U mening iltijoimni eshitib, menga o'g'il ato etdi", deb o'g'lining ismini Dan* qo'ydi. ⁷ Bilxax yana homilador bo'lib, Yoqubga ikkinchi o'g'lini tug'ib berdi. ⁸ Rohila: "Opam bilan qattiq olishib, men yutib chiqdim", deb o'g'lining ismini Naftali* qo'ydi.

⁹ Leax bola tug'ishdan qolganini anglab yetdi. Shunda u ham o'zining cho'risi Zilponi Yoqubga olib berdi. ¹⁰ Zilpo Yoqubga o'g'il tug'ib berdi. ¹¹ Leax: "Menga omad kulib boqdi", deb o'g'lining ismini Gad* qo'ydi. ¹² So'ngra Zilpo Yoqubga ikkinchi o'g'lini tug'ib berdi. ¹³ Leax: "Naqadar baxtliman—a! Endi ayollar meni juda baxtli ekan, deb aytishadi", deya o'g'lining ismini Osher* qo'ydi.

¹⁴ Bug‘doy o‘rimi payti edi. Bir kuni Ruben dalaga borganda, mehrigiyo o‘simligini* topib olib, onasi Leaxga keltirdi. Rohila: “O‘g‘lingning mehrigiyolaridan menga ham ber”, deb iltimos qildi. ¹⁵ Lekin Leax g‘azab bilan javob qildi:

— Erimni tortib olganing kamlik qildimi?! Endi o‘g‘limning mehrigiyolarini ham tortib olmoqchimisani?!

— O‘g‘lingning mehrigiyolari evaziga bu kecha erim sening yoningga kiradi, unga ijozat beraman, — dedi Rohila.

¹⁶ Kechqurun Yoqub daladan kelganda, Leax unga peshvoz chiqdi.

— Bu kecha mening yonimga kirishingiz kerak, — dedi u eriga. — O‘g‘lim daladan topib kelgan mehrigiyoga sizni almashtirdim.

Shunday qilib, Yoqub Leaxning yoniga kirdi. ¹⁷ Xudo Leaxning iltijolariga javob berdi. U yana homilador bo‘lib, Yoqubga beshinchi o‘g‘lini tug‘ib berdi. ¹⁸ Leax: “Cho‘rimni erimga olib berganim uchun Xudoyim meni mukofotladi”, deb o‘g‘lining ismini Issaxor* qo‘ydi. ¹⁹ So‘ngra u yana homilador bo‘lib, Yoqubga oltinchi o‘g‘lini tug‘ib berdi. ²⁰ Leax dedi: “Xudoyim menga yaxshi hadya berdi. Endi erim meni hurmat qiladigan bo‘ladi, chunki unga oltita o‘g‘il tug‘ib berdim.” Shunday deb, o‘g‘lining ismini Zabulun* qo‘ydi. ²¹ Keyin Leax qiz tug‘ib, ismini Dina qo‘ydi.

²² Nihoyat, Xudo Rohilaga ham marhamat qildi va uning iltijolariga javob berib, bola tug‘ishga qodir qildi. ²³ Rohila homilador bo‘lib, o‘g‘il tug‘di. “Xudo menga o‘g‘il ato etib, sharmandaligimni olib tashladi”, dedi. ²⁴ “Egam menga yana o‘g‘il bersin”, deb o‘g‘lining ismini Yusuf* qo‘ydi.

Yoqub Lobon bilan savdolashadi

²⁵ Rohila Yusufni tuqqandan keyin ko‘p o‘tmay, Yoqub Lobonga dedi:

— Ijozat bersangiz, men yurtimga qaytmoqchiman. ²⁶ Xotinlarim bilan bolalarimni ham olib ketsam, degandim. O‘zingiz bilasiz, sizga ko‘p xizmatim singgan, peshana terimni to‘kib ularni topganman. Endi ketishga ijozat bersangiz.

²⁷ Lobon esa unga shunday javob berdi:

— Endi iltimos qilaman, mening gapimga quloq sol: fol ochtirib ko‘rgan edim, Egam menga sen tufayli baraka berganini bildim*. ²⁸ Xizmat haqingni ayt, to‘lay.

²⁹ — O‘zingiz bilasiz: uzoq yillar davomida sizga ko‘p xizmat qildim. Mol–qo‘ylaringiz mening mehnatim tufayli qanchalik ko‘payganini bilasiz. ³⁰ Aslida men kelmasimdan oldin molingiz oz edi, endi esa boyligingiz haddan ziyod ko‘paydi. Men tufayli Egam sizga hamma narsada baraka berdi*. Endi oilamni o‘ylaydigan payt keldi.

³¹ — Xizmat haqingga nima istaysan? — deb yana so‘radi Lobon.

— Menga hech qanday xizmat haqi kerak emas, — deb javob qildi Yoqub. — Agar rozi bo‘lsangiz, bir taklifim bor. Men qo‘y–echkilaringizni boqaveray. ³² Bugun suruvingizni oralab, olachipor va xol–xol qo‘ylaringizni, qora qo‘zilaringizni, echkilaringizdan ham xol–xolini va olachiporini* ajratib olay. Xizmat haqimga shularni bersangiz kifoya. ³³ Agar men halol bo‘lmasam, siz keyin osonlikcha bilib olasiz. Mening xizmatimni tekshirgani kelganingizda, qo‘y–echkilarimning orasida birortasi ola–bula, xol–xol bo‘lmasa, yoki qo‘zilarimning orasida ham birortasi qora bo‘lmasa, meni o‘g‘ri deb hisoblashingiz mumkin.

³⁴ — Yaxshi, sen aytganday bo‘la qolsin, — dedi Lobon.

³⁵ Lobon o‘sha kuni oqi bor xol–xol va olachipor taka hamda urg‘ochi echkilarni

suruvdan ajratib oldi, qora qo'zilarni ham ayirib oldi. Hammasini o'g'illarining ixtiyoriga berdi. ³⁶ Ular o'sha qo'y–echkilarini Yoqub turgan joydan uch kunda boradigan joyga olib ketdilar. Yoqub esa Lobonning qolgan qo'y–echkilarini boqaverdi.

³⁷ Yoqub terak, bodom va chinor daraxtining novdalaridan olib, novdalarni yo'l–yo'l qilib po'stlog'ini shildi. ³⁸ So'ngra u po'stlog'i tozalangan novdalarni qo'y–echkilarga ko'rinadigan joyga — suv ichadigan oxurlar ichiga qo'ydi*. Chunki Lobonning qo'y–echkilarini sug'organi olib kelganda, hayvonlar shu yerda juftlashar edi. ³⁹ Qo'y–echkilar oq yo'li bor novdalarni ko'rib turganda juftlashib, yo'l–yo'l, olachipor va xol–xol nasl berardi. ⁴⁰ Yoqub Lobonning boshqa qo'y–echkilaridan sovliqlarini* ajratib oldi. Sovliq qo'ylar juftlashayotganda, Yoqub qo'ylarning yuzini Lobonning suruvidagi yo'l–yo'l va qop–qora hayvonlarga qaratib qo'yardi. Shu tariqa Yoqub Lobonning qo'y–echkilaridan o'zining suruvini vujudga keltirdi* va Lobonnikidan alohida qilib qo'ydi. ⁴¹ Suruvdagi sog'lom urg'ochi qo'y yoki echkilar juftlashishga tayyor bo'lganda, Yoqub po'stlog'i archilgan novdalarni hayvonlarning oxuriga tashlab qo'yardi. Hayvonlar yo'l–yo'l novdalarni ko'rib turganlarida juftlashardilar. ⁴² Lekin u nimjon hayvonlarga shunday qilmasdi. Oqibatda Lobon nimjon qo'y–echkilarga, Yoqub esa sog'lom qo'y–echkilarga ega bo'lib qoldi. ⁴³ Shu yo'l bilan Yoqubning qo'y–echkilarini tezlik bilan ko'payib bordi, u juda ham boyib ketdi, ko'plab qul va cho'rilar, tuya va eshaklarga ega bo'ldi.

31–BOB

Yoqub Lobonnikidan qochib ketadi

¹ Lobonning o'g'illari ming'ir–ming'ir qila boshladilar: “Yoqub otamizni xonavayron qildi. U butun boyligini otamizning boyligidan olgan.” Yoqub bu gaplarni eshitib qoldi.

² Yoqub sezdi, Lobon unga anchagina sovuq munosabatda bo'lyapti. ³ Egamiz ham Yoqubga:

— Ota–bobolaringning yurtiga, qarindosh–urug'laringning oldiga qayt, Men sen bilan birga bo'laman, — dedi.

⁴ Yoqub yaylovda qo'y–echkilarini boqayotganda, Rohila bilan Leaxni shu yerga chaqirtirdi. ⁵ Ular kelgach, dedi:

— Ko'rib turibman, otalaringizning menga munosabati oldingiday emas. Lekin otamning Xudosi men bilan birga. ⁶ O'zlaringiz bilasizlar, men sizlarning otangizga kuchim boricha xizmat qildim. ⁷ U meni aldab, xizmat haqimni o'n marta o'zgartirdi. Lekin u menga zarar yetkazishiga Xudo yo'l qo'ymadi. ⁸ Agar otangiz: “Suruvdagi olachipor qo'y–echkilar sening xizmat haqing bo'ladi”, deb aytgan bo'lsa, butun suruv olachipor bola beraverdi. “Yo'l–yo'li sening xizmat haqing bo'ladi”, deb aytgan bo'lsa, butun suruv yo'l–yo'l bola beraverdi. ⁹ Xudo shu yo'l bilan otangizning qo'y–echkilarini tortib olib, menga berdi. ¹⁰ Juftlashish mavsumi paytida bir kuni tush ko'rdim. Qarasam, suruvdagi juftlashgan takalar yo'l–yo'l, xol–xol va olachipor ekan. ¹¹ Tushimda Xudoning farishtasi: “Yoqub!” deb chaqirdi. “Labbay!” deb javob berdim men. ¹² Farishta menga aytdi: “Qara, juftlashgan takalarning hammasi yo'l–yo'l, xol–xol va olachipor. Bularning hammasini Men qilyapman. Chunki Lobonning senga munosabatini ko'rganman. ¹³ Men Baytilda senga zohir bo'lgan Xudoman*. U yerda sen tosh ustunga zaytun moyi surtib, Menga xizmat qilish uchun qasam ichgan eding. Endi hoziroq bu yurtdan ket, o'zingning ona yurtingga qayt.”

¹⁴ Shunda Rohila bilan Leax Yoqubga:

— Endi otamizdan bizga hech qanday meros tegmas ekan—da, — deyishdi. ¹⁵ — Biz otamizga xuddi begonalarday bo‘lib qoldik. U bizni sotdi, bizning evazimizga nima olgan bo‘lsa, hammasini sarf qilib bo‘ldi*. ¹⁶ Xudo otamizdan sizga olib bergan hamma boyliklar bizniki va bolalarimizniki. Endi esa Xudo sizga nima aytgan bo‘lsa, shuni qiling.

¹⁷⁻¹⁸ Shunday qilib, Yoqub Kan‘on yurtiga — otasining oldiga qaytib ketishga tayyorlandi. Xotinlarini va bolalarini tuyalarga mindirdi. Qo‘y—echkilarini oldiga solib haydadi, Paddon—Oramda* topgan hamma mol—mulkini oldi.

¹⁹ Lobon qo‘ylarining junini qirqqani ketdi. U yo‘q paytida Rohila otasining xonaki xudolarini* o‘g‘irlab oldi. ²⁰ Buning ustiga, Yoqub ham, biz ketyapmiz, deb Lobonga* aytmasdan, uni aldab jo‘nab qoldi. ²¹ Yoqub hamma mol—mulkini olib, Furot daryosini kechib o‘tdi va Gilad qirlariga* yo‘l oldi.

Lobon Yoqubni quvadi

²² Oradan uch kun o‘tgach, Lobonga: “Yoqub qochib ketibdi” degan xabar yetib bordi. ²³ Lobon qarindosh—urug‘idan erkaklarni yoniga olib, Yoqubni quvib ketdi. Yoqubni yetti kun quvlagandan keyin, oxiri Gilad qirlarida unga yetib oldi. ²⁴ Lekin o‘sha kuni kechasi Lobon tush ko‘rdi. Tushida Xudo zohir bo‘lib: “Ehtiyot bo‘l, Yoqubga yaxshi—yomon gap qilib yurma”, dedi.

²⁵ Lobon Yoqubga yetib olganda, Yoqub Gilad qirlarida chodir tikkan edi. Lobon ham qarindosh—urug‘lari bilan Yoqubga yaqinroq joyga chodirini tikdi. ²⁶ Lobon Yoqubga:

— Bu nima qilganing? Meni aldab ketibsanz—ku! — dedi. — Qizlarimni ham, xuddi urushdagi asiralarday, o‘g‘irlab ketibsanz. ²⁷ Nimaga meni aldab, hech narsa demasdan, yashirincha qochib qolding? Agar bir og‘iz aytganingda, childirma, lira chalib, o‘yin—kulgi qilib, xursandchilik bilan kuzatib qo‘ygan bo‘lardim. ²⁸ Sen hatto nevaralarim bilan qizlarimni o‘pib, yaxshi boringlar, deb aytishingga ham imkon bermading. Qilgan ishing — g‘irt ahmoqlik. ²⁹ Senga yomonlik qilishga kuchim yetadi. Lekin kecha tunda otangning Xudosi menga zohir bo‘lib: “Ehtiyot bo‘l, Yoqubga yaxshi—yomon gap qilib yurma”, deb aytdi. ³⁰ Ahvolingni tushunaman, otangning uyini sog‘ingansanz, shuning uchun ketgansanz. Lekin nimaga xudolarimni o‘g‘irlading?

³¹ — Qizlaringizni mendan tortib olasiz, deb o‘ylab, qo‘rqqanz edim, — dedi Yoqub.

³² — Lekin sizning xudolaringizga kelsak, ularni kim olgan bo‘lsa, o‘ldirilsanz. Qarindoshlarimizning guvohligida narsalaringizni izlab ko‘ring. Agar sizning narsalaringiz bo‘lsa, olavering.

Lobonning xudolarini Rohila o‘g‘irlaganini Yoqub bilmas edi.

³³ Lobon xudolarini qidirib, avvalo Yoqubning chodiridan izladi. Keyin Leaxning chodiriga, undan keyin ikkala cho‘rining* chodiriga kirdi, lekin xudolarini topa olmadi. Oxirida Rohilaning chodiriga kirdi. ³⁴ Rohila xudolarni tuya egarining ichiga yashirib, o‘zi egarga o‘tirib olgan edi. Lobon chodirning hamma yog‘ini axtarsa ham, xudolarini topa olmadi. ³⁵ Rohila otasiga:

— Sizning oldingizda o‘rnimdan turmaganim uchun mendan jahlingiz chiqmasin, otajon, — dedi. — Hozir ayollar kasaliga yo‘liqqanz paytim.

Lobon xudolarini qancha qidirmasanz, topa olmadi.

³⁶ Yoqub qattiq g‘azablanib, Lobonni urishib berdi:

— Aybim nima ekan?! Qaysi gunohim uchun meni ta‘qib qilyapsiz?! ³⁷ Hamma

narsalarimni titkilab chiqdingiz. Endi menga ko'rsating—chi, biror narsangizni topdingizmi? Topgan bo'lsangiz, qani, qarindosh—urug'larimiz oldiga o'sha narsalarni qo'ying, ikkalamizdan qaysi birimiz haq ekanimizni ular hukm qilsin! ³⁸ Yigirma yil men sizning eshingizda bo'ldim. Ana shu davrda bironta sovliq qo'yingiz, echkingiz chala tug'ib qo'ymadi, suruvingizdan bironta qo'chqorni yeb qo'ymadim. ³⁹ Yovvoyi hayvonlar bo'g'izlab tashlaganlarini sizga ko'rsatmasdan, zararni o'z bo'ynimga olardim. Qo'yingiz kunduzi yo'qolganmi, yoki kechasi yo'qolganmi, baribir, siz mendan talab qilardingiz. ⁴⁰ Kunduzi jazirama issiqda, kechalari sovuqda, tunlarni uyqusiz o'tkazib, sizga xizmat qildim. ⁴¹ Yigirma yil sizning xonadoningizda bo'ldim: o'n to'rt yil — ikkala qizingiz uchun, olti yil — qo'y—echkilarga ega bo'lishim uchun xizmat qildim. Xizmat haqimni o'n marta o'zgartirdingiz. ⁴² Agar bobom Ibrohimning Xudosi, otam Is'hoq sajda qiladigan Xudo* men bilan bo'lmaganda edi, shubhasiz, siz meni quppa—quruq qaytargan bo'lardingiz. Lekin Xudo mening qiynalganimni, og'ir mehnatimni ko'rdi. Shu sababdan U o'tgan kecha sizga zohir bo'lib, nohaqligingizni aytgan.

Yoqub bilan Lobon o'rtasidagi ahd

⁴³ Shundan keyin Lobon Yoqubga dedi:

— Mana bu ayollar — mening qizlarim, mana bu bolalar — mening nabiralarim, qo'y—echkilar ham meniki. Sen ko'rib turgan hamma narsa — meniki. Lekin hozir o'z qizlarimga, nabiralarimga biror narsa qila olarmidim?! ⁴⁴ Kel, endi ikkovimiz ahd qilaylik, toki bu ahd ikkovimiz yarashganimizni isbotlasin.

⁴⁵ Yoqub bir toshni olib, yodgorlik qilib qo'ydi. ⁴⁶ Keyin u qarindosh—urug'lariga: “Tosh to'plab kelinglar!” dedi. Ular ham tosh to'plab, bir uyum hosil qilishdi va o'sha tosh uyumining yonida tamaddi qilishdi. ⁴⁷ Bu joy Lobonning tilida Yogar—Saduto, Yoqubning tilida Galed* deb ataladigan bo'ldi. ⁴⁸ Lobon: “Bu tosh uyumi bugun sen bilan mening oramizda guvohdir”, deb bu joyni Galed deb ataydigan bo'ldi. ⁴⁹ Shuningdek, u: “Biz bir—birimizdan ayrilganimizdan keyin, Egam sen bilan meni kuzatib tursin”, deb bu joyni Mispax* deb atadi. So'ng shunday dedi:

⁵⁰ — Agar qizlarimning dilini og'ritsang yoki ularning ustiga xotin olsang, esingda tut, hatto men bilmagan taqdirda ham, Xudo ko'rib turadi. Uning O'zi sen bilan mening o'rtamizda guvohdir.

⁵¹ So'ng Lobon Yoqubga yana dedi:

— Ikkovimizning o'rtamizda men o'rnatgan mana bu tosh uyumi bilan ustunga qara. ⁵² Bular bizning ontimizga guvoh bo'lib, ikkovimizning o'rtamizda turibdi. Men senga zarar yetkazish niyatida bu tosh uyumidan nariga o'tmayman, sen ham menga zarar yetkazish niyatida bu tosh uyumi va ustundan beriga o'tmasliging lozim. ⁵³ Ota—bobolarimizning Xudosi — sening bobong Ibrohimning Xudosi va mening bobom Naxo'rning Xudosi — o'rtamizda hakam bo'lsin.

Shunday qilib, Yoqub otasi Is'hoq sajda qiladigan Xudo nomi bilan qasam ichdi.

⁵⁴ Yoqub qurbonlik qilib, hammani ziyofatga taklif qildi. Ular tunni qirda o'tkazishdi.

⁵⁵ Ertasiga Lobon saharda turdi. Qizlarini, nabiralarini o'pib, hammalarini duo qildi. So'ngra uyiga qaytib ketdi.

32–BOB

Yoqub Esovni kutib olishga tayyorlanadi

¹ Yoqub oila a'zolarini boshlab yo'lda ketayotgan edi, Xudoning farishtalari unga peshvoz chiqdilar. ² Yoqub ularni ko'rib: "Bu Xudoning lashkargohi!" dedi. Shuning uchun bu joyga Moxanayim* deb nom berdi.

³ Yoqub borishidan oldin Seir, ya'ni Edom yurtida* istiqomat qilayotgan akasi Esovga xabarchilarni yubordi. ⁴ Yoqub xabarchilarga shunday ko'rsatma bergan edi:

— Esov hazratlariga shunday deb aytinglar: "Qulingiz Yoqub aytmoqdaki, u shu paytgacha Lobonning xonadonida yashadi. ⁵ Endi mollar, eshaklar, qo'y-echkilar, qul va cho'rilarga ega bo'ldi. Kelayotganidan sizni xabardor qilish uchun bizni yubordi. Uning umidi shuki, siz unga mehr-muruvvat ko'rsatsangiz."

⁶ Xabarchilar qaytib kelib, Yoqubga shunday dedilar: "Akingiz Esovning oldiga bordik. U sizni kutib olishga kelyapti, yonida to'rt yuzta odami ham bor." ⁷ Yoqub bu xabarni eshitdi—yu, qo'rqib, vahimaga tushdi. Xonadonidagi odamlarini, qo'y-echkilarini, mol podalarini, tuyalarini ikki qismga bo'ldi. ⁸ U: "Agar Esov kelib, bitta qismni qirib tashlasa, narigi qismi qutulib omon qoladi—ku", deb o'yladi.

⁹ Keyin Yoqub ibodat qildi:

— Ey bobom Ibrohimning, otam Is'hoqning Xudosi! Ey Egam! Menga: "O'z yurtingga, qarindoshlaring oldiga qaytib bor, senga muvaffaqiyat keltiraman", deb va'da bergan eding. ¹⁰ Ko'rsatgan sadoqatingga, inoyatingga men, quling, loyiq emasman. Ilgari Iordan daryosini kechib o'tganimda, tayog'imdan boshqa hech narsam yo'q edi. Endi oila a'zolarim ikki qo'rg'onni to'ldiradigan bo'ldi. ¹¹ Iltijo qilaman, meni Esov akamning qo'lidani qutqargin. U kelib, men bilan birga xotinlarimni, bolalarimni o'ldiradi, deb qo'rqaman. ¹² Sen esa menga: "Senga muvaffaqiyat keltiraman, sening naslingni dengizdagi qumdek ko'paytiraman, ko'pligidan naslingni sanab bo'lmaydi", deb va'da bergan eding. Iltijo qilaman, va'dangni yodingda tut.

¹³⁻¹⁵ Yoqub tunni ibodat qilgan o'sha joyda o'tkazdi. Keyin suruvidan akasi Esovga ikki yuzta ona echki, yigirmata taka, ikki yuzta sovliq va yigirmata qo'chqor, o'ttizta sog'in tuyani bo'taloqlari bilan, qirqta sigir va o'nta buqa, yigirmata mocha eshak va o'nta erkak eshakni hadya qilish uchun tanlab oldi. ¹⁶ Yoqub bu hayvonlarni podalarga bo'lib, xizmatkorlariga topshirar ekan, ularga shunday dedi:

— Mendan oldin yuringlar, har bir podaning orasida bo'sh masofa qoldiringlar.

¹⁷ Eng oldingi podani haydab borayotgan xizmatkoriga u shunday ko'rsatma berdi:

— Esov akam seni uchratib qolib: "Kimning xizmatkorisan? Qayerga ketyapsan? Oldingdagi pada kimniki?" deb so'raganda, ¹⁸ sen: "Bu podalar qulingiz Yoqubniki, bularni siz, to'ramga hadya qilib yubordilar, o'zlari ham orqamizda kelyaptilar", deb aytgin.

¹⁹ Yoqub podani haydab borayotgan ikkinchi, uchinchi, xullas, hamma xizmatkorlariga ham bir xil ko'rsatma berib:

— Esovni uchratib qolganingizda, o'sha gaplarimni aytinglar, — dedi. ²⁰ "Qulingiz Yoqub orqamizda kelyaptilar", deb albatta aytinglar, — deb ta'kidladi. Chunki Yoqub: "O'zimdani oldin yuborgan hadyalarim bilan Esov akamning ko'nglini yumshataman, u bilan yuzma-yuz uchrashganimizda, meni kechirsa ajabmas", deb umid qilayotgan edi.

²¹ Shunday qilib, Yoqub o'zi borishidan oldin, hadyalarni jo'natib yubordi va bu kechani

chodir tikkan joyda o'tkazdi.

Yoqub Paniyolda kurash tushadi

²² O'sha kuni tunda Yoqub o'rnidan turdi. Ikkala xotinini, ikkala cho'risini*, o'n bitta bolasini Yavoq daryosi* kechuvidan o'tkazdi. ²³ Ular daryoning narigi qirg'og'iga o'tib bo'lganlaridan keyin, butun mol-mulkini ham o'tkazdi. ²⁴ Yoqub daryoning bu tomonida yolg'iz o'zi qoldi. O'sha yerda bir odam bilan tong otguncha kurashdi. ²⁵ O'sha odam ko'rdiki, Yoqubni mag'lub qila olmas ekan. Bir payt u Yoqubning bo'ksasiga* bir urgan edi, soni bo'g'inidan chiqib ketdi.

²⁶ — Meni qo'yib yubor, tong otyapti, — dedi o'sha odam.

— Meni duo qilmasang, ketkizmayman, — hansirab dedi Yoqub.

²⁷ — Isming nima? — deb so'radi o'sha odam.

— Yoqub, — deb javob berdi u.

²⁸ — Bundan keyin sening isming Yoqub emas, Isroil* bo'lsin, — dedi o'sha odam. — Chunki sen Xudo va insonlar bilan olishib, g'olib chiqding.

²⁹ — Iltimos, ismingni ayt! — dedi Yoqub.

— Nimaga Mening ismimni so'rayapsan? — deb so'radi o'sha odam. Shunday dedi-yu, u Yoqubni duo qildi. ³⁰ Yoqub: "Xudo bilan yuzma-yuz bo'libman-u, hayotim saqlanib qolibdi-ya"*, deb bu joyga Paniyol* degan nom berdi. ³¹ Yoqub Paniyoldan* ketayotganda, quyosh chiqqan edi. Soni og'riyotgani uchun u oqsoqlanib yurardi.

³² O'sha odam Yoqubning bo'ksasiga urgani sababli, Isroil xalqi o'sha tunda yuz bergan voqeaning xotiri uchun bugungacha* sonning payini yemaydi.

33-BOB

Yoqub bilan Esov uchrashadi

¹ Yoqub qarasa, Esov kelayotgan ekan, yonida to'rt yuzta odami ham bor. Yoqub bolalarini Leaxga, Rohilaga va ikkala cho'risiga* taqsimladi. ² Cho'rilar bilan ularning bolalarini eng oldinga, Leax bilan uning bolalarini ulardan keyin, Rohila bilan Yusufni esa oxiriga qo'ydi. ³ Yoqubning o'zi ularning oldida bordi. Akasining oldiga yetib borguncha yetti marta egilib ta'zim qildi.

⁴ Esov ham ukasini kutib olgani yugurib borib, uni quchoqlab oldi. Yoqubning bo'yniga osilib, o'pdi. Ikkovi ham yig'lar edi. ⁵ Esov ayollarga va bolalarga qarab:

— Yoningdagi bu odamlar senga kim bo'ladi? — deb so'radi.

— Men, qulingizga Xudo inoyat qilib bergan bolalarim, — dedi Yoqub.

⁶ Shundan keyin cho'rilar bilan ularning bolalari Esovning oldiga kelishib, unga egilib ta'zim qildilar. ⁷ Ulardan keyin Leax bilan uning bolalari yaqin kelib, egilib ta'zim qilishdi. Oxirida Yusuf bilan Rohila yaqin kelib, egilib ta'zim qildilar.

⁸ — Menga suruvlaru podalar jo'natibsan, bundan maqsading nima edi? — deb so'radi Esov.

— Hazratimning iltifotiga sazovor bo'lishim uchun hadya qilib yuborgan edim, — deb javob berdi Yoqub.

⁹ — Rahmat, uka, o'zumniki juda ko'p, o'zingniki o'zingga buyursin, — dedi Esov.

¹⁰ — Yo'q, iltimos, agar meni iltifotingizga sazovor bilsangiz, hadyalarimni olasiz, — deb turib oldi Yoqub. — Siz meni shunday yaxshi kutib oldingizki, men uchun sizning yuzingizni ko'rish — Xudoning yuzini ko'rishga o'xshaydi. ¹¹ Iltimos qilaman,

hadyalarimni oling. Xudo menga inoyat qilib, kerakli hamma narsani berdi.

Yoqub qattiq iltimos qilavergandan keyin, oxiri, Esov hadyalarni olishga rozi bo'ldi.

¹² — Qani, endi ketaylik, men senga yo'l ko'rsatib boraman.

¹³ Yoqub esa shunday dedi:

— O'zingiz ko'rib turibsiz, hazratim, bolalarim chiniqmagan, qo'y-sigirlarim ham bolalagan. Qo'y-sigirlarimni bir kungina qistab haydasalar, butun chorva nobud bo'ladi.

¹⁴ Shuning uchun mendan oldinda ketaversangiz. Men chorvaning yurishiga va bolalarning qadamiga qarab sekin boraveraman. Siz bilan Seir yurtida* uchrashamiz.

¹⁵ — Bo'пти, bo'lmasa, odamlarimdan ba'zilarini sen bilan qoldiray, ham sizlarga yo'l ko'rsatib boradi, ham qo'riqlab ketadi, — dedi Esov.

— Nima qilasiz ovora bo'lib?! Menga ko'p mehribonlik ko'rsatyapsiz, shunga ham rahmat.

¹⁶ Esov o'sha kuni Seirga qaytib ketdi. ¹⁷ Yoqub esa oilasi bilan Suxotga qarab ketdi. U yerda o'ziga bir uy, chorvasi uchun qo'ralar qurdi. Shuning uchun bu joyga Suxot* deb nom berildi.

¹⁸ Shunday qilib, Yoqub Paddon-Oramdan* Kan'on yurtidagi Shakam shahriga* eson-omon qaytib keldi. Shahar tashqarisida chodirlarini tikdi. ¹⁹ U chodir tikkan joylar Xamo'r degan odamning o'g'illariga qarashli mulk edi. Xamo'r Shakamning otasi edi. Yoqub bu joylarni Xamo'rning o'g'illaridan yuz bo'lak kumushga* sotib oldi. ²⁰ Bu yerda u qurbongoh qurib, bu joyni "Xudo Isroilning Xudosidir"* deb atadi.

34-BOB

Dinaning nomusi bulg'anadi

¹ Bir kuni Yoqub va Leaxning qizi Dina shu yerlik qizlarni ko'rishga bordi. ² Bu yerning begi Xamo'r bo'lib, u Xiv urug'idan edi. Xamo'rning o'g'li Shakam qizni ko'rib qolib, ushladi va uning nomusiga tegdi. ³ Shakam Dinani qattiq sevib qoldi, qizning sevgisini qozonishga harakat qildi. ⁴ Otasiga: "Shu qizni menga olib bering", deb aytdi.

⁵ Yoqub qizining nomusi toptalganini eshitdi. Yoqubning o'g'illari esa dalada mol-qo'ylarini boqib yurgan edilar. Ular qaytib kelgunlaricha Yoqub o'zini bosib turdi.

⁶ Shakamning otasi Xamo'r bu ish yuzasidan gaplashgani Yoqubning oldiga keldi. ⁷ Shu paytda Yoqubning o'g'illari daladan kelib qolishdi. Singillari sharmanda bo'lganini eshitishdi—yu, qattiq g'azablanib, tutaqib ketdilar. Shakam Yoqubning qizini bulg'ab, Isroilda sharmandali ish qilgan edi. Bunday ish hech bo'lmasligi kerak edi.

⁸ Xamo'r ularga:

— O'g'lim Shakamning qizingizga ishq tushib qolibdi, iltimos, qizingizni o'g'limga bersangizlar, — dedi. ⁹ — Bir-birimiz bilan quda-andachilik qilaylik, qizlaringizni o'g'illarimizga olib beraylik, o'g'illaringizga qizlarimizni olib beringlar. ¹⁰ Shunda yurtimizda biz bilan birga, xohlagan yeringizda yashayverasizlar, bemalol savdo-sotiq qilaverasizlar*, yerlarimizdan o'zlaringizga mulk orttirasizlar.

¹¹ Shakam ham Dinaning otasi bilan akalariga iltimos qilib, dedi:

— Menga muruvvat qilinglar, Dinani menga beringlar, evaziga istagan narsalaringizni beraman. ¹² Qancha qalin yoki sovg'a talab qilasizlar — men uchun ahamiyati yo'q, beraman. Faqat qizingizga uylansam bo'ldi.

¹³ Shakam Dinani sharmanda qilgani uchun, Shakam bilan Xamo'rni Dinaning akalari

aldadilar. ¹⁴ Ular Shakam bilan Xamo'rga dedilar:

— Singlimizni qandaydir sunnatsiz odamga berolmaymiz. Agar bersak, biz isnodga qolamiz*. ¹⁵ Biz faqat bir shart bilan rozi bo'lamiz: hamma erkaklaringiz bizga o'xshab sunnat qilinishlari kerak. ¹⁶ Shunda biz qizlarimizni sizlarga beramiz, sizlarning qizlaringizni olamiz. Sizlarning orangizda yashab, sizlar bilan bir xalq bo'lamiz. ¹⁷ Lekin bizning shartimizga ko'nmasdan, sunnat qilinmasangizlar, singlimizni* olib ketamiz.

¹⁸ Ularning gapiga Xamo'r bilan Shakam bajonidil rozi bo'lishdi. ¹⁹ Shakam Dinaga xushtor bo'lib qolganidan, bu talabni bajarishni tezlashtirdi. U oilasida hurmatga sazovor, eng obro'li odam edi. ²⁰ Xamo'r bilan Shakam shahar darvozasiga* kelib, shaharning oqsoqollariga shunday deyishdi:

²¹ — U odamlar — bizning do'stlarimiz. Ular bizning yurtimizda yashab, savdo-sotiq qilaversinlar. Yurtimiz keng, ularga ham yetadi. Shunda bir-birimiz bilan qiz olib, qiz berishamiz. ²² Ular faqat bir shart bilan bizning oramizda yashab, biz bilan bir xalq bo'lishga rozi: oramizdagi hamma erkaklar, ular singari, sunnat bo'lishlari kerak ekan. ²³ Agar biz shunday qilsak, ularning hamma qo'y-echkilari, mol-mulki bizniki bo'ladi. Kelinglar, ularning aytganlariga rozi bo'laylik, toki ular bizning oramizda yashab qolishsin.

²⁴ Shahar darvozasiga borganlar Xamo'r bilan uning o'g'li Shakamning gaplarini eshitgach, rozi bo'ldilar. Butun shahar erkaklari sunnat qilindilar.

²⁵ Oradan uch kun o'tdi. Shaharning hamma erkaklari sunnat qilinganlari uchun hali ham og'rib yotgan edilar. Yoqubning ikki o'g'li — Dinaning akalari Shimo'n bilan Levi* qilichlarini oldilar va bamaylixotir shaharga kirdilar. Shahardagi hamma erkakni o'ldirdilar. ²⁶ Xamo'r bilan uning o'g'li Shakamni ham o'ldirib, Shakamning uyidan Dinani olib ketdilar. ²⁷ Yoqubning qolgan o'g'illari, singlimizni sharmanda qilganlari uchun qasos olamiz deb, jasadlarni talab, shaharni talon-taroj qildilar. ²⁸ Ular shahardagi va dalalardagi jamiki qo'y-echkilarni, mol podalarini, eshaklarni olib ketdilar. ²⁹ Shahar xalqining hamma boyliklarini, uylaridagi hamma narsasini o'lja qilib, bolalarini va ayollarini asir qilib olib ketdilar. ³⁰ Shunda Yoqub Shimo'n bilan Leviga dedi:

— Sizlar boshimga balo keltirdingiz. Endi bu yurtdagi Kan'on va Pariz xalqlari, qolaversa, hamma meni yomon ko'radi. Biz ozchilik bo'lsak, axir. Ular birgalashib hujum qilib qolgudek bo'lsa, hammamiz qirilib ketamiz-ku!

³¹ Shunda o'g'illari:

— Singlimizga fohishaday muomala qilishlariga yo'l qo'ymaymiz! — deb e'tiroz bildirdilar.

35-BOB

Xudo Baytilda Yoqubga marhamat qiladi

¹ Xudo Yoqubga dedi:

— Qani, o'tlan, Baytilga ko'chib bor, o'sha yerda joylashib, Menga atab qurbongoh o'rnat. Sen akang Esovdan qochib ketayotganingda, Men u yerda senga zohir bo'lgan edim*.

² Yoqub xonadonidagilarga va yonidagilarga aytdi:

— Begona xudolaringizni yo'qotinglar, o'zlaringizni poklab, toza kiyimlaringizni

kiyinglar. ³ Endi bu yerdan ketib, Baytilga boramiz. U yerda men Xudoga qurbongoh quraman. Kulfatda qolganimda, Xudo menga madad bergan edi. Qayerga borsam, U men bilan birga bo'ldi.

⁴ Hammalari begona xudolarini, ziraklarini* Yoqubga berishdi. Yoqub bu narsalarni Shakam yaqinidagi eman daraxtining* ostiga ko'mdi.

⁵ Yoqub xonadonidagilarini boshlab yo'lga tushganda, Xudo butun atrofdagi shaharlar aholisiga qo'rquv yubordi. Shuning uchun hech kim ularni ta'qib qilmadi.

⁶ Nihoyat, Yoqub butun xonadon ahlini boshlab Luz shahriga yetib keldi. (Luz hozir Baytil deb yuritiladi.) ⁷ Yoqub bu yerda bir qurbongoh qurib, bu joyni Baytilning Xudosi* deb atadi. Yoqub akasidan qochib ketayotganda, Xudo O'zini unga shu yerda zohir qilgan edi.

⁸ Shu orada Rivqoning enagasi Dobira vafot etdi*. Uni Baytilning yonidagi eman daraxti ostiga dafn qildilar. O'shandan buyon bu daraxt Yig'i daraxti* deb yuritiladi.

⁹ Yoqub Paddon–Oramdan* qaytib kelgandan keyin, Xudo unga yana zohir bo'ldi va unga marhamat ko'rsatib, dedi: ¹⁰ “Sening isming Yoqub, lekin bundan keyin seni Yoqub* deb chaqirmaydilar, sening isming Isroil* bo'ladi.” Shuning uchun u Isroil deb nom oldi.

¹¹ Xudo shunday dedi:

— Men Qodir Xudoman, barakali bo'l, nasling ko'p bo'lsin. Buyuk xalq, hatto ko'p xalqlar sendan paydo bo'ladi. Sen shohlarning bobosi bo'lasan. ¹² Men Ibrohimga va Is'hoqqa va'da qilgan yurtni senga beraman. Sendan keyin bu yerni naslingga beraman.

¹³ Shundan keyin Xudo Yoqubga gapirgan joyidan ketdi. ¹⁴ Yoqub o'sha joyga yodgorlik toshi o'rnatdi. So'ngra yodgorlik toshi ustiga Xudoga atab sharob va zaytun moyi quydi. ¹⁵ Yoqub bu joyga Baytil* deb nom berdi.

Rohila vafot etadi

¹⁶ Yoqub bilan uning oilasi Baytildan chiqib, Efrat tomon yo'l oldilar. Ular Efratga hali yetib bormasdan, Rohilaning ko'zi yoriydigan payti keldi, uni qattiq to'lg'oq tutib qoldi.

¹⁷ Rohila to'lg'oqdan ko'p azob chekkandan keyin, nihoyat, doyasi: “Qo'rqma, yana o'g'il tug'ding”, dedi. ¹⁸ Rohila jon berayotganda, oxirgi nafasda o'g'lining ismini Beno'n deb qo'ydi. Otasi esa unga Benyamin* deb ism qo'ydi. ¹⁹ Shunday qilib, Rohila vafot etdi va Efrat yo'lida dafn qilindi. (Efrat hozir Baytlahm* deb yuritiladi.) ²⁰ Yoqub Rohilaning qabriga yodgorlik toshi o'rnatdi. Bu tosh shu kungacha* bor.

²¹ Shundan keyin Yoqub* yana ko'chib, Eder minorasi ortida chodirini tikdi.

Yoqubning o'g'illari

²² Yoqub o'sha yerda yashayotganda, Ruben otasining cho'risi* Bilxaxning yoniga kirdi*. Yoqub buni eshitib qoldi.

Yoqubning o'n ikkita o'g'li bor edi:

²³ Leax tuqqan o'g'illari — Ruben (Yoqubning to'ng'ich o'g'li), Shimo'n, Levi, Yahudo, Issaxor va Zabulun.

²⁴ Rohila tuqqan o'g'illari — Yusuf bilan Benyamin.

²⁵ Rohilaning cho'risi Bilxax tuqqan o'g'illari — Dan bilan Naftali.

²⁶ Leaxning cho'risi Zilpo tuqqan o'g'illari — Gad bilan Osher.

Yoqubning Paddon–Oramda tug‘ilgan o‘g‘illari ana shular edi.

Is‘hoq vafot etadi

²⁷ Yoqub Mamrega — Xirat–Arbaga otasining uyiga keldi. (Xirat–Arba hozir Xevron deb yuritiladi.) Ibrohim va Is‘hoq Xevronda istiqomat qilgan edilar. ²⁸ Is‘hoq 180 yil umr ko‘rdi. ²⁹ U keksayib, yoshini yashab olamdan o‘tdi. O‘g‘illari Esov bilan Yoqub uni dafn qilishdi.

36–BOB

Esovning nasl–nasabi

¹ Esovning nasl–nasabi tarixi quyidagichadir (u Edom ismi bilan taniqli):

² Esov Kan‘onlik qizlarga uylangan edi. Birinchi xotining ismi Oida bo‘lib, Xet xalqidan Elo‘n deganning qizi edi. Ikkinchisidiki Oxolibom bo‘lib, Xiv xalqidan Anah deganning qizi edi. Bobosining ismi Zibo‘n edi. ³ Uchinchi xotining ismi Bosimat bo‘lib, Ismoilning qizi edi. Qizning Navayot degan akasi bor edi. ⁴ Oida Esovga Elifazni, Bosimat Ruvelni, ⁵ Oxolibom esa Yoush, Yalom va Ko‘raxni tug‘ib berdi. Esovning Kan‘on yurtida tug‘ilgan o‘g‘illari ana shulardir.

⁶ So‘ngra Esov xotinlarini, bolalarini, xonadonidagi hamma odamlarini, podasiyu suruvlarini, Kan‘on yurtida topgan jamiki boyliklarini olib, ukasi Yoqubdan uzoqroq yerga ko‘chib ketdi. ⁷ Ikkovining podalari va suruvlari benihoya ko‘p bo‘lganidan, yer torlik qilib qolgan edi. ⁸ Shuning uchun Esov, ya‘ni Edom, Seir tog‘lariga* borib o‘rnashdi.

⁹ Seir tog‘laridagi Edom xalqining ota–bobosi Esovning nasl–nasabi mana bulardir:

¹⁰ Esovning xotinlari Oida va Bosimat tuqqan o‘g‘illari quyidagilardir: Oida Elifazni tug‘di, Bosimat Ruvelni tug‘di.

¹¹ Elifaz besh o‘g‘il ko‘rdi: Temon, O‘mar, Zafo‘, Gatam va Xanaz. ¹² Elifazning cho‘risi* Timna ham unga o‘g‘il tug‘ib, ismini Omolek qo‘ydi. Esovning xotini Oidaning nabiralari ana shular edi.

¹³ Ruvel to‘rt o‘g‘il ko‘rdi: Naxat, Zerax, Shammox va Mizzo. Bular Esovning xotini Bosimatning nabiralari edi.

¹⁴ Esovning uchinchi xotini Anahning qizi Oxolibom unga uch o‘g‘il tug‘ib berdi. O‘g‘illarining ismi Yoush, Yalom va Ko‘rax edi.

¹⁵ Esovning o‘g‘illari va nabiralari quyidagi urug‘larning yo‘lboshchilari bo‘ldilar:

Esovning to‘ng‘ich o‘g‘li Elifazning o‘g‘illari quyidagi urug‘larning yo‘lboshchilari bo‘ldilar: Temon, O‘mar, Zafo‘, Xanaz, ¹⁶ Ko‘rax, Gatam va Omolek urug‘lari. Edom yurtidagi bu urug‘lar Esovning xotini Oidadan kelib chiqqan edi.

¹⁷ Esov o‘g‘li Ruvelning o‘g‘illari quyidagi urug‘larning yo‘lboshchilari bo‘ldilar: Naxat, Zerax, Shammox va Mizzo urug‘lari. Edom yurtidagi bu urug‘lar Esovning xotini Bosimatdan paydo bo‘lgan edi.

¹⁸ Esovning xotini Oxolibomning o‘g‘illari quyidagi urug‘larning yo‘lboshchilari bo‘ldilar: Yoush, Yalom va Ko‘rax urug‘lari. Oxolibomning otasi Anah edi.

¹⁹ Esov, ya'ni Edomdan kelib chiqqan urug'larning hammasi ana shulardir.

Edomning tub aholisi

²⁰⁻²¹ Edom yurtining tub aholisi qabilalarga bo'lingan edi. Bu qabilalarning ota-bobosi Seir degan odam bo'lib, u Xorim xalqidan edi. Seirning quyidagi nasllari urug'larga asos soldi:

Lo'ton, Sho'val, Zibo'n, Anah, Dishon, Ezer va Dishan.

²² Lo'tonning o'g'illari ismi Xo'ri va Xo'mam* edi. Lo'tonning Timna degan singlisi ham bor edi.

²³ Sho'valning o'g'illari ismi Eliyon*, Monaxat, Ebal, Shafo va O'nam edi.

²⁴ Zibo'nning o'g'illari ismi Oyo va Anah edi. Anah otasi Zibo'nning eshaklarini boqib yurganda, sahroda issiq buloqlar* topgan edi.

²⁵ Anahning Dishon degan o'g'li va Oxolibom degan qizi bor edi.

²⁶ Dishonning o'g'illari ismi Xamdon, Eshbon, Yitron va Xeron edi.

²⁷ Ezerning o'g'illari ismi Bilxan, Zavon va Oqon edi.

²⁸ Dishanning o'g'illari ismi Uz va Oron edi.

²⁹ Shunday qilib, quyidagilar Xorim xalqi urug'larining yo'l boshchilari bo'ldi: Lo'ton, Sho'val, Zibo'n, Anah, ³⁰ Dishon, Ezer va Dishan. Xorim xalqining urug'lari Seir yurtida yashagan urug' yo'l boshchilari nomi bilan yuritilgan.

Edom shohlari

³¹ Hali Isroilda shohlar bo'lmasdan oldin ham, Edomda shohlar hukmronlik qilgan edi. Bu shohlar quyidagilardir:

³² Bavo'r o'g'li Belax, u Dinxaba shahridan edi.

³³ Belax vafot etgach, uning o'rniga Zerax o'g'li Yo'vov shoh bo'ldi. U Bozrax shahridan edi.

³⁴ Yo'vov vafot etgandan keyin, uning o'rniga Xushom shoh bo'ldi. U Temon yurtidan edi.

³⁵ Xushom vafot etgach, uning o'rniga Badad o'g'li Hadad shoh bo'ldi. U Obit shahridan edi. Hadad Mo'ab yurtida Midiyon lashkarini qirib tashlagan edi.

³⁶ Hadad vafot etgandan keyin, uning o'rniga Samlo shoh bo'ldi. U Masrixo shahridan edi.

³⁷ Samlo vafot etgandan keyin, uning o'rniga Shovul shoh bo'ldi. U Furot daryosi* bo'yidagi Rexobo't shahridan edi.

³⁸ Shovul vafot etgandan keyin, uning o'rniga Axbor o'g'li Baalxanon shoh bo'ldi.

³⁹ Baalxanon vafot etgandan keyin, uning o'rniga Hadad* shoh bo'ldi. U Pog'u shahridan edi. Hadadning xotini Maxitaval edi, Maxitavalning otasi — Matrid, bobosi Mezaxab edi.

⁴⁰ Esov urug'larining yo'l boshchilari nomlari quyidagichadir: Timno, Elvo, Yetet, ⁴¹ Oxolibom, Elox, Pinon, ⁴² Xanaz, Temon, Mivzar, ⁴³ Maxdiyol va Irom. Edom xalqining ota-bobosi Esov urug'larining nomlari ana shulardir. Har bir urug' o'zi egallagan hududga o'zining nomini bergan.

37–BOB

Yusuf va uning akalari

¹ Is'hoq vafot etgandan keyin, Yoqub yana Kan'on yurtida — otasi yashagan yurtda o'rnashdi. ² Yoqubning xonadoni tarixi quyidagichadir:

Yusuf o'n yetti yoshga kirganda, ko'pincha o'gay akalari — Bilxax va Zilponing o'g'illari* bilan birga otasining qo'y–echkilarini boqqani borar edi. Yusuf akalari qilayotgan ba'zi yomon ishlardan otasini xabardor qilib turar edi. ³ Yoqub* Yusufni qarigan chog'ida ko'rgani uchun boshqa o'g'illariga qaraganda ko'proq yaxshi ko'rar edi. Yoqub Yusufga beqasam chopon* olib berdi. ⁴ Akalari ko'rdilarki, otalari Yusufni ulardan ortiq yaxshi ko'rar ekan. Shuning uchun akalari Yusufni yomon ko'rib qoldilar, unga yaxshi gapirmasdilar.

⁵ Kunlarning birida Yusuf tush ko'rdi. U akalariga tushini aytib berganda, akalari Yusufni battar yomon ko'rib qoldilar. ⁶ Yusuf akalariga shunday dedi:

— Quloq solinglar, ko'rgan tushimni sizlarga aytib beray. ⁷ Biz dalada bug'doy bog'layotgan ekanmiz. Birdan mening bog'lamim ko'tarilib, tik turdi. Sizlarning bog'lamlaringiz mening bog'lamimni o'rab olib, ta'zim qilayotgan emish.

⁸ — Eh–ha, sen hali bizning ustimizdan shoh bo'lmoqchimisan, sen–a?! — deb akalari kinoya bilan undan so'rashdi. Ko'rgan tushini aytib bergani uchun akalari uni yana ham yomon ko'rib qolishgan edi.

⁹ Keyinroq Yusuf yana tush ko'rdi va tushini akalariga aytib berdi:

— Qaranglar, yana tush ko'ribman. Tushimda quyosh, oy va o'n bitta yulduz menga ta'zim qilib turgan emish.

¹⁰ Lekin Yusuf tushini otasi bilan akalariga aytib berganda, otasi unga tanbeh berdi:

— Qanaqa tush ko'rding o'zi?! Men, onang, akalaring sening oldingga kelib, tiz cho'kishimiz kerak ekan–da?!

¹¹ Akalari Yusufga hasad qilishardi. Lekin otasi bu voqeani doimo esida tutdi.

Yusufni akalari sotib yuborishadi

¹² Bir kuni Yusufning akalari otalarining qo'y–echkilarini boqish uchun Shakamga* ketishdi. ¹³ Yoqub Yusufga:

— Akalaring Shakamda qo'y–echkilarni boqishyapti, — dedi. — Seni akalaring oldiga yuborsam, degandim.

— Xo'p bo'ladi, otajon, — dedi Yusuf.

¹⁴ — Borib bil–chi, akalaring tinch–omon yurishibdimikan, qo'y–echkilarning ahvoli yaxshimikan, — dedi Yoqub, — keyin menga xabarini olib kel.

Shunday qilib, Yoqub Yusufni Xevron vodiysidan yo'lga jo'natdi.

Yusuf Shakamga yetib keldi. ¹⁵ O'sha atrofda aylanib yurgan edi, bir odam uni ko'rib qoldi.

— Nimani izlab yuribsan? — deb so'radi haligi odam.

¹⁶ — Akalarimni izlab yuribman, — dedi Yusuf. — Mabodo bilmaysizmi, qo'y–echkilarni qayerda boqib yurishibdi ekan?

¹⁷ — Ular bu yerdan ketishgan, — dedi o'sha odam. — Akalaring, Do'tanga* boramiz, deb aytganlarini eshitgan edim.

Yusuf akalarni izlab Do'tanga ketdi. Ularni o'sha yerdan topdi. ¹⁸ Ular uzoqdan

Yusufni ko'rishdi. Yusuf kelmasdan oldin, akalari uni o'ldirish uchun fitna tayyorlab qo'ydilar. ¹⁹ Ular bir-birlariga:

— Ana, tush ko'ruvchi kelyapti, — deyishdi. ²⁰ — Kelinglar, uni o'ldirib, chuqur sardobaga tashlaymiz. Uni yovvoyi hayvon yeb ketdi, deb gap tarqatamiz. O'shanda ko'ramiz uning tushlari haqiqatga aylanishini!

²¹ Lekin Ruben Yusufni ularning qo'lidan qutqarmoqchi bo'ldi:

— Uning joniga qasd qilmaylik, ²² — dedi Ruben, — qon to'kmaylik. Uni anavi sardobaga tiriklayin tashlab yubora qolaylik. Zinhor unga qo'l tekkizmaylik.

Ruben Yusufni ularning qo'lidan qutqarib, otasi yoniga qaytarmoqchi edi.

²³ Shunday qilib, Yusuf yetib kelgach, akalari uning beqasam choponini yechib oldilar—da, ²⁴ o'zini sardobaga tashlab yubordilar. Sardoba suv saqlash uchun foydalanilardi—yu, o'sha paytda quruq edi.

²⁵ Shundan keyin ular ovqatlanib o'tirishgan edi, uzoqdan shu tomonga kelayotgan tuyalar karvonini ko'rib qolishdi. Karvon Ismoiliiy savdogarlar bo'lib, tuyalarga Giladdan xushbo'y ziravorlar, mumiyo, mirra* yuklab, Misrga olib ketishayotgan edi. ²⁶ Shunda Yahudo aka-ukalariga dedi:

— Ukamizni o'ldirib, qonini yashirganimiz bilan biror foyda toparmidik?! ²⁷ Yaxshisi, anavi savdogarlarga sotaylik. Shunda uning o'limida javobgar bo'lib qolmaymiz. Nima bo'lganda ham, u ukamiz, jigarimiz—ku!

Hamma aka-ukalari rozi bo'lishdi. ²⁸ Ismoiliiy* savdogarlar o'tib ketishayotganda, Yusufni akalari sardobadan tortib chiqardilar va uni yigirma bo'lak kumushga* sotdilar. Savdogarlar Yusufni Misrga olib ketdilar.

²⁹ Bir payt Ruben sardoba oldiga qaytib kelib qarasa, sardobada Yusuf yo'q. Ruben qayg'udan kiyimlarini yirtdi. ³⁰ U ukalari oldiga qaytib keldi va:

— Bola u yerda yo'q! Endi nima qilaman—a! — deb yig'ladi. ³¹ So'ng ular bir echkini so'yib, Yusufning choponini echkinining qoniga botirdilar. ³² Ular beqasam choponni otalariga olib keldilar.

— Mana bu choponni daladan topib oldik. Qarang—chi, bu Yusufning choponimikan yoki yo'qmi?

³³ Yoqub Yusufning choponini tanidi.

— Evoh! Bu o'g'limning choponi—ku! Yusuf o'g'limni birorta yovvoyi hayvon yegan! O'g'ilginam tilka—pora bo'lgan!

³⁴ Yoqub qayg'udan kiyimlarini yirtib, qanorga o'randi*. O'g'li uchun uzoq vaqt aza tutdi. ³⁵ O'g'illari, qizlari unga tasalli berishga harakat qilishardi. Lekin u tasalli topishni istamasdi. "O'liklar diyoriga*, o'g'limning oldiga borgunimcha aza tutaman", deb aytardi. Shunday qilib, Yoqub o'g'liga aza tutaverdi.

³⁶ Shu orada Ismoiliiy savdogarlar Yusufni Misrda Po'tifar degan odamga sotishdi. Po'tifar Misr shohi — fir'avning a'yonlaridan biri — saroy qo'riqchilarining boshlig'i edi.

38–BOB

Yahudo va Tamara

¹ Shu orada Yahudo aka-ukalaridan ajralib, alohida bo'ldi va Adullam shahriga* ko'chib keldi. U Xirax degan odamga yaqin joyga o'rnashdi. Xirax o'sha yerlik edi.

²Yahudo bu yerda Kan'on xalqidan bo'lgan bir qizni uchratib qoldi. Bu qiz Shuvo degan odamning qizi edi. Yahudo o'sha qizga uylandi. ³O'sha ayol homilador bo'lib, o'g'il tug'di. Yahudo o'g'liga G'ur deb ism qo'ydi. ⁴Yahudoning xotini yana homilador bo'lib, ikkinchi o'g'lini tug'di. Bu o'g'liga O'nan deb ism qo'ydi. ⁵Yahudoning xotini uchinchi o'g'lini tug'di va unga Shelo deb ism qo'ydi. Bu o'g'li tug'ilganda, Yahudo Xazib shahrida edi. ⁶To'ng'ich o'g'li G'ur ulg'aygach, Yahudo uni Tamara degan qizga uylantirdi. ⁷Lekin G'ur Egamizning oldida qabihlik qilardi. Oxiri, Egamiz uning jonini oldi. ⁸Shundan keyin Yahudo O'nanga aytdi:

— Sen akangning xotiniga uylanib, qaynag'alik burchingni bajar, toki akangga zurriyot qolsin*.

⁹Lekin O'nan bilardiki, tug'iladigan bola o'ziniki hisoblanmasdi. Shu sababdan O'nan har safar Tamaraning yoniga kirganda, akamga zurriyot qolmasin* deb, urug'ini yerga to'kardi. ¹⁰O'nan bu qilmishi bilan Egamizning oldida qabihlik qilayotgan edi. Shuning uchun Egamiz O'nanning ham jonini oldi. ¹¹Shundan keyin Yahudo kelini Tamaraga:

— Otangning uyiga borib turmushga chiqmay, o'tira tur-chi, o'g'lim Shelo ulg'ayib qolar, — dedi. Chunki Yahudo: "Shelo ham akalariga o'xshab o'lib qolmasin", deb qo'rqqan edi. Shunday qilib, Tamara otasining uyiga qaytib ketdi.

¹²Oradan birmuncha vaqt o'tgach, Yahudoning xotini vafot etdi. Yahudo aza muddatini tugatgandan keyin, Adullamlilik do'sti Xirax bilan birga qo'ylarining junini qirqayotganlardan xabar olgani Timnax shahriga ketdi. ¹³Kimdir Tamaraga: "Qaynatang qo'ylarining junini qirqayotganlardan xabar olgani Timnaxga ketyapti", deb aytib qoldi.

¹⁴Tamara egnidagi azadorlik liboslarini o'zgartirdi. Yuzini ro'mol bilan berkitib oldi—da, Enayim shahri darvozasi yonida* o'tirdi. Bu shahar Timnaxga boradigan yo'lda edi. Yahudoning kichik o'g'li Shelo voyaga yetganini Tamara bilardi. Lekin haligacha Tamarani Sheloga olib bermagan edilar. ¹⁵Yahudo Tamarani ko'rib qoldi. Tamara yuzini berkitib olgani uchun, Yahudo: "Bu ayol fohisha bo'lsa kerak", deb o'yladi. ¹⁶Yahudo yo'l bo'yida o'tirgan Tamaraning oldiga keldi. Bu ayol o'zining kelini ekanini Yahudo bilmagani uchun unga: "Men bilan birga bo'lgin", deb taklif qildi.

— Siz bilan bo'lsam, evaziga nima berasiz? — deb so'radi Tamara.

¹⁷— Suruvimdan bir uloqcha yuboraman, — dedi Yahudo.

— Uloqchani yuborguningizcha, menga garovga biron narsa qoldirib ketsangiz, — dedi Tamara.

¹⁸— Bo'пти, garovga nima beray? — deb so'radi Yahudo.

— Bo'yningizdagi muhringizni bog'ichi bilan, yana qo'lingizdagi tayog'ingizni*, — dedi Tamara.

Shunday qilib, Yahudo o'sha narsalarni Tamaraga berdi. Keyin u bilan bo'ldi. Tamara Yahudodan homilador bo'lib qoldi. ¹⁹Tamara uyiga bordi. Yuzidagi yopinchig'ini olib, azadorlik liboslarini yana kiyib oldi.

²⁰Yahudo do'sti Xiraxdan: "Mana bu uloqchani olib borib o'sha ayolga ber, men unga bergan garovni qaytarib ol", deb iltimos qildi. Lekin Xirax u ayolni topa olmadi. ²¹Xirax shu yerlik odamlardan:

— Mana shu shaharning darvozasi yonida — yo'l chetida bir fohisha o'tirar edi, o'sha fohisha qayerda? — deb so'radi.

— Bu yerda hech qanday fohisha* yo'q, — deb javob berishdi o'sha odamlar.

²²Xirax Yahudoning oldiga qaytib kelib:

— U ayolni topa olmadim, — dedi, — shahar odamlari ham, bu yerda hech qanday fohisha yo‘q, deb aytishdi.

²³ — Mayli, o‘sha narsalarim u ayolga qolaversin, — dedi. — Men unga uloqcha jo‘natgandim, sen topa olmading. Aks holda, masxara bo‘lardik.

²⁴ Taxminan uch oydan keyin Yahudo: “Kelining Tamara fohisha ekan, homilador bo‘lib qolibdi” degan gapni eshitdi.

— Uni shahardan tashqariga olib chiqib yoqib yuboringlar! — deb buyurdi Yahudo.

²⁵ Tamarani olib chiqqanlarida, u qaynatasiga shu xabarni yubordi: “Men mana bu bog‘ichi bor muhr va tayoqning egasidan homilador bo‘lganman, iltimos, bu narsalarning egasini aniqlasangiz”, deb xabar yubordi. ²⁶ Yahudo bu narsalarni tanib, dedi: “Men zimmamdagi majburiyatimni bajarmadim — Tamarani o‘g‘lim Sheloga olib bermadim, Tamara esa to‘g‘ri ish qildi.” Shundan keyin Yahudo Tamara bilan boshqa bo‘lmadi.

²⁷ Tamaraning ko‘zi yoriydigan payt yaqinlashganda, uning qornida egizaklar borligi ma‘lum bo‘ldi. ²⁸ Tamara tug‘ayotganda, egizaklardan biri qo‘lini tashqariga chiqardi. Doya: “Bunisi birinchi bo‘lib tug‘ildi”, deb chaqaloqning qo‘liga qizil ip bog‘lab qo‘ydi.

²⁹ Lekin chaqaloq qo‘lini ichkariga tortib olishi bilanoq ikkinchisi tug‘ildi. Doya: “Sen yo‘lingni o‘zing yorib chiqding!” dedi. Shu sababdan unga Paraz* deb ism qo‘yildi.

³⁰ So‘ngra qo‘liga qizil ip bog‘langan chaqaloq tug‘ildi. Unga Zerax* deb ism qo‘yildi.

39–BOB

Yusuf bilan Po‘tifarning xotini

¹ Ismoilii savdogarlar Yusufni Misrga olib kelishgach, uni Misrlik Po‘tifar degan bir odamga sotishdi. Po‘tifar fir‘avanning a‘yonlaridan biri bo‘lib, qo‘riqchilar boshlig‘i edi.

² Egamiz Yusuf bilan birga bo‘lib, unga ko‘p muvaffaqiyat keltirardi. Yusuf Misrlik xo‘jayinining xonadonida xizmat qilib yuraverdi. ³ Po‘tifar ko‘rdiki, Egamiz Yusuf bilan birga bo‘lib, har bir qilgan ishida unga muvaffaqiyat keltiryapti. ⁴ Shunday qilib, Yusuf xo‘jayinining iltifotiga sazovor bo‘ldi, xo‘jayinining mulozimi bo‘lib qoldi. Po‘tifar Yusufni o‘z xonadoni ustidan nazoratchi qilib, butun mol–mulkini unga ishonib topshirdi. ⁵ Po‘tifar Yusufni nazoratchi qilib tayinlagan kundan boshlab, Egamiz Yusuf tufayli Po‘tifarning xonadoni ahliga, uning uyidagi va dalasidagi butun mol–mulkiga baraka beradigan bo‘ldi. ⁶ Buni ko‘rgan Po‘tifar butun mol–mulkini Yusufning ixtiyoriga topshirdi. Po‘tifarning yeydigan ovqatidan boshqa hech narsa bilan ishi bo‘lmasdi.

Yusuf juda chiroyli, kelishgan yigit edi. ⁷ Oradan ma‘lum vaqt o‘tgach, xo‘jayinining xotini Yusufga ko‘zlarini suzib: “Men bilan birga bo‘l”, deb taklif qildi. ⁸ Lekin Yusuf rad qildi va xo‘jayinining xotiniga dedi:

— O‘zingiz o‘ylab ko‘ring, men bu yerda bo‘lganim uchun, xo‘jayinim xonadonidagi hech bir narsa to‘g‘risida qayg‘urmaydi, hamma narsasini mening qo‘limga topshirib qo‘ydi. ⁹ Bu xonadonda hech kim mendan katta emas. Sizdan boshqa biror narsani mendan ayamadi. Chunki siz uning xotinisiz. Qanday qilib men shu qadar qabihlik qilib, Xudoga qarshi gunoh qilaman?!

¹⁰ Po‘tifarning xotini har kuni Yusufga taklif qilsa ham, lekin Yusuf rad qilib, u bilan bo‘lmadi.

¹¹ Bir kuni Yusuf o‘z ishlarini bajarish uchun uyga kirdi. Uyda xizmatkorlardan

birontasi ham yo‘q edi. ¹² Ayol Yusufning kiyimidan ushlab: “Men bilan bo‘l!” dedi. Lekin Yusuf tashqariga qochib chiqib ketdi. Yusufning kiyimi esa ayolning qo‘lida qoldi. ¹³ Ayol ko‘rdiki, Yusuf kiyimini uning qo‘lida qoldirib, tashqariga qochib chiqib ketdi. ¹⁴ Shunda ayol uydagi xizmatkorlarni chaqirdi. Ayol ho‘ngrab dedi:

— Qaranglar! Erim manavi ibroniyni bizni tahqirlash uchun olib kelgan ekan! U men bilan yotgani kirgan ekan, ovozim boricha baqirdim. ¹⁵ Dodlaganimdan keyin, kiyimini yonimda qoldirib, tashqariga qochib chiqib ketdi.

¹⁶ Xo‘jayin uyga kelguncha, ayol Yusufning kiyimini o‘zida saqlab turdi. ¹⁷ Ayol eriga ham o‘sha voqeani aytib berdi: “Siz uyimizga olib kelgan anavi ibroniy qulvachcha xonamga kirib, meni tahqirlamoqchi bo‘ldi. ¹⁸ Men dod solgan edim, u kiyimini yonimda qoldirib, tashqariga qochib chiqib ketdi.”

¹⁹ Po‘tifar buni eshitgach, g‘azablandi. ²⁰ U Yusufni ushlab, shohning mahbuslari saqlanadigan zindonga tashladi. Shunday qilib, Yusuf zindonda qolaverdi. ²¹ Lekin Egamiz Yusuf bilan birga bo‘lib, unga marhamat ko‘rsatardi. Natijada zindonboshi Yusufga iltifot qilardi. ²² Zindonboshi zindondagi hamma mahbuslarga qarab turishni Yusufga yuklab qo‘ydi, zindonda bo‘ladigan hamma ishlarga Yusuf mas‘ul edi. ²³ Egamiz Yusuf bilan birga bo‘lib, uning hamma ishlarida muvaffaqiyat keltirardi. Shuning uchun Yusuf mas‘ul bo‘lgan ishlarga zindonboshi aralashmasdi.

40–BOB

Yusuf mahbuslarning tushini ta‘bir qiladi

¹ Bir kuni saroy soqiysi* bilan novvoyi Misr fir‘avnini qattiq xafa qildilar. ² Fir‘avn bu ikkala a‘yonidan — soqiysi bilan novvoyidan g‘azablanib, ³ ularni ham Yusuf yotgan zindonga qamatib qo‘ydi. Zindon qo‘riqchilar boshlig‘ining uyida edi. ⁴ Qo‘riqchilar boshlig‘i Yusufni soqiy bilan novvoyning xizmatiga qo‘ydi. Yusuf ularga xizmat qila boshladi. Ular ancha vaqt zindonda qoldilar.

⁵ Fir‘avnning soqiysi bilan novvoyi zindonda yotar ekanlar, bir kuni kechasi ikkovi ham tush ko‘rdilar. Har bir tushning o‘ziga xos ma‘nosi bor edi. ⁶ Ertalab Yusuf ularning yoniga keldi. Ularning yuzi g‘amgin edi. Yusuf buni payqadi.

⁷ — Nimaga bugun juda g‘amgin ko‘rinasizlar? — deb so‘radi Yusuf ulardan.

⁸ — Biz tush ko‘rgan edik, bu yerda tushimizni ta‘birlab beradigan biron kimsa yo‘q, — deb javob berishdi ular.

— Tushlarni ta‘birlash Xudodandir, — dedi Yusuf. — Marhamat, tushingizni menga ayting–chi.

⁹ Avval soqiy tushini Yusufga aytib berdi:

— Tushimda tok ko‘ribman. Tok oldimda turgan emish. ¹⁰ Tokning uchta novdasi bor ekan. Novdalar darrov kurtak otib, meva tugib uzumlar pishibdi. ¹¹ Fir‘avnning qadah qo‘limda emish. Men uzumlarni olib, fir‘avnning qadahiga uzumning sharbatini siqibman. Keyin qadahni fir‘avnning qo‘liga beribman.

¹² Yusuf unga dedi:

— Tushingizning ta‘biri shunday bo‘lar: uchta novda — uch kun degani. ¹³ Uch kun ichida fir‘avn sizni zindondan ozod qilib, oldingi mansabingizga qaytaradi: siz yana soqiy bo‘lib, ilgarigiday shohga qadah tutasiz. ¹⁴ Lekin sizdan bir iltimos: ishlaringiz yaxshi bo‘lib ketganda, meni ham eslab qo‘ying. Siz menga iltifot ko‘rsatib, fir‘avnga men

to'g'rimda ham eslatib qo'ying: meni zindondan chiqarib olsin. ¹⁵ Men aslida ibroniylar yurtidan o'g'irlab keltirilganman. Buning ustiga, yana bu yerda zindondaman, lekin hech qanday aybim yo'q.

¹⁶ Novvoy qarasa, tushning ta'biri yaxshilikka ekan. U Yusufga dedi:

— Men ham tush ko'ribman. Boshimda uchta non savatni olib ketayotgan emishman.

¹⁷ Eng tepadagi savatda fir'avnga atalgan pishiriqlarning har turidan bor ekan. Lekin qushlar uchib kelib, boshimdagi savatdan pishiriqlarni cho'qiyotgan ekan.

¹⁸ — Tushingizning ta'biri shunday bo'lar, — dedi Yusuf. — Uchta savat — uch kun degani. ¹⁹ Uch kun ichida fir'avn boshingizni tanangizdan judo qilib, tanangizni tik o'rnatilgan xodaning uchiga qoqtiradi. Qushlar tanangizni cho'qib yeydi.

²⁰ Oradan uch kun o'tgach, fir'avn tug'ilgan kunida barcha a'yonlariga ziyofat berdi. Soqiysi bilan novvoyini ham zindondan a'yonlari oldiga chaqirtirdi. ²¹ Fir'avn soqiysini ozod qilib, oldingi mansabiga qaytardi. Shunday qilib, soqiy yana fir'avnga qadah tutadigan bo'ldi. ²² Lekin Yusuf aytganday, fir'avn novvoyning boshini oldirib, jasadini tik o'rnatilgan xodaning uchiga qoqtirdi. ²³ Soqiy esa Yusufni eslamadi, uni unutib yubordi.

41-BOB

Yusuf fir'avnning tushini ta'bir qiladi

¹ Oradan ikki yil o'tdi. Bir kuni Misr fir'avni tush ko'rdi. Tushida u Nil daryosi bo'yida turgan emish. ² Bir payt daryodan yettita boqilgan, semiz sigir chiqib, qirg'oqdagi o'tlarni yeya boshlabdi. ³ So'ngra daryodan yana yettita sigir chiqibdi. Bu sigirlar juda ham xunuk, oriq ekan. Bular semiz sigirlarning yoniga kelib turibdi. ⁴ Bir vaqt oriq sigirlar semiz sigirlarni yeb qo'yibdi! Shundan keyin fir'avn uyg'onib ketdi. ⁵ So'ngra u yana uxlab qoldi va boshqa tush ko'rdi. Tushida bitta bug'doy poyasida yettita to'liq, pishgan boshqoq o'sgan emish. ⁶ Keyin o'sha poyada yana yettita boshqoq o'sib chiqibdi. Bu boshqoqlar sahro shamolida qovjirab, puchayib ketgan ekan. ⁷ Birdan puchaygan boshqoqlar yettita pishgan, to'liq boshqoqni yutib yuboribdi!

Fir'avn yana uyg'onib ketdi. Bu tushi ekan.

⁸ Fir'avn saharda ko'rgan tushini o'ylab, ko'ngli juda g'ash bo'ldi. "Tushim nimadan darak berar ekan", deb juda xavotirlandi. Shu boisdan Misrdagi jamiki sehrgarlarni va donishmandlarni chaqirtirdi. Fir'avn ularga ko'rgan tushini aytib berdi. Lekin ularning birontasi fir'avnning tushini ta'bir qilib bera olmadi.

⁹ Shu orada fir'avnning soqiysi* so'z oldi:

— Bugun ayblarimni e'tirof etishimga to'g'ri keladi. ¹⁰ Janobi oliylari! Siz birmuncha vaqt oldin novvoy bilan mendan g'azablanib, bizni qo'riqchilar boshlig'ining uyidagi zindonga tashlagan edingiz. ¹¹ Novvoy bilan men bir kuni kechasi tush ko'ribmiz. Tushlarimizning o'ziga xos ma'nosi bor edi. ¹² Biz bilan zindonda bir ibroniy yigit ham yotgan edi. U qo'riqchilar boshlig'ining xizmatkori edi. Biz o'sha ibroniy yigitga tushimizni aytganimizda, har birimizning tushimizni ta'bir qilib berdi. ¹³ Hammasi o'sha ibroniy yigit aytganday bo'ldi. Men oldingi mansabimga qaytdim, novvoyni esa tik o'rnatilgan xodaga qoqishdi.

¹⁴ Fir'avn Yusufga odam yubordi. Yusuf zudlik bilan zindondan chiqarildi. U soqolini olib, kiyimlarini o'zgartirdi—da, fir'avnning huzuriga keldi.

¹⁵ — O'tgan kechasi men tush ko'rdim, — deb gap boshladi fir'avn Yusufga. — Lekin hech kim tushimni ta'bir qilib bera olmadi. Eshitishimcha, sen tushlarni ta'bir lay olar ekansan. Shu sababdan seni chaqirtirgan edim.

¹⁶ — Janobi oliylari, men o'zim tushingizni ta'bir lay olmayman, — deb javob berdi Yusuf. — To'g'ri javobni sizga Xudo beradi.

¹⁷ Shundan keyin fir'avn Yusufga tushini aytdi:

— Tushimda Nil daryosi bo'yida turgan emishman. ¹⁸ Bir payt daryodan yettita boqilgan, semiz sigir chiqib, qirg'oqdagi o'tlarni yeya boshlabdi. ¹⁹ So'ngra daryodan yana yettita sigir chiqibdi. Bu sigirlar juda ham xunuk, oriq ekan. Bunaqangi xunuk sigirni butun Misr yurtida ko'rmagan edim. ²⁰ Bir vaqt oriq, xunuk sigirlar daryodan oldin chiqqan semiz sigirlarni yeb qo'yibdi. ²¹ Xunuk sigirlar semiz sigirlarni yegandan keyin ham, ular hech narsa yemaganday xunukligicha qolaverdilar. Shundan keyin uyg'onib ketibman. ²² So'ngra yana uxlab qolib, boshqa tush ko'ribman. Tushimda bitta bug'doy poyasida yettita to'liq, pishgan boshqoq o'sgan emish. ²³ Keyin o'sha poyada yana yettita boshqoq o'sib chiqibdi. Bu boshqoqlar sahro shamolida so'lib, qovjirab, puchayib ketgan ekan. ²⁴ Birdan puchaygan boshqoqlar yettita pishgan, to'liq boshqoqni yutib yuboribdi! Men tushimni sehrarlarimga aytgan edim, lekin birontasi ham ma'nosini aytib bera olmadi.

²⁵ — Fir'avn janobi oliylarining ikkala tushining ma'nosi ham birdir, — dedi Yusuf fir'avnga. — Xudo nima qilmoqchi ekanini fir'avnimizga ayon etibdi. ²⁶ Yettita semiz sigir va yettita to'liq boshqoq yetti yil deganidir, bularning ma'nosi birdir. Shu yillari farovonlik bo'ladi. ²⁷ Yettita ozg'in, xunuk sigir bilan yettita puchaygan boshqoq ham yetti yil deganidir. Shu yillari qahatchilik bo'ladi. ²⁸ Fir'avn janoblari! Aytganimday, Xudo nima qilmoqchi ekanini sizga ko'rsatibdi. ²⁹ Butun Misr yurtida yetti yil davomida hosil nihoyatda mo'l bo'ladi. ³⁰ Lekin shundan keyin yetti yil davomida shunday dahshatli qahatchilik bo'ladiki, Misrda oldingi farovonlik yillari unutilib ketadi. Qahatchilik yurti xarob qiladi. ³¹ Qahatchilik nihoyatda og'ir bo'lganidan, odamlar xotirasidan farovonlik davri tamomila o'chib ketadi. ³² Fir'avn janoblari ikki marta tush ko'rganlarining ma'nosi shuki, bu ish muqarrar yuz berishini Xudo ta'kidlayapti, Xudo buni yaqin orada amalga oshiradi. ³³ Shuning uchun, fir'avn janoblari, siz aql-idrokli, dono bir odamni tanlab olib, Misr yurti ustidan tayinlang. ³⁴ Yana yurt ustidan nazoratchilar tayin qiling. O'sha nazoratchilar hosildor yetti yil davomida Misr yurtidagi butun hosilning beshdan bir qismini olsinlar. ³⁵ Ularga farmon bering: farovonlik yillari davomida ular don g'amlashsin, sizning nazoratingiz ostida shaharlarda don yig'ib, qo'riqlashsin. ³⁶ Shu yo'l bilan yetti yil qahatchilik davrida oziq-ovqat bo'lishi uchun don g'amlanib turadi. Aks holda, qahatchilik, shubhasiz, yurti xarob qiladi, butun xalq halok bo'ladi.

Yusuf Misr hokimi bo'ladi

³⁷ Yusufning maslahati fir'avnga ham, uning barcha a'yonlariga ham juda ma'kul keldi. ³⁸ Fir'avn a'yonlariga: “Biz Yusufdan boshqa Xudoning Ruhi boshqaradigan birorta odamni topa olarmidik”, deb aytdi. ³⁹ Shu boisdan Yusufga:

— Xudo bularning hammasini senga ayon qilgan ekan, bu yurtda eng aql-idrokli, dono odam sensan, — dedi. ⁴⁰ — Men seni o'zimga vazir qilib tayinlayman, butun xalqim sening buyrug'ingga itoat etadi. Men sendan faqat taxtim bilan ustunman, xolos.

⁴¹ Fir'avn yana Yusufga:

— Mana, seni butun Misr yurti ustidan hokim qilib tayinladim, — dedi.⁴² So'ng fir'avn o'zining muhr uzugini barmog'idan chiqarib, Yusufning barmog'iga taqib qo'ydi. U Yusufga shohona liboslar kiydirib, bo'yniga oltin zanjir taqib qo'ydi.⁴³ Fir'avn Yusufga o'ng qo'l vazir sifatida izvoshini ham taqdim qildi. Yusuf qayerga bormasin, odamlarga: "Tiz cho'kinglar!" degan buyruq berilardi. Shunday qilib, fir'avn Yusufni butun Misr yurti ustidan hokim qildi.⁴⁴ Fir'avn Yusufga yana shunday dedi:

— Fir'avn men bo'lsam ham, butun Misr yurtida biron kimsa sening ijozatingsiz hatto miq etolmaydi.

⁴⁵ Fir'avn Yusufga Zofnat–Paniyox deb ism qo'ydi va On shahri* ruhoniysi Po'tiferoning qizi Osanatni olib berdi. Shunday qilib, Yusuf butun Misr yurtida hokim bo'lib qoldi.

⁴⁶ Yusuf Misr fir'avni xizmatiga kirgan paytda, o'ttiz yoshda edi. Yusuf fir'avn saroyidan chiqib, butun Misr yurtini kezib chiqardi.⁴⁷ Yetti yil farovonlik davrida yer mo'l–ko'l hosil berdi.⁴⁸ Shu yillar davomida Yusuf Misrda yetishtirilgan hosildan bir qismini olib, shaharlarda don g'amladi. Xususan, har bir shahar atrofidagi dalalardan o'sha shaharga don yig'ildirdi.⁴⁹ Yusuf shunchalik ko'p don g'amladiki, dengizdagi qumdek ko'p edi. Shuning uchun donni o'lchamay qo'ydi. Don behisob darajada ko'p edi.

⁵⁰ Qahatchilik yillari boshlanishidan oldin, Yusufga xotini Osanat ikki o'g'il tug'ib berdi.⁵¹ Yusuf: "Qayg'ularimni va otam xonadonini Xudo esimdan chiqardi", deb to'ng'ich o'g'lining ismini Manashe* qo'ydi.⁵² Ikkinchi o'g'lining ismini Efrayim* qo'ydi. "Chunki, — dedi Yusuf, — men azob–uqubat tortgan yurtda Xudo meni barakali qildi."

⁵³ Nihoyat, hosildor yetti yil ham tugadi.⁵⁴ Yusuf ta'bir qilganday, yetti yillik qahatchilik boshlandi. Atrofdagi hamma yurtlarda don tanqis bo'lib, Misr yurtidagina non bor edi.⁵⁵ Oxiri, Misr yurtida ham ocharchilik boshlandi. Misr xalqi non so'rab fir'avnga yolvordi. Fir'avn esa xalqqa: "Yusufga boringlar, u nima desa, shuni qilinglar", dedi.⁵⁶ Qahatchilik kuchayib, butun yurtga yoyilgach, Yusuf hamma omborxonalarining eshiklarini ochib, Misrliklarga don sota boshladi.⁵⁷ Butun dunyo bo'ylab qahatchilik kuchayib borar, shuning uchun atrofdagi yurtlarning xalqlari Yusufdan don sotib olgani Misrga kelishardi.

42–BOB

Yusufning akalari don sotib olgani Misrga kelishadi

¹ Yoqub: "Misrda don bor ekan", deb eshitgach, o'g'illariga dedi:

— Bir–birlaringizga termulib o'tiraverasizlarmi? ² Misrda don bor ekan, deb eshitdim. Boringlar, o'zimizga don sotib olib kelinglar, tag'in ochlikdan o'lib ketmaylik.

³ Shunday qilib, Yusufning o'nta akasi ham don sotib olgani Misrga ketishdi.⁴ Lekin Yoqub Yusufning ukasi Benyaminni o'g'illari bilan birga yubormadi. "Benyamin ham biror falokatga yo'liqmasin", deb qo'rqardi.⁵ Shunday qilib, Yoqubning* o'g'illari don sotib olgani kelgan boshqa odamlar bilan birga Misrga kelishdi. Chunki Kan'on yurtida ham ocharchilik boshlangan edi.

⁶ Yusuf bu paytda butun Misr ustidan hokim bo'lgani uchun yurt xalqiga don sotar edi. Yusufning akalari kelib, boshlari yerga tekkuday bo'lib, unga ta'zim qilishdi.⁷ Yusuf akalarini ko'riboq, darrov tanidi. Lekin Yusuf ularga xuddi notanishlarday muomala qildi:

— Qayerdan keldingiz? — deb dag'allik bilan so'radi Yusuf ulardan.

— Kan'on yurtidan, don sotib olgani keldik, — deb javob berishdi ular.

⁸ Yusuf akalarini tanigan bo'lsa ham, akalari Yusufni tanimadilar. ⁹ Yusuf akalari to'g'risida ancha yillar oldin ko'rgan tushlarini esladi. Yusuf ularga:

— Sizlar josussizlar! — dedi. — Sizlar bu yurtning zaif tomonlarini bilish uchun kelgansizlar.

¹⁰ — Yo'q, hazrati oliylari! Bu qullaringiz faqat don sotib olgani kelishgan! — deb javob berdilar akalari. ¹¹ — Biz hammamiz bir odamning farzandlarimiz, to'g'ri odamlarmiz. Bu qullaringiz hech qachon josuslik qilishmagan!

¹² — Yo'q! Sizlar bu yurtning zaif tomonlarini bilish uchun kelgansizlar! — dedi Yusuf.

¹³ — Biz, qullaringiz, o'n ikki aka-ukamiz, otamiz Kan'on yurtida, — deyishdi ular. — Eng kichik ukamiz u yerda otamiz bilan qoldi. Bitta ukamiz esa nobud bo'lgan.

¹⁴ — Sizlar josussizlar dedimmi, josussizlar! — deya gapida turib oldi Yusuf. ¹⁵ — Endi aytganlaringizni tekshirib ko'raman. Fir'avnning nomini o'rtaga qo'yib qasam ichamanki, agar eng kichik ukangiz bu yerga kelmasa, sizlar Misrdan ketmaysizlar.

¹⁶ Sizlardan bittangiz borib, ukangizni olib kelasiz, qolganlaringiz zindonda yotib turasizlar. Aytganlaringiz to'g'rimi, yo'qmi, tekshiriladi. Agar to'g'ri bo'lmasa, fir'avnning nomini o'rtaga qo'yib qasam ichamanki, sizlar, shubhasiz, josus bo'lib chiqasizlar.

¹⁷ Yusuf ularning hammasini uch kun zindonga qamab qo'ydi.

¹⁸ Uchinchi kuni Yusuf ularga dedi:

— Men Xudodan qo'rqadigan odamman. Agar mening aytganlarimni qilsangiz, tirik qolasizlar. ¹⁹ Agar to'g'ri odamlar bo'lsangizlar, bittangiz zindonda qolasiz, qolganlaringiz esa och qolgan oilalaringiz uchun don olib, uylaringizga ketishlaringiz mumkin. ²⁰ Kichik ukangizni mening oldimga olib kelasizlar. Shu yo'l bilan sizlarning so'zlaringizni tekshirib ko'raman. Gaplaringiz to'g'ri bo'lsa, sizlarga shafqat qilaman.

Hammalari bu gapga rozi bo'lishdi. ²¹ Ular bir-birlariga gapira boshladilar: "Mana, ukamizga nima qilgan bo'lsak, endi jazosini tortyapmiz. U qanchalar azoblanganini ko'zimiz bilan ko'rib, yolvorishlarini eshitganimizda ham, quloq solmagan edik. Shu sababdan bu azoblar o'zimizning boshimizga ham keldi." ²² Shunda Ruben ularga dedi:

— Bolaga zarar yetkazmanglar, deb aytmaganmidim?! Lekin sizlar gapimga quloq solmadingiz. Mana endi uning qoni bizni tutadi.

²³ Yusuf shu yerda turgan edi. Akalari: "Gapimizni mana bu odam tushunadi" deb xayollariga ham keltirmasdilar. Chunki Yusuf akalari bilan tilmoch orqali gaplashardi.

²⁴ Yusuf akalarining oldidan ketib, yig'ladi. Bir oz o'zini bosib olgach, qaytib kelib, ular bilan gaplashdi. So'ng ularning orasidan Shimo'nni ajratib oldi va ularning ko'zi oldida bog'latdi.

Yusufning akalari Kan'onga qaytishadi

²⁵ Shundan keyin Yusuf xizmatkorlariga shunday buyruq berdi: "Bu odamlarning qoplarini donga to'ldirib beringlar. Har birining kumushlarini* qopiga qaytarib solib qo'yinglar, ularga yo'l uchun kerakli oziq-ovqat beringlar." Hammasi Yusuf buyurganday bo'ldi. ²⁶ Aka-ukalar donlarni eshaklariga yuklab, yo'lga tushdilar.

²⁷ Kechasi bir joyda tunagani to'xtadilar. Ulardan biri qopini ochib, eshagiga yem olmoqchi bo'lgan edi, qarasa, qop ichida kumushlari turibdi! ²⁸ U aka-ukalariga: "Voy,

qaranglar! Mana kumushlarim! Qopimning ichida ekan!” deb hayratlandi. Shunda ularning yuraklari qinidan chiqquday bo‘lib qaltirab, bir-birlariga: “Endi Xudo boshimizga nima solyapti ekan-a?!” der edilar.

²⁹ Ular Kan'on yurtiga — otalari huzuriga qaytib kelganlaridan keyin, boshlaridan o'tgan hamma voqealarni unga aytib berdilar:

³⁰ — O'sha yurtning hokimi biz bilan juda qo'pol gaplashdi, bizni, josussizlar, dedi.

³¹ Lekin biz to'g'ri odam ekanimizni, josus emasligimizni aytdik. ³² Unga: “Biz o'n ikki aka-ukamiz, bitta otaning farzandlarimiz, bitta ukamiz nobud bo'lgan, eng kichik ukamiz otamiz bilan Kan'onda qolgan”, deb aytdik. ³³ Keyin o'sha yurtning hokimi bizga aytdi: “Sizlar to'g'ri odamlar ekaningizni tekshirib ko'raman. Bittangiz men bilan qolasiz, boshqalaringiz esa och qolgan oilalaringiz uchun don olib ketaverasizlar. ³⁴ Eng kichik ukangizni mening oldimga olib kelasizlar. Ana shunda sizlar josus emas, balki to'g'ri odam ekaningizni bilib olaman. So'ngra mana bu tug'ishganingizni sizlar bilan birga jo'natib yuboraman. Sizlar don sotib olgani tez-tez kelib turaverasizlar*.”

³⁵ Ular qoplarini bo'shatayotganlarida, qarasalar, hammasining qopi ichida tugunchada kumushlari turibdi. Ota-bolalar tugunchalardagi kumushlarni ko'rganlarida, vahimaga tushdilar. ³⁶ Shunda Yoqub o'g'illariga aytdi:

— Meni hamma bolalarimdan judo qilmoqchimisizlar? Yusuf yo'qoldi, Shimo'n ham yo'q, endi esa Benyaminni olib ketmoqchisizlar! Peshanam buncha sho'r bo'lmasa!

³⁷ Ruben otasiga dedi:

— Agar Benyaminni sizga qaytarib olib kelmasam, mayli, mening ikkala o'g'limni o'ldiravering! Benyaminni menga ishonib topshiring, o'zingizga qaytarib olib kelib beraman.

³⁸ — O'g'lim sizlar bilan birga bormaydi, — dedi Yoqub. — Akasi Yusuf o'lgan, o'zi yolg'iz qoldi*. Yo'lda u biror falokatga yo'liqishi mumkin. Qariganimda meni qayg'udan o'liklar diyoriga* kiritasizlar.

43-BOB

Yusufning akalari Benyaminni Misrga olib kelishadi

¹ Kan'on yurtida qahatchilik haddan ortiq kuchaydi. ² Yoqubning o'g'illari Misrdan olib kelgan donni yeb tugatishdi. Shundan keyin Yoqub o'g'illariga:

— Yana borib, bir oz don sotib olib kelinglar, — dedi.

³ Yahudo otasiga shunday dedi:

— O'sha odam, ukangizni olib kelmagunlaringizcha, ko'zimga ko'rinmanglar, deb bizni ogohlantirgan. ⁴ Agar ukamizni biz bilan birga jo'natsangiz, borib, sizga don sotib olib kelardik. ⁵ Lekin Benyaminni yubormasangiz, biz ham bormaymiz. Chunki o'sha odam, ukangizni olib kelmasangiz, ko'zimga ko'rinmanglar, deb aytgan.

⁶ Yoqub*:

— Nimaga o'sha odamga, yana ukamiz bor, deb boshimga balo orttirdingiz?! — deb zorlandi.

⁷ Ular shunday javob berdilar:

— U odam: “Otangiz hayotmi? Boshqa ukangiz ham bormi?” deb o'zimiz, oilamiz to'g'risida so'rab-surishtirdi. Biz uning savollariga javob berdik. “Ukangizni mening oldimga olib kelinglar”, deb aytishini qayerdan bilibmiz?!

⁸Yahudo otasiga dedi:

— Ukamizni men bilan jo'nating, endi yo'lga chiqaylik, toki sizni biz, bolalarimiz ochlikdan o'lmay, tirik qolaylik. ⁹Unga men o'zim kafil bo'laman, u uchun meni mas'ul deb bilavering. Agar uni qaytarib olib kelib qo'lingizga topshirmasam, umr bo'yi sizning oldingizda aybdor bo'lib qolay. ¹⁰Agar orqaga surmaganimizda edi, hozirgacha ikki marta borib kelgan bo'lardik.

¹¹Nihoyat, Yoqub o'g'illariga dedi:

— Boshqa iloji yo'q ekan, endi bunday qilinglar: yurtimizning noz-ne'matlaridan qoplargizga solinglar. Bir oz mumiyoy, asal, xushbo'y ziravorlar, mirra*, pista, bodom ham olib, o'sha odamga hadya qilib olib boringlar. ¹²O'tgan safar qoplargizga kumushlarni solib qaytarib yuborishgan edi, shuning uchun kumushni ikki barobar ko'p olinglar. Kimdir adashgan bo'lishi mumkin. ¹³Ukangizni ham olinglar-u, hoziroq o'sha odamning oldiga jo'nanglar. ¹⁴O'sha odam bolalarimga rahm qilsin, deb Qodir Xudoga iltijo qilaman, toki u Shimo'n bilan Benyaminni qaytarib yuborsin. Agarda farzandlarimdan judo bo'ladigan bo'lsam, mayli, bo'la qolay.

¹⁵Shunday qilib, ular har xil hadyalar, ikki barobar ko'p kumush oldilar-da, Benyaminni ham ergashtirib, Misrga shoshildilar. Misrga yetib kelib, Yusufning huzuriga kirdilar.

¹⁶Yusuf ularning yonida Benyaminni ham ko'rdi va qulboshisiga buyurdi: "Bu odamlarni uyga olib bor, bironta jonliq so'yib, tayyorgarlik ko'r. Ular tushlikni men bilan birga yeydilar." ¹⁷Qulboshi Yusuf aytganday qildi: aka-ukalarni Yusufning uyiga olib ketdi. ¹⁸Qulboshi aka-ukalarni Yusufning uyiga olib kelgani uchun, ular juda qo'rqib ketishdi. Ular bir-biriga dedilar: "O'tgan safar qoplarimizga kumushlarimizni qaytarib solib qo'yishgan edi. Shu sababdan qulboshi bizni bu yerga olib kelgan. Endi u bizni o'g'rilikda ayblaydi. Bizni ushlab, qul qilib oladi, eshaklarimizni ham tortib oladi."

¹⁹Yusufning darvozasi oldida aka-ukalar qulboshiga aytdilar:

²⁰— Kechirasiz, hazrat, biz o'tgan safar ham don sotib olgani kelgan edik. ²¹Uyga qaytib ketayotganimizda, tunda dam olgani bir joyda to'xtab, qoplarimizni ochdik. Don sotib olganimizda to'lagan kumushimizning hammasi qoplarimizning ichida ekan. Mana, o'sha kumushlarni qaytarib olib keldik. ²²Biz yana don sotib olgani qo'shimcha kumush olib keldik. Kim u kumushlarni qoplarimizga solib qo'ygan ekan, bilmaymiz.

²³— Xotirjam bo'linglar, — dedi Yusufning qulboshisi, — bu to'g'rida xavotir olmanglar. Don sotib olishga keltirgan kumushlaringizning hammasini men olgan edim. Xudoyingiz — otangizning Xudosi qoplargizga xazina solib qo'ygan bo'lsa kerak.

So'ng qulboshi Shimo'nni ularning oldiga olib keldi. ²⁴Qulboshi aka-ukalarni Yusufning uyiga olib kelgandan keyin, ularga suv berdi. Aka-ukalar oyoqlarini yuvib olishdi. Qulboshi ularning eshaklariga ham yem berdi. ²⁵Aka-ukalarga, Yusuf hazrati oliylari bilan birga tushlik qilasizlar, deb aytishdi. Shuning uchun Yusuf kelguncha, ular hadyalarini tayyorlab qo'ydilar.

²⁶Yusuf uyga kelgach, ular hadyalarini Yusufga berib, muk tushib ta'zim qilishdi.

²⁷Yusuf ulardan hol-ahvol so'radi.

— Otangizning ahvollari qalay? Keksa otamiz bor, deb aytgan edingiz. U hozir ham hayotmi?

²⁸— Qulingiz — otamiz yaxshi yuribdilar, hozir hayotlar, — deb javob berishdi aka-ukalar. So'ng ular Yusufga egilib ta'zim qilishdi. ²⁹Yusuf tug'ishgan ukasi Benyaminni

ko'rib, ulardan so'radi:

— Kenja ukamiz bor, deb aytgan edingiz. Shu bola ukangizmi? Xudo senga marhamat qilsin, o'g'lim!

³⁰ Yusuf shunday deb, ukasiga mehri tovlanib ketganidan yig'lab yuboray derdi. Shuning uchun Yusuf darrov ichkari xonaga chiqdi—yu, u yerda yig'lab yubordi. ³¹ Bir ozdan keyin Yusuf yuzini yuvib, o'zini qo'lga oldi va aka-ukalarining oldiga qaytib kirdi. “Taomlar keltirilsin!” deb buyruq berdi. ³² Yusufga alohida dasturxonda, aka-ukalariga esa boshqa dasturxonda taomlar tortildi. Yusufnikidagi Misrliklar esa alohida dasturxonda taom yeyishdi. Misrliklar ibroniylar bilan dasturxon atrofida birga o'tirib ovqat yeyishdan hazar qilishar edi. ³³ Yusuf har bir akasiga qaysi joyda o'tirishini ko'rsatdi. Har birini yoshi bo'yicha, katta-kichikligiga qarab o'tqazdi. Aka-ukalar bir-birlariga taajjub bilan qarab qo'yidilar. ³⁴ Aka-ukalarga taomlarni Yusufning dasturxonidan tarqatishdi. Benyamininga berilgan taom boshqa akalarinikiga qaraganda besh hissa ko'p edi. Aka-ukalar taomni yeb, Yusuf bilan birga may ichib, xushnud bo'ldilar.

44–BOB

Yo'qolgan qadah

¹ Aka-ukalar ketishga tayyorlanishdi. Yusuf qulboshisiga shunday ko'rsatma berdi: “Bu odamlarning qoplarini ko'tara oladigan qilib donga to'ldir. Har birining qopiga kumushlarini qaytarib solib qo'y. ² Kenjasining qopi ichiga esa kumushlari bilan birga mening kumush qadahimni ham solib qo'y.” Qulboshi hammasini Yusuf aytganday qildi. ³ Ertasiga tong yorishishi bilanoq, aka-ukalarni yuk ortilgan eshaklari bilan jo'natib yuborishdi. ⁴ Ular hali shahardan uncha uzoqlashmagan ham edilarki, Yusuf qulboshisiga buyurdi:

— Bor, anavi odamlarning izidan tush. Ularga yetib olganingdan keyin shunday deb ayt: “Nimaga yaxshilikka yomonlik qildingiz? ⁵ Xo'jayinimning kumush qadahini o'g'irlaganingiz nimasi?* Xo'jayinim undan ichimlik ichish uchun, fol ochish uchun foydalanardi*, axir! Qanday yomon ish qilib qo'yibsizlar-a!”

⁶ Qulboshi aka-ukalarga yetib olib, o'rgatilgan gaplarni aytdi.

⁷ — Nimaga bunday gaplarni gapiryapsiz?! — deb javob qaytarishdi ular. — Xudo saqlasin! Bu qullaringiz unaqa ish qilmaydi! ⁸ O'zingiz o'ylang, qoplarimizdan topib olgan kumushlarni Kan'ondan sizga qaytarib olib keldik—ku. Shunday ekan, biz xo'jayiningizning uyidan kumush yoki oltin o'g'irlarmidik?! ⁹ Agar o'sha narsa biz, qullaringizdan topilsa, mayli, o'sha odam o'ldirilsin. Qolganlarimiz hazrati oliylariga qul bo'laylik.

¹⁰ — Mayli, men roziman, sizlar aytganicha bo'la qolsin, — dedi qulboshi. — Kumush qadah kimdan topilsa, u menga qul bo'ladi. Qolganlaringiz esa ozod bo'lasizlar.

¹¹ So'ngra har biri tezda eshaklari ustidan qoplarini olib, ochdilar. ¹² Yusufning qulboshisi to'ng'ichining qopidan boshlab kenjasining qopigacha titib chiqdi. Qadah Benyamining qopidan chiqib qolsa bo'ladimi! ¹³ Ular umidsizlikka tushib, qayg'udan kiyimlarini yirtdilar. Eshaklariga yana yuklarini ortib, orqaga — shaharga qaytib keldilar.

¹⁴ Yahudo va aka-ukalar Yusufning uyiga kelishdi. Yusuf hali uyida ekan. Aka-ukalar

Yusufning oldida o'zlarini yerga otdilar.

¹⁵ — Bu qilganingiz nimasi? — deb so'roqqa tutdi Yusuf ularni. — Menday bir odam fol ochib bilib olishimni bilmasmidingiz?!

¹⁶ — Janobi oliylariga nima ham derdik? Xudo bu qullaringizning qilgan jinoyatlarini fosh qildi. Endi o'zimizni qanday himoya qila olardik?! Qanday qilib o'zimizni oqlardik?! Janobi oliylari! Sizing qadahingiz ukamizning qopidan topilgan ekan, endi ukamiz bilan birga biz, hammamiz, sizga qul bo'lishga tayyormiz.

¹⁷ — Yo'q, Xudo saqlasin! Hecham bunday qilmayman! — dedi Yusuf. — Faqat qadahni o'g'irlagan odamgina menga qul bo'ladi. Qolganlaringiz esa eson-omon otangizning oldiga qaytinglar.

Yahudo Benyamin uchun yolvoradi

¹⁸ Shunda Yahudo Yusufga yaqinroq kelib dedi:

— Janobi oliylari! O'zingiz fir'avn kabisiz. Siz, janoblariga men bir og'iz so'z aytsam, g'azablanmang. ¹⁹ Siz bizdan: "Otangiz yoki ukangiz bormi?" deb so'ragan edingiz. ²⁰ Biz shunday deb javob berdik: "Ha, qari otamiz va kenja ukamiz ham bor, otamiz uni keksayganda ko'rgan. Uning akasi esa o'lgan, onasidan bir o'zi yolg'iz qolgan. Otamiz uni juda yaxshi ko'radi." ²¹ Keyin siz biz, qullaringizga: "O'sha ukangizni mening oldimga olib kelinglar, uni o'zim ko'rayin-chi", dedingiz. ²² Biz esa sizga: "Bola otasini tashlab kela olmaydi, agar tashlab kelsa, otasi o'lib qolishi mumkin", deb aytdik. ²³ Keyin siz bizga: "Ukangizni olib kelmagunlaringizcha, ko'zimga ko'rinmanglar", dedingiz.

²⁴ Qulingiz — otamizning huzuriga qaytib borganimizda, sizning gaplaringizni unga aytdik. ²⁵ Vaqti kelib, otamiz bizga: "Yana borib, o'zimizga bir oz don sotib olib kelinglar", dedi. ²⁶ Lekin biz otamizga aytdikki: "O'zimiz bora olmaymiz, agar kenja ukamiz biz bilan birga ketsagina, bora olamiz, ukamiz bormaguncha, biz o'sha odamning ko'ziga ko'rina olmaymiz." ²⁷ Shunda otamiz bizga dedi: "Bilasizlarki, xotanim Rohiladan ikki o'g'il qolgan edi. ²⁸ Biridan ayrildim, uni shubhasiz, yirtqich hayvon tilka-pora qilib tashlagan. Uni o'shandan keyin ko'rmadim. ²⁹ Agar bunisini ham mendan olib ketsangiz, u biror falokatga yo'liqib qolsa, qariganimda meni qayg'udan o'liklar diyoriga* kiritasizlar." ³⁰ Endi, janobi oliylari, men otamning oldiga bu bolani tashlab bora olmayman. Otamizning umri bu bolaning hayotiga bog'liq. ³¹ Bola biz bilan yo'qligini otamiz ko'rgandan keyin, u o'lib qoladi. Biz esa keksa otamizni qayg'udan o'liklar diyoriga tiqamiz. ³² Men, qulingiz, mana shu bola uchun otamga kafil bo'lganman. Otamga: "Agar uni qo'lingizga qaytarib olib kelib topshirmasam, umr bo'yi sizning oldingizda aybdor bo'lib qolay", deb aytganman. ³³ Iltimos qilaman, janobi oliylari, shu bolaning o'rniga men sizga qul bo'lib qolay, rad etmang. Bola akalari bilan birga qaytib ketaversin. ³⁴ Agar bola men bilan birga ketmasa, otamning oldiga qaysi yuz bilan qaytib boraman?! Otamning boshiga tushadigan kulfatlarga qarab turishga bardosh berolmayman.

45-BOB

Yusuf aka-ukalariga o'zini tanitadi

¹ Endi Yusuf ortiq chidab tura olmadi. U xizmatkorlariga: "Hamma huzurimdan chiqsin!" deb buyurdi. Yusuf o'zini aka-ukalariga tanitganda, huzurida hech kim qolmagan edi. ² U shunday qattiq yig'ladiki, xonadonidagi Misrliklar eshitdi. Bu yangilik

tezda fir'avnning saroyiga yetib bordi.

³ — Men Yusufman! — dedi u aka-ukalariga. — Otam hali ham hayot ekan-da?

Lekin aka-ukalar Yusufning qarshisida dahshatga tushib, javob berishga tillari ojiz edi.

⁴ — Menga yaqinroq kelinglar! — dedi Yusuf. Aka-ukalari unga yaqinroq borishdi.

— Men Yusufman! — dedi u yana, — sizlar Misrga sotgan ukangizman! ⁵ Meni bu yerga sotganingizdan g'am chekmanglar, o'z'laringizdan xafa ham bo'lmanglar. Xudo shunday qildi. Xudo insonlar hayotini saqlab qolish uchun sizlardan oldin meni bu yerga jo'natgan ekan. ⁶ Ikki yildirki, yurtda qahatchilik. Yana besh yil bu yurtda na yer haydaladi, na hosil bo'ladi. ⁷ Xudo ana shunday g'aroyib yo'l bilan sizlarni va naslingizni qutqarib, omon qoldirish uchun sizlardan oldin meni yubordi. ⁸ Ha, meni bu yerga sizlar emas, Xudo yuborgan! Xudo meni fir'avnga maslahatchi, uning butun xonadoniga xo'jayin, Misr yurti ustidan hokim qildi. ⁹ Tez bo'linglar, otamning oldiga qaytib borib, unga shunday deb aytinglar: "O'g'lingiz Yusufni Xudo butun Misr ustidan hokim qilibdi. Kechiktirmay yo'lga otlaning. ¹⁰ Siz Go'shen yerlariga* o'rnashar ekansiz. O'zingiz, bolalaringiz, nabiralaringiz, qo'y-echkilaringiz, podalaringiz — hamma mol-mulkingiz bilan birga Yusufga yaqin joyda bo'lasiz. ¹¹ Sizga Yusuf qarab turar ekan. Hali oldimizda besh yil qahatchilik turibdi. O'zingiz ham, xonadoningiz ham och qolmas ekan, chorvangiz ham och qolmas ekan." ¹² O'z'laringiz ko'rib turibsizlar, ukam Benyamin, sen ham ko'rib turibsan, sizlarga bu gaplarni aytayotgan men Yusufman. ¹³ Misrda men qanchalik shon-shuhratga erishganimni, o'z ko'z'laringiz bilan ko'rganingizni otamga aytinglar. Otamni tezlik bilan mening oldimga olib kelinglar.

¹⁴ Yusuf ukasi Benyaminni quchoqlab, bo'yniga osilib, xursandligidan yig'lar, Benyamin ham yig'lar edi. ¹⁵ So'ng Yusuf yig'laganicha, akalarini birma-bir quchoqlab o'pdi. Endi akalari Yusuf bilan bemalol gaplasha boshladilar.

¹⁶ "Yusufning aka-ukalari kelibdi!" degan xabar tezda fir'avn saroyiga yetib bordi. Fir'avn va uning a'yonlari g'oyatda xursand bo'ldilar. ¹⁷ Fir'avn Yusufga dedi:

— Aka-ukalaringga ayt, yuklarini ulovlariga ortib, Kan'onga qaytishsin. ¹⁸ Otangni, bola-chaqalarini olib, Misrga qaytib kelishsin. Men ularga yurtning eng yaxshi yerlarini beray. Ular bu yerda to'kin-sochinlikda yashaydilar. ¹⁹ Ularga ayt, Misrdan aravalari olib ketishsin. Xotinlarini, bolalarini, otangni o'sha aravalarda bu yerga olib kelishadi.

²⁰ Qolib ketgan mol-mulklariga achinishmasin. Misrning eng yaxshi noz-ne'matlari ularnikidir.

²¹ Yoqubning* o'g'illari aytilganday qildilar: fir'avnning ko'rsatmasiga binoan, Yusuf ularga aravalari berdi. Shuningdek, ularga yo'l uchun oziq-ovqat ham g'amlab berdi.

²² Yusuf akalarining har biriga bir sidradan yangi kiyim-bosh, Benyaminga esa besh sidra kiyim-bosh va uch yuz bo'lak kumush* berdi. ²³ Otamga deb o'nta eshakka Misrning eng yaxshi noz-ne'matlaridan, o'nta eshakka don, otasi uchun yo'lda yegani oziq-ovqat yuklab jo'natdi. ²⁴ Yusuf aka-ukalarini yo'lga kuzatib qo'ydi. Ular yo'lga chiqayotganlarida Yusuf: "Yo'lda janjallashib yurmanglar*", dedi.

²⁵ Shunday qilib, ular Misrdan Kan'on yurtiga — otalari huzuriga qaytib keldilar.

²⁶ "Yusuf tirik ekan! U butun Misr yurtining hokimi ekan!" deb aytishdi o'g'illari. Yoqub bu yangilikdan hang-mang bo'lib qoldi, o'g'illarining gapiga ishonmadi. ²⁷ Lekin o'g'illari Yoqubga Yusufning hamma gaplarini aytib bo'lib, "Otamni Misrga olib kelinglar", deb Yusuf yuborgan aravalarni ko'rganda, Yoqubning ruhi tetiklashdi.

²⁸ — Xudoga shukur, o'g'lim Yusuf tirik ekan, menga shuning o'zi kifoya, — dedi Yoqub, — o'lmasimdan burun borib uni ko'rib qolay.

46-BOB

Yoqub va uning oilasi Misrga ko'chadi

¹ Shunday qilib, Yoqub* butun mol-mulkini olib, yo'lga chiqdi. U Bershebaga* yetib kelib, otasi Is'hoqning Xudosiga qurbonliklar qildi. ² Tunda Xudodan Yoqubga vahiy keldi:

— Yoqub! Yoqub!

— Labbay! — dedi u.

³ — Men Xudoman, otangning Xudosiman, — dedi Xudo. — Qo'rqmasdan Misrga boraver, Men u yerda sendan buyuk xalq yarataman. ⁴ Men sen bilan birga Misrga boraman. Sen Yusufning qo'lida jon berasan. Vaqti kelib, Sening naslingni O'zim Misrdan olib chiqaman.

⁵ So'ngra Yoqub Bershebadan ketdi. O'g'illar otasini, bolalarini, xotinlarini fir'avn yuborgan aravalarga o'tqazdilar. ⁶ Ular Kan'onda orttirgan chorvasini, hamma mol-mulkini olib, Misrga ketdilar. Yoqub va uning hamma oila a'zolari ⁷ — o'g'illari, qizlari va nabiralari ketdilar.

⁸ Misrga ketgan Isroil xalqi, ya'ni Yoqub naslining ismlari quyidagichadir:

Yoqubning Leaxdan ko'rgan nasli

Yoqubning to'ng'ich o'g'li Ruben va ⁹ uning o'g'illari — Xano'x, Palluv, Xazron va Karmi.

¹⁰ Shimo'n va uning o'g'illari — Yamuvol, Yomin, Oxad, Yoxin, Zo'xar va Shovul. (Shovulning onasi Kan'onlik edi.)

¹¹ Levi va uning o'g'illari — Gershon, Qohot, Marori.

¹² Yahudo va uning o'g'illari — G'ur, O'nan, Shelo, Paraz va Zerax. (Lekin G'ur va O'nan Kan'on yurtida vafot etgan edilar*.)

Paraz va uning o'g'illari — Xazron va Xomul.

¹³ Issaxor va uning o'g'illari — To'lo, Puvax, Yoshuv* va Shimron.

¹⁴ Zabulun va uning o'g'illari — Sared, Elo'n va Yaxliyol.

¹⁵ Leaxning bu o'g'illari va qizi Dina Paddon-Oramda* tug'ilgan edilar. Yoqubning Leaxdan tarqalgan nasli jami bo'lib o'ttiz uch kishi edi.

Leaxning cho'risi Zilpodan Yoqubning ko'rgan nasli

¹⁶ Gad va uning o'g'illari — Zafo'n*, Xagi, Shuno, Ezbo'n, Eri, Aro'd* va Erali.

¹⁷ Osher va uning o'g'illari — Yimnax, Yishvo, Yishvi va Bariyo. Bularning Serax degan singillari ham bor edi. Bariyoning o'g'illari — Xaber va Malxiyol.

¹⁸ Zilpo Yoqubga tug'ib bergan nasl ana shulardir. Ular hammasi bo'lib o'n olti kishi edi. Lobon Zilponi qizi Leaxga cho'ri qilib bergan edi.

Yoqubning Rohiladan ko'rgan nasli

¹⁹ Yoqubning xotini Rohila tuqqan o'g'illar — Yusuf bilan Benyamin.

²⁰ Yusuf Misr yurtida ikki o'g'il — Manashe va Efrayimni ko'rdi. Yusufning xotini

Osanat On shahrining* ruhoniysi Po'tiferoning qizi edi.

²¹ Benyamin o'g'illari — Belax, Boxir, Oshbol, Gera, No'mon, Exi, Ro'sh, Mupim, Xupim va Ard.

²² Yoqubning Rohiladan tarqalgan nasli ana shulardir. Ular hammasi bo'lib o'n to'rt kishi edi.

Rohilaning cho'risi Bilxaxdan Yoqubning ko'rgan nasli

²³ Dan va uning o'g'li — Xushim.

²⁴ Naftali va uning o'g'illari — Yaxziyol, Go'no, Izar va Shillem.

²⁵ Yoqubning Bilxaxdan tarqalgan nasli ana shulardir. Bilxaxni Lobon qizi Rohilaga cho'ri qilib bergan edi. Hammasi bo'lib yetti kishi edi.

²⁶ Yoqub bilan birga Misrga kelgan uning nasli hammasi bo'lib oltmish olti kishi* edi. Kelinlari bu hisobga kirmasdi. ²⁷ Yusuf Misrda ikki o'g'il ko'rgan edi. Shunday qilib, Yoqub xonadonidan Misrga kelganlar hammasi bo'lib yetmish kishi* edi.

Yoqub va uning xonadoni Misrda

²⁸ Yoqub Yahudoni Yusufning oldiga: "Bizni Go'shen yerlarida* kutib ol" degan xabar bilan o'zlaridan oldin jo'natdi. Ular Go'shenga yetib kelganlarida, ²⁹ Yusuf aravasini qo'shib, otasini kutib olish uchun Go'shenga bordi. Yusuf otasini ko'rishi bilanoq, uni quchoqlab, bo'yniga osilib, uzoq yig'ladi. ³⁰ Yoqub Yusufga:

— Tirik ekaningni ko'zlarim bilan ko'rdim, endi o'lsam ham armonim yo'q, — dedi.

³¹ Yusuf aka-ukalariga, otasi xonadonining qolgan ahliga dedi:

— Men borib, fir'avnga: "Kan'on yurtidan aka-ukalarim, otamning qolgan oila a'zolari mening oldimga kelishdi", deb xabar berayin. ³² Men fir'avnga yana: "Ular cho'pon, chorvadorlik bilan shug'ullanishadi, mol-qo'ylarini, bor mulkini olib kelishibdi", deb aytayin. ³³ Fir'avn sizlarni chaqirib: "Kasb-koringiz nima?" deb so'rab qolsa, ³⁴ unga: "Biz, qullaringiz, yoshligimizdan hozirgacha cho'ponlik bilan mashg'ulmiz, ota-bobolarimiz ham cho'pon bo'lib o'tishgan", deb aytinglar. Toki Go'shen yerlariga o'rnashib olishlaringizga u ijozat bersin. Chunki Misrliklar cho'ponlardan hazar qilishadi.

47-BOB

¹⁻² Yusuf akalaridan beshtasini fir'avn huzuriga olib borib, unga shunday dedi: "Mening otam bilan aka-ukalarim mol-qo'ylarini, butun mulkini olib, Kan'on yurtidan kelishdi. Ular hozir Go'shen yerlarida*." So'ng Yusuf akalarini fir'avnga tanishtirdi.

³ Fir'avn ulardan:

— Kasb-koringiz nima? — deb so'radi.

— Biz, qullaringizning kasbi cho'pon, ota-bobolarimiz ham cho'pon o'tishgan, — deb javob berishdi ular fir'avnga. ⁴ — Biz, Misrda istiqomat qilib tursak, deb keldik. Chunki qo'y-echkilarimiz uchun Kan'onda yaylov yo'q, u yerda og'ir qahatchilik. Siz, janobi oliylaridan iltimosimiz shuki, biz, qullaringizga, Go'shen yerlarida istiqomat qilib turishimiz uchun ijozat bersangiz.

⁵ Shunda fir'avn Yusufga dedi:

— Otang, aka-ukalaring sening oldingga kelishgan ekan, ⁶ ana, Misr yurti ularniki. Ularni yurtning eng yaxshi yeriga — Go'shen yerlariga joylashtir. Agar ularning orasida uddaburonlari bo'lsa, mening chorvamni ham ularga topshirib qo'y.

⁷ So'ng Yusuf otasi Yoqubni boshlab kelib, fir'avn huzuriga olib kirdi. Yoqub fir'avnni duo qildi*.

⁸ — Yoshingiz nechada? — deb so'radi fir'avn Yoqubdan.

⁹ — Bir yuz o'ttiz yildan beri bu dunyoda mehmonman, — dedi Yoqub fir'avnga. — Ota-bobolarim ham bu dunyodan mehmon bo'lib o'tdilar. Lekin mening hayotim tez va qiyinchilik bilan kechdi, men hali ota-bobolarim yoshiga yetmadim.

¹⁰ Shundan keyin Yoqub fir'avnni yana duo qilib, uning huzuridan chiqdi. ¹¹ Fir'avn amr berganday, Yusuf otasini, akalarini Misrdagi eng yaxshi yerlarga — Ramzes shahri yaqinidagi yerlarga* joylashtirdi. ¹² Yusuf otasini, aka-ukalarini, otasining jamiki xonadoni ahlini, ularning soniga qarab, oziq-ovqat bilan ta'minladi.

Qahatchilik

¹³ Qahatchilik tobora kuchayib boraverdi. Qahatchilik Misr va Kan'on yurtini xarob qildi. ¹⁴ Yusuf donni kumushga* almashtirib, Misrdagi va Kan'ondagi bor kumushlarni yig'ib oldi. U kumushlarni fir'avnning xazinasiga olib kelib to'playverdi. ¹⁵ Misr va Kan'on xalqlari kumushlarini sarf qilib bo'ldi. Hamma Misrliklar Yusufning huzuriga kelishardi. "Kumushlarimiz tugadi, lekin bizga don bersinlar! Janoblarining ko'z o'ngilarida o'lib ketmaylik!" deb yalinishardi. ¹⁶ Yusuf esa ularga: "Agar kumushlaringiz tugagan bo'lsa, mol-holingizni olib kelinglar, evaziga don beraman", deb javob qilardi. ¹⁷ Shunday qilib, ular chorvasini Yusufga olib kelishardi. Yusuf ularning otlarini, qo'y-echkilarini, podalarini, eshaklarini olib, evaziga don berardi. O'sha yili Yusuf ularning chorvasini olib, evaziga yegulik berdi. ¹⁸ Kelgusi yili ular yana Yusufning huzuriga kelishib, hasrat qilishdi: "Biz janobi oliylaridan yashirib nima ham qilardik: kumushlarimiz tugagan, mol-qo'ylarimiz o'zlariniki bo'ldi. Janobi oliylariga tanamizu yerimizdan tashqari beradigan narsamiz qolmadi. ¹⁹ Janoblarining ko'zi oldida o'zimiz ham, yerimiz ham nobud bo'lib ketmasin. O'zimizni ham, yerlarimizni ham sotib olib, evaziga don bersinlar. Biz yerlarimizni fir'avnga berib, o'zimiz unga qul bo'lishga tayyormiz. Hoziroq bizga don-dun bersalar, toki o'lmay tirik qolaylik, yerlarimiz tashlandiq bo'lib qolmasin."

²⁰ Shunday qilib, Yusuf Misrdagi jamiki yerlarni fir'avn uchun sotib oldi. Qahatchilik nihoyatda kuchayganidan, hamma Misrliklar dalalarini Yusufga sotdilar. Ularning hamma yerlari fir'avnniki bo'lib qoldi. ²¹ Shu tariqa Misrning bu chetidan u chetigacha bo'lgan butun xalq fir'avnga qul bo'lib qoldi*. ²² Yusuf faqat ruhoniylarning yerlarinigina sotib olmadi. Chunki ularga fir'avn tomonidan oziq-ovqat tayinlangan bo'lib, yerlarini sotishlariga zarurat yo'q edi. ²³ Shundan so'ng Yusuf xalqqa aytdi:

— O'zlaringiz ham, yerlaringiz ham endi fir'avnniki. Mana sizlarga urug', dalaga ekinglar. ²⁴ Hosilni yig'ib olganlaringizda, beshdan birini fir'avnga berasizlar, beshdan to'rt qismi o'zlaringizniki bo'ladi, kelgusi yil hosili uchun urug'lik qilasizlar, bola-chaqalaringiz bilan yeb, tirikchilik qilasizlar.

²⁵ — Siz bizga iltifot ko'rsatdingiz, siz bizning hayotimizni saqlab qoldingiz, janobi oliylari! — deb aytdi xalq. — Shuning uchun biz fir'avnga qul bo'lamiz.

²⁶ Fir'avn hosilning beshdan birini oladigan bo'ldi. Yusuf buni butun Misr yurti

bo'ylab qonun qilib qo'ydi. Bu qonun bugungacha* bor. Faqat ruhoniylarning yerlarigina fir'avning mulki bo'lmadi, xolos.

Yoqubning oxirgi vasiyati

²⁷ Shunday qilib, Yoqub* nasli Misrning Go'shen yerlariga o'rnashib qoldi. Yoqub nasli u yerda mulk orttirdi, aholisi ko'payib bordi. ²⁸ Yoqub Misr yurtida 17 yil yashadi. U 147 yil umr ko'rdi.

²⁹ Yoqubning umri oxirlab qoldi. U o'g'li Yusufni chaqirib shunday dedi:

— Agar mendan rozi bo'lsang, qo'lingni sonim ostiga qo'yib*, “Sizning vasiyatingizni bajaraman”, deb qasam ich*. Oxirgi vasiyatim shuki, meni Misrda dafn qilmagin. ³⁰ Bu olamdan o'tganimdan keyin, jasadimni Misrdan olib ketib, ota–bobolarimning xilxonasiga* dafn qil.

Yusuf, aytganingizday qilaman, deb va'da berdi. ³¹ Yoqub: “Mening oldimda qasam ich”, deb talab qildi. Yusuf qasam ichdi. Yoqub o'z to'shagi ustida sajda qildi.

48–BOB

Yoqub Efrayim bilan Manasheni duo qiladi

¹ Bir kuni Yusufga: “Otangiz kasal” degan xabar yetib keldi. Yusuf ikkala o'g'lini — Manashe bilan Efrayimni yoniga olib, otasining huzuriga bordi. ² Yoqub Yusufning kelganini eshitgach, kuchini yig'ib, to'shagiga o'tirdi. ³ Yoqub Yusufga dedi:

— Qodir Xudo Kan'on yurtidagi Luz shahrida* menga zohir bo'lgan va marhamat ko'rsatib, ⁴ shunday degan edi: “Men seni barakali qilib, naslingni ko'paytiraman. Men sendan ko'p xalqlarni yarataman. Bu yerni sendan keyin naslingga abadiy mulk qilib beraman.” ⁵ Men Misrga kelmasimdan avval Efrayim bilan Manashe bu yerda tug'ilgan edilar. Shu ikkala o'g'ling endi mening o'g'illarimdir. Ruben va Shimo'n menga qanday o'g'il bo'lsa, sening ikkala o'g'ling ham mening o'g'illarim bo'ladi. ⁶ Efrayim bilan Manashedan keyin tug'iladigan o'g'illaring esa o'zingniki bo'ladi. Tug'iladigan o'g'illaringga Efrayim va Manashega qarashli yerlardan meros berilsin. ⁷ Buni shu sababdan qilyapmanki, men Paddondan* qaytib kelayotganimda, afsuski, onang Rohila Kan'on yurtida — Efratga yetib bormasdan yo'lda olamdan o'tgan edi. Men uni o'sha yerda — Efratga boradigan yo'l bo'yida dafn qilganman. (Efrat hozir Baytlahm* deb yuritiladi.)

⁸⁻¹⁰ Bu paytga kelib Yoqubning* ko'zlari keksalikdan xiralashgan, yaxshi ko'rmas edi. Yoqub Yusufning o'g'illarini ko'rganda, “Bular kimlar?” deb so'radi.

— Bular Xudo shu yerda menga bergan o'g'illarim, — deb javob berdi Yusuf.

— Menga yaqinroq olib kelgin ularni, duo qilayin.

Yusuf o'g'illarini otasiga yaqinroq olib bordi. Yoqub bolalarni bag'riga bosib, o'pdi.

¹¹ Yoqub Yusufga dedi:

— Men seni hech qachon ko'rmayman, deb o'ylagan edim. Ammo Xudo sening bolalaringni ham ko'rishni nasib etdi.

¹² Yusuf bolalarni otasining tizzasidan* oldi va otasiga muk tushib ta'zim qildi.

¹³ Yusuf o'ng qo'li bilan Efrayimni ushlab, Yoqubning chap tomoniga, chap qo'li bilan Manasheni ushlab, Yoqubning o'ng tomoniga yaqinroq olib keldi. ¹⁴ Lekin Yoqub qo'llarini chalishtirdi—yu, o'ng qo'lini* kenja o'g'il Efrayimning boshiga, chap qo'lini to'ng'ich o'g'il Manashening boshiga qo'ydi. ¹⁵ So'ngra Yusufni duo qildi*:

“Ota–bobolarim Ibrohim va Is’hoqqa yo’l ko’rsatgan Xudo,
 Umrin bo’yi mening cho’ponim bo’lgan Xudo,
¹⁶ Barcha ofatlardan meni saqlagan farishta
 Bu bolalarga ham marhamat ko’rsatsin.
 Mening nomim, bobom Ibrohim, otam Is’hoqning nomi
 Shu bolalar orqali yashasin, yer yuzida ular lak–lak ko’paysin.”

¹⁷ Lekin otasi o’ng qo’lini Efrayimning boshiga qo’ygani Yusufga yoqmadi. Shuning uchun otasining o’ng qo’lini Efrayimning boshidan Manashening boshiga olib qo’ymoqchi bo’ldi.

¹⁸ — Bunday emas, ota, — dedi Yusuf, — bunisi to’ng’ichi, o’ng qo’lingizni uning boshiga qo’ying.

¹⁹ Lekin otasi rozi bo’lmadi:

— Bilaman, o’g’lim, bilaman. Manashening nasli ham buyuk xalq bo’ladi. Lekin Efrayimning avlodi, Manashenikiga qaraganda, yanada buyuk bo’lib, Efrayimning avlodidan ko’p xalqlar kelib chiqadi.

²⁰ Yoqub o’sha kuni Efrayim bilan Manasheni shunday deb duo qildi:

“Isroil xalqi sizlarning nomingizni aytar bir–birini duo qilganda,
 Efrayim va Manasheday qilsin seni Xudo, deb aytganlarida.”

Shunday qilib, Yoqub Efrayimni Manashedan yuqori qo’ydi.

²¹ Shundan keyin Yoqub Yusufga dedi:

— Mening umrim oxirlab boryapti. Lekin Xudo sizlar bilan birga bo’ladi, sizlarni ota–bobolaringizning yeriga yana qaytarib olib boradi. ²² Shakamni* esa akalaringga emas, senga beryapman. Bu hosildor yerlarni men qilichu kamonim bilan Amor xalqlaridan tortib olganman*.

49–BOB

Yoqubning so’nggi so’zlari

¹ Yoqub o’g’illarini huzuriga chorlab dedi: “Yonimga kelinglar, kelgusida sizlarga nima bo’lishini aytay.

² Keling, quloq soling, ey Yoqub o’g’illari,
 Eshiting otangiz Isroilning so’zlarini.

³ Ruben, sensan mening to’ng’ichim,
 Quvvatimning ilk mevasi, ham qudratim,
 Shuhratu qudratda yuksagi sensan.

⁴ Lekin dengiz to’lqiniday betizginsan,
 Bundan keyin aslo ustun bo’lmaysan.
 Otangning yotog’iga sen kirding,
 To’shagimga chiqib, uni bulg’ading*.

⁵ Shimo’n bilan Levi hamtovoqlardir,

Qilichlari jabr–jafo qurolidir*.

⁶ Hech qachon sherik bo'lmasman ularning fitnalariga,
Aslo qo'shilmasman ularning yig'inlariga.
Ular g'azab ila o'ldirdilar insonlarni,
Rohatlanish uchun mayib qildilar ho'kizlarni.

⁷ La'nat bo'lsin ularning rahmsiz g'azabiga,
La'nat bo'lsin ularning beayov zulmlariga!
Tarqatib yuboraman ularni har tomonga,
Yoqubning yurtida — Isroilning yurtida.

⁸ Ey Yahudo*, seni madh etar birodarlaring,
G'animlaring gardanida bo'lar qo'llaring.
Senga ta'zim qilishar otangning o'g'illari.

⁹ Yahudo sherning bolasiga o'xshar,
O'g'lim, ovdan qaytib kelding sen,
Sherdek cho'kib, cho'zilib yotarsan.
Seni uyg'otmoqqa kim jur'at etar?!

¹⁰ Yahudoning qo'lidan ketmas saltanat hassasi*,
Uning naslida qolar saltanat tamg'asi,
Xalqlar unga o'lpon keltirarlar*,
Unga itoat etib ta'zim qilarlar.

¹¹ Eshagini u doim bog'laydi tokka,
Xo'tikchani — tok novdasiga.
Sharobda yuvadi kiyimlarini
A'lo sharobda — ko'ylaklarini*.

¹² Sharobdan ham qora ko'zlari,
Sutdan ham oppoq tishlari*.

¹³ Zabulun o'rnashadi dengiz bo'yida,
Kemalarga u bandargoh bo'lajak.
Uning chegarasi Sidongacha* borajak.

¹⁴ Issaxor qo'rada* o'rnashib yotgan
Kuchli eshakka o'xshar.

¹⁵ Ko'rsaki, o'rnashgan yeri naqadar yaxshi,
Juda yoqimli ekan bu joylar.
Yukni ko'tarmak chun yelkasin tutdi,
Og'ir mehnatga u qul bo'lib qoldi.

¹⁶ Isroil qabilasining bittasi bo'lib,
Dan* o'z xalqini hukm qiladi.

¹⁷ Dan yo'lda yotgan bir ilon bo'ladi,
So'qmoqda cho'zilib yotgan zaharli ilon.
Otlarning to'pig'ini u chaqib olar,
Chavandoz yiqilar, chalqancha tushar.

¹⁸ Sendan najot kutarman, ey Egam!*

¹⁹ Gadni* talab ketadi bosqinchilar,
Gad ularning izidan bostirib borar.

²⁰ Osher tansiq taom yetishtirar,
Shohona noz–ne‘matlar tayyorlar.

²¹ Naftali ozod yurgan ohuga o‘xshar,
Ajoyib ohuchalar dunyoga keltirar*.

²² Yusuf o‘xshar serhosil tokka —
Buloq bo‘yidagi serhosil uzumga.
Uning novdalari devordan oshib o‘tar*.

²³ Rahmsiz kamonkashlar unga hujum qilishdi,
O‘q otishdi unga, qattiq siqishdi.

²⁴ Lekin Yusufning kamoni tarang tortildi,
Uning qo‘llari ham chaqqonlashdi
Yoqubning qudratli Xudosi kuchi tufayli,
Isroilning Cho‘poni, Qoyasi tufayli.

²⁵ Otangning Xudosi senga madad bergay,
Qodir Xudo senga marhamat ko‘rsatgay
Yuqoridagi osmon barakalari ila,
Yer qa‘ridan chiqqan suvning barakalari ila,
Ona ko‘kragiyu pushtining barakasi ila.

²⁶ Abadiy tog‘lar barakasidan* ham,
Qadim tepaliklar ne‘matidan ham,
Otangning duolari kuchlidir.
Bu barakalar Yusufga nasib etar,
Birodarlari ichra u yo‘lboshchi bo‘lar.

²⁷ Benyamin och bo‘riga o‘xshar,
Sabohda u o‘ljasini yamlab yutar,
Oqshomda u topganini bo‘lishar.”

²⁸ Isroilning o‘n ikki qabilasi ana shular bo‘lib, otasi ularni duo qilganda, yuqoridagi so‘zlarni aytgan edi. Har birini o‘ziga loyiq tarzda duo qildi.

Yoqub vafot etib, dafn qilinadi

²⁹ Shundan so‘ng Yoqub o‘g‘illariga vasiyat qildi:

— Mening kunim bitib boryapti. Meni Xet xalqidan Efro‘nning dalasidagi g‘orga — ota–bobolarim yoniga dafn qilinglar. ³⁰ O‘sha g‘or Kan‘on yurtida, Mamre sharqida joylashgan Maxpaladagi dalada. Bobom Ibrohim bu dalani Efro‘ndan qabriston uchun sotib olgan. ³¹ U yerga bobom Ibrohim bilan buvim Sora dafn qilingan*. Otam Is‘hoq bilan onam Rivqo ham u yerga dafn qilingan. U yerga men Leaxni dafn qilganman.

³² Bobom Ibrohim Xet xalqidan sotib olgan g‘or o‘shadir.

³³ Yoqub o‘g‘illariga vasiyat qilib bo‘lgach, yana to‘shagiga yotdi–yu, joni uzilib, ota–

bobolari yoniga ketdi.

50-BOB

¹ Yusuf o'zini otasining ustiga tashlab, yig'laganicha, uni o'pdi. ² Yusuf qo'l ostidagi tabiblarga: "Otamning jasadini mumiyolanglar!" deb amr berdi. Tabiblar Yoqubning* jasadini mumiyolashdi. ³ Ular bu ish uchun qirq kun vaqt sarf qildilar. Chunki mumiyolash uchun shuncha vaqt talab qilinardi. Misrliklar Yoqub uchun yetmish kun aza tutishdi.

⁴ Aza muddati tugagach, Yusuf fir'avning a'yonlari huzuriga kelib, dedi:

— Agar men sizlarning iltifotingizga sazovor bo'lsam, fir'avn janobi oliylariga shu gaplarni yetkazsangizlar: ⁵ "Otam menga qasam ichirib, olamdan o'tganimdan keyin, jasadimni Kan'on yurtiga olib borib, o'zim uchun men qazigan qabrga dafn qil, deb aytgan. Endi otamni dafn qilgani borishimga ijozat bersalar. Otamni dafn qilganimdan keyin qaytib kelaman."

⁶ — Mayli, boraver, — deb ijozat berdi fir'avn, — qasamni ado qilib, otangni dafn qilib kel.

⁷ Shunday qilib, Yusuf otasini dafn qilgani jo'nadi. Fir'avning hamma a'yonlari — saroyidagi amaldorlar, Misr yurtidagi barcha amaldorlar Yusuf bilan birga ketishdi.

⁸ Shuningdek, Yusufning barcha oila a'zolari, aka-ukalari, otasining qolgan xonadoni ahli ham Yusuf bilan birga ketishdi. Faqat ularning bolalari, qo'y-echkilari, podalari Go'shen yerlarida* qoldirildi. ⁹ G'oyat katta jamoa Yusufga hamroh bo'ldi. U bilan bir talay aravakashlar va jang aravalari ham ketdi. ¹⁰ Ular Jordan daryosi sharqidagi Otad degan xirmonga yetib keldilar. U yerda uzoq vaqt og'ir ta'ziya marosimi o'tkazdilar. Shunday qilib, Yusuf otasi uchun yetti kun aza marosimi o'tkazdi. ¹¹ Kan'on xalqlari bu yerdagi aza marosimini ko'rib: "Misrliklar qanday og'ir aza marosimi o'tkazyaptilar-a!" deb aytdilar. Shuning uchun bu joyga Ovil-Misrayim* deb nom qo'ydilar. ¹² Shunday qilib, Yoqub o'g'illariga qanday vasiyat qilgan bo'lsa, o'g'illari otalarining vasiyatini to'la-to'kis bajardilar. ¹³ Ular otalarining jasadini Kan'on yurtiga olib kelib, Maxpaladagi dalada joylashgan g'orga dafn qildilar*. Ibrohim o'z oilasiga qabriston uchun Xet xalqidan bo'lgan Efro'ndan sotib olgan Mamre sharqidagi g'or shudir. ¹⁴ Yusuf otasini dafn qilgandan keyin, aka-ukalarini, otasini dafn qilgani birga kelgan hamrohlarini ergashtirib Misrga qaytdi.

Yusuf akalariga tasalli beradi

¹⁵ Otalari vafot etgandan keyin, Yusufning akalari: "Biz Yusufga yomonlik qilgan edik, endi u o'sha yomonliklarimiz uchun kek saqlab yurgan bo'lsa, bizdan o'ch oladi", deb qo'rqa boshladilar. ¹⁶ Shuning uchun ular Yusufga shunday xabar yubordilar: "Otamiz vafotidan oldin bizga, ¹⁷ Yusufning huzuriga borib aytinglar, men undan o'tinaman, sizlar unga qarshi qilgan og'ir jinoyatlaringizni unutsin, deb aytgan edilar. Iltimos qilamiz, otang Xudosining bu qullari qilgan jinoyatlarni unutgin." Yusuf shu xabarni eshitganda, yig'lab yubordi. ¹⁸ Keyin akalari ham kelib: "Biz sening qullaringimiz", deb Yusufning oyoqlariga yiqildilar. ¹⁹ Lekin Yusuf akalariga:

— Qo'rqmanglar, men sizlarni hukm qilib, jazolaydigan Xudo emasman-ku! — dedi.

²⁰ — Sizlar menga ravo ko'rgan yomonlikni Xudo yaxshilikka ishlatdi. Son-sanoqsiz odamlarni saqlab qolish uchun U meni shu yerga olib keldi. ²¹ Shuning uchun

qo'rqmanglar, men o'z'laringizni ham, bola–chaqalaringizni ham boqaman.

Yusuf akalariga muloyim gapirib, ularga tasalli berdi.

Yusuf vafot etadi

²² Shunday qilib, Yusuf, uning aka–ukalari, ularning oilalari Misrda yashab qoldilar. Yusuf 110 yil umr ko'rdi. ²³ Yusuf Efrayimning nevara–chevaralarini ham ko'rdi. Manashening o'g'li Moxirning bolalari tug'ilganda, Yusuf hayot edi. Yusuf bu bolalarni ham farzandlari qatoriga qabul qildi.

²⁴ “Mening umrim oxirlab boryapti, — dedi Yusuf aka–ukalariga. — Lekin Xudo sizlarni kuzatib turadi, sizlarni bu yurtidan olib chiqib, Ibrohim, Is'hoq va Yoqubga beraman, deb qasam ichgan yurtga qaytarib olib boradi.” ²⁵ So'ng Yusuf Isroil urug'lariga qasam ichdirib: “Xudo sizlarning oldingizga kelganda, sizlar mening suyaklarimni bu yerdan olib ketinglar”, — dedi. ²⁶ Yusuf 110 yil yashab, olamdan o'tdi. Uning jasadini mumiyolab, Misrda bir tobutga soldilar.

IZOHLAR

1:1 *Xudo azalda osmon bilan yerni yaratdi* — bu oyat yaratilish hikoyasining kirish qismidir. Ushbu bobning 3-31-oyatlarida bayon etilgan Xudoning olti kun davomidagi yaratish faoliyati bu oyatda qisqacha o'z ifodasini topgan. Ibroniychadagi *osmon bilan yer* jumlasini butun dunyoni va undagi barcha borliqni bildiradi.

1:2 *Yer shaklsiz va bo'm-bo'sh bo'lib...Xudoning Ruhi suvlar uzra yurardi* — Xudo shu bobning 3-oyatida gapirishni boshlaganda, dunyoning ahvoli qandayligi mana shu oyatda tasvirlangan. Mazkur bobning 3-31-oyatlarida Xudo borliqni tartibga solganligi va dunyoga hayot berganligi haqida so'z yuritiladi.

1:5 *Kech kirib, tong otdi* — qorong'ilik (tun) va yorug'lik (kunduz) vaqtiga ishora qiluvchi she'riy jumla. Qadimda Isroil xalqining urf-odatiga ko'ra, yangi kun quyosh botgandan keyin boshlanib, keyingi kuni quyosh botguncha davom etar edi. Bu jumla yana shu bobning 8, 13, 19, 23 va 31-oyatlarida ishlatilgan.

1:7 *...gumbazni yaratib, gumbazning ostidagi suvlardan gumbaz ustidagi suvlarni ajratdi* — qadimda Isroil xalqining tasavvuriga ko'ra, osmon ulkan shisha gumbazga o'xshar edi, bu gumbaz osmondagi suvlarni ushlab turardi. Gumbaz ostidagi suvlar bu oyatda yer sathini qoplab turgan buyuk dengiz suvlarini bildiradi (shu bobning 2-oyatiga qarang).

1:14 *nishonlanadigan bayramlar* — ibroniycha matnda *belgilangan vaqtlar*. Dehqonchilik mavsumlariga oid bayramlarga ishora. Bu ibroniycha iborani *belgilangan fasllar* deb tarjima qilsa ham bo'ladi.

1:24 *sudralib yuruvchi jonivorlar* — shu ibora bilan tarjima qilingan ibroniycha so'z yerda sudralib yuradigan va yer ostiga uya qurib yashaydigan mayda jonivorlarni, sudralib yuruvchilarni va hasharotlarni bildiradi.

1:26 *Endi inson zotini yarataylik, ular O'z suratimizday, O'zimizga o'xshagan bo'lsin* — Xudo odamni O'z suratiday, O'ziga o'xshash qilib yaratgan. U yaratgan boshqa narsalarga qaraganda, odam yaqqol ajralib turadi. Inson zotining yaratilishi yaratilish hikoyasining cho'qqisi hisoblanadi.

1:26 *...yer yuzidagi chorva hamda jamiki yovvoyi hayvonlar...* — qadimiy suryoniycha tarjimadan. Ibroniycha matnda *...chorva, butun yer yuzi...*

2:4 *Osmon bilan yer* — 1:1 izohiga qarang.

2:6 *...suv chiqib...* — yoki *...bug' ko'tarilib...*

2:7 *odam* — ibroniycha matndagi odam (*adam*) va tuproq (*adama*) so'zlari ohangdoshdir.

2:12 *marvarid* — yoki *xushbo'y yelim*.

2:13 *Kush* — ibroniycha matnda *Kush* so'zi odatda Misrdan janubda joylashgan yerlarni bildiradi. Bu yerlar hozirgi Sudan va Efiopiya mamlakatlarining bir qismini o'z ichiga olgan edi. Biroq bu oyatda hozirgi Eronning g'arbidagi yerlar nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

2:23 *...Xotin...erkakdan...* — ibroniycha matndagi xotin (*isha*) va erkak (*ish*) so'zlari

ohangdoshdir.

3:5 *Xudo* — yoki *xudolar* yoxud *ilohiy mavjudotlar*.

3:18 *qushqo'nmas* — mayda tikanli yovvoyi o't.

3:20 *Odam Ato* — ibroniycha matnda *odam*. Ibroniycha matnda *odam* va *Odam Ato* uchun bir so'z ishlatilgan. Bu oyatdan boshlab matnda bu so'z *Odam Ato*ga nisbatan ishlatilganda ism sifatida tarjima qilingan.

3:20 *Momo Havo* — bu ism ibroniychadagi *tiriklar* so'ziga ohangdosh. Mazkur oyatda shu ibroniycha *tiriklar* so'zi *insonlar* deb tarjima qilingan.

3:24 *karublar* — qanotli samoviy mavjudotlar. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi *KARUB, KARUBLAR* so'ziga qarang.

4:1 *Qobil* — bu ism ibroniychadagi *ega bo'lmoq* so'ziga ohangdosh.

4:7 *...seni qabul qilmasmidim?! — yoki ...nazringni qabul qilmasmidim?! yoxud ...xursand bo'lmasmidim?!*

4:8 *Qobil ukasi Hobilga: "Yur, dalaga boramiz", deb taklif qildi* — qadimiy yunoncha, suryoniycha va lotincha tarjimalardan. Ibroniycha matnda *Qobil ukasi Hobil bilan gaplashdi*.

4:16 *Nod* — ibroniychadagi ma'nosi *darbadarlik*.

4:25 *Shis* — bu ism ibroniychadagi *berilgan* so'ziga ohangdosh.

5:3 *...o'g'il ko'rgan edi* — ibroniycha matnda bu jumla *uning naslida o'g'il tug'ilgan edi* degan ma'noni ham anglatishi mumkin. Odatda Muqaddas Kitobda berilgan nasabnomalarda hamma nasllarning to'liq ro'yxati berilmay, faqat ma'lum bir avlodning ma'lum bir ajdoddan kelib chiqqani ko'rsatiladi.

5:6 *...o'g'li...ko'rgan edi* — bu oyatda hamda shu bobning 7-26-oyatlarida ishlatilgan bu ibroniycha jumla *uning naslida...tug'ilgan edi* degan ma'noni ham anglatishi mumkin (shu bobning 3-oyati izohiga qarang).

5:18 *Xano'x* — sharq yozma adabiyotida Idris payg'ambar deb e'tirof etilgan.

5:29 *Nuh* — bu ism ibroniychadagi *yengil tortmoq* so'ziga ohangdosh.

6:2 *Ilohiy zotlar* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *Xudoning o'g'illari* yoki *Xudolarning o'g'illari* (shu bobning 4-oyatida ham bor). Bu ibroniycha ibora Eski Ahdning boshqa joylarida ham ilohiy zotlarga nisbatan ishlatilgani uchun (Ayub 1:6, 2:1, 38:7 ga qarang), olimlarning aksariyati bu ibora mazkur oyatda ham ilohiy zotlarni bildiradi, deb ta'kidlashadi (yana 1 Butrus 3:19-20, 2 Butrus 2:4, Yahudo 6-7-oyatlarga qarang). Biroq ba'zi olimlar Eski Ahdning boshqa oyatlariga asoslangan holda (misol uchun, Qonunlar 14:1, 2 Shohlar 7:14 ga qarang), bu yerda inson zoti haqida so'z yuritilgan deb aytishadi, chunki bunga o'xshash iboralar o'sha oyatlarda odamga nisbatan ishlatilgan. Bu olimlardan ba'zilarining sharhlashicha, mazkur ibora o'ziga katta haramlar yaratgan, qudratli hukmdorlar bo'lgan Lamexga o'xshash (4:19 ga qarang) mag'rur kishilarga ishora qiladi. Boshqa olimlarning ta'kidlashi bo'yicha, bu oyatda Shisning avlodlari nazarda tutilgan. Shis Nuh payg'ambarning, shuningdek, Xudo tanlagan Isroil xalqining bobokaloni edi. Bu nuqtayi nazarga binoan Shisning avlodlari Qobilning avlodiga mansub bo'lgan ayollarga ("matnda chiroyli qizlar", deb aytilgan)

uylangan va shu tufayli fosiq yo'lga kirganlar (bu oyatga tegishli keyingi izohni o'qing).

6:2 *bu qizlar* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *inson zotining qizlari* (shu bobning 4-oyatida ham bor). Ko'p olimlarning sharhlashicha, bu ibroniycha ibora umuman ayollarga nisbatan ishlatilgan. Biroq olimlarning ba'zilari bu yerda aynan Qobilning avlodiga mansub bo'lgan ayollar nazarda tutilgan, deb ta'kidlashadi (bu oyatga berilgan yuqoridagi izohni o'qing). Xudo Qobilni la'natlagan edi (4:10-12 ga qarang).

6:3 *Ruh* — bu oyatda barcha jonzotga hayot ato etuvchi Xudoning hayotbaxsh qudrati nazarda tutilgan.

6:3 *Men ato etgan Ruh insonlar bilan abadiy qolmaydi...* — yoki *Mening Ruhim insonlar bilan abadiy kurashmaydi...*

6:3 *...ular o'ladigan jonlardir* — yoki *...ular yaramasdir*.

6:4 *ulkan pahlavonlar* — ibroniycha matnda *nefilim*. Bu so'z haybatli va kuchli odamlarga nisbatan ishlatilgan (yana Sahroda 13:34 ga qarang). To'fondan oldin yashagan Nefilimlar bu oyatda va mazkur bobning 2-oyatida tilga olingan ilohiy zotlar va ayol zotining avlodlari edilar.

6:4 *ayol zoti* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *inson zotining qizlari*. Shu bobning 2-oyatiga berilgan ikkinchi izohga qarang.

6:14 *Qattiq yog'och* — ibroniycha matnda *gofer yog'ochi*. Qanday turdagi yog'och ekanligi noma'lum.

6:15 *...uzunligi 300 tirsak, kengligi 50 tirsak, balandligi 30 tirsak...* — uzunligi taxminan 135 metrga, kengligi taxminan 22,5 metrga, balandligi taxminan 13,5 metrga to'g'ri keladi.

6:16 *bir tirsak* — taxminan 45 santimetrga to'g'ri keladi.

6:16 *Kemaning tomini yasaganingda...ochiq joy qoldir* — yoki *Kemaning gir aylanasida, tomdan bir tirsak pastrog'ida ochiq joy qoldir*.

7:2 *...halol hayvonlar...harom hayvonlar...* — bu oyatda Xudoga qurbonlik qilsa bo'ladigan hayvonlarga nisbatan *halol hayvonlar* iborasi, qurbonlik qilishga yaramaydigan hayvonlarga nisbatan esa *harom hayvonlar* iborasi ishlatilgan (8:20 ga qarang). Halol va harom hayvonlar haqida to'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun Levilar 11:1-47 ga qarang.

7:11 *...yer ostidagi buloqlar otilib chiqdi...* — qadimda Isroil xalqining tasavvuriga ko'ra, yer tep-tekis bo'lib, yer ostida buyuk dengiz bor edi. Bu matnda o'sha ulkan dengizning suvlari otilib chiqib, yer yuzini qoplagani nazarda tutilgan.

7:11 *...osmonning qopqalari ochildi* — tinmay jala quya boshladi. Qadimda Isroil xalqining tasavvuriga ko'ra, osmon gumbaz shaklida bo'lib, osmon qopqalari gumbaz ustidagi suvlardan yerni himoya qilib turar edi (1:6-8 oyatlarga va 1:7 izohiga qarang).

7:20 *o'n besh tirsak* — taxminan 7 metrga to'g'ri keladi.

8:2 *Yer ostidagi buloqlar* — 7:11 ning birinchi izohiga qarang.

8:2 *osmonning qopqasi* — 7:11 ning ikkinchi izohiga qarang.

8:4 *Yettinchi oyning o'n yettinchi kuni* — to'fon boshlangandan besh oy o'tgach (7:11 ga qarang).

8:5 *o'ninchi oyning birinchi kuni* — to'fon boshlangandan taxminan yetti yarim oy o'tgach (7:11 ga qarang).

8:13 *birinchi oyning birinchi kuni* — to'fon boshlangandan taxminan o'n yarim oy o'tgach (7:11 ga qarang).

8:14 *ikkinchi oyning yigirma yettinchi kuni* — to'fon boshlangandan taxminan o'n ikki yarim oy o'tgach (7:11 ga qarang).

8:20 *...halol hayvon...halol qush...* — 7:2 izohiga qarang.

9:13 *...O'z kamalagim...* — bu oyatdagi hamda shu bobning 14, 16-oyatlaridagi ibroniycha so'z *kamon* so'zini ham bildiradi.

9:22 *...Xom otasining yalang'och yotganini ko'rdi...akalariga aytdi* — Xomning akalari otasini nihoyatda hurmat qilganlari uchun, uning yalang'och tanasiga qaramaslikka harakat qilganlar (shu bobning 23-oyatiga qarang), Xom esa, akalaridan farqli ravishda, o'z qilmishi bilan otasini sharmanda qildi.

9:24 *kenja o'g'li* — shu bobning 18-oyatida Nuhning o'g'illari Som, Xom va Yofas, deb ko'rsatilgan. Ismlarning shu tartibda yozilishiga qaramay, bu hikoya ko'rsatib turibdiki, Xom Nuhning kenja o'g'il ekan.

9:25 *Kan'on* — nimaga Nuh Xomning o'rniga Kan'onni la'natladi? Ko'p olimlarning sharhlashicha, Xomning bunday buzuq xulq-atvori o'g'li Kan'onning avlodlariga ham xos edi. Bu oyatda aytilgan bashorat kelajakda Kan'on avlodining boshiga tushadigan hukmni bildiradi (yana 15:16 ga va o'sha oyatning ikkinchi izohiga qarang). Keyinchalik Kan'on xalqi axloqiy buzuqligi va butparastligi bilan tanilib, Kan'on yurtini bosib olgan Isroil xalqi tomonidan butunlay qirib tashlanadi (Isroil xalqi Somdan kelib chiqqan, shu bobning 26-oyatiga qarang). Ba'zi olimlarning ta'kidlashicha, Xom Nuhning kenja o'g'li bo'lgani uchun, Nuh Xomning kenja o'g'li Kan'onni la'natlagan edi. Ba'zi olimlar esa, Xudo yaqindagina Xomni barakalagani uchun (9:1 ga qarang) Nuh o'g'lini la'natlay olmay, Xomning o'g'lini la'natlagan edi, deb ta'kidlashadi.

9:25 *...akalariga* — Som va Yofasga yoki ularning avlodlariga.

9:27 *Xudo Yofasga mo'l'yer bersin...* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *Xudo Yofasni kengaytirsin....* Yofas ibroniychadagi *kengaytirmoq* so'ziga ohangdosh.

10:1 *Ularning nasl-nasabi va ulardan kelib chiqqan xalqlar...* — bu ro'yxatda berilgan nomlarning ba'zilari Som, Xom va Yofas avlodidan kelib chiqqan ma'lum insonlarga, ba'zi nomlar esa ulardan kelib chiqqan xalqlarga tegishlidir. Ro'yxatda xalqlar o'rnashgan yurtlarning nomlari ham keltirilgan.

10:4 *Ro'don* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Do'don*. Uning Ro'don degan shakli 1 Solnomalar 1:7 dan olingan.

10:5 *Ular* — shu bobning 2-4-oyatlarida aytib o'tilgan Yofasning nasli nazarda tutilgan. Ba'zi tarjimalar *Yofasning nasli ana shulardan iborat edi* degan iborani gapning boshiga qo'shadi, chunki shunga o'xshash gap shu bobning 20, 31-oyatlarida ishlatilgan. Ibroniycha matnda aynan shu ma'no nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

10:6 *Kush* — Misrdan janubda oʻrnashgan xalqning bobokaloni edi. Ibroniycha matndagi bu soʻz odatda *Habashiston* deb tarjima qilinadi. Qadimgi Habashiston hududi hozirgi Sudan va Efiopiya mamlakatlarining baʼzi qismlarini oʻz ichiga olgan.

10:6 *Mizra* — Misr xalqining bobokaloni edi. Ibroniycha matndagi bu soʻz odatda Misr deb tarjima qilinadi.

10:10 *Shinar yeri* — Mesopotamiyadagi, yaʼni Dajla va Furot daryolari orasida joylashgan yerlardagi bir hududning qadimgi nomi. Keyinchalik bu hududda Bobil shohligi barpo boʻlgan.

10:10 *...shaharlarining hammasini... — yoki ...Kalney shaharlarini...*

10:11 *Nimroʻd oʻsha yerdan Ossuriyaga borib... — yoki Oshur oʻsha yerdan chiqib...* (Oshur Ossuriya xalqining bobokaloni edi).

10:11 *Naynavo* — Nineviya nomi bilan ham maʼlum.

10:14 *Kasluvdan Filist xalqi kelib chiqdi* — ibroniycha matndan. Eski Ahdning baʼzi joylarida, Filist xalqi Xaftoʻrdan kelib chiqqan, deb yozilgan (Yeremiyo 47:4, Amos 9:7 ga qarang). Shu bois, baʼzi tarjimalarda Kasluv oʻrniga Xaftoʻr soʻzi ishlatilib *Xaftoʻrdan Filist xalqi kelib chiqdi* deb aytilgan. Oyatdan koʻrinib turibdiki, Kasluv va Xaftoʻr qondosh xalqlar boʻlgan. Filistlar Kasluv xalqi istiqomat qilgan yerlardan kelib chiqib, keyinchalik Xaftoʻrda, yaʼni hozirgi Krit orolida oʻrnashgan boʻlishlari mumkin. Kasluv xalqi haqida deyarli hech qanday maʼlumot saqlanib qolmagan.

10:21 *Ibir* — ehtimol, *ibroniy* soʻzi shu soʻzdan hosil boʻlgan. *Ibroni* soʻzi millat maʼnosida dastlab Ibrohimga va uning nasliga nisbatan qoʻllanilgan (14:13, 39:14,17, 40:15, 41:12, 43:32 ga qarang).

10:23 *Meshex* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Mash*. Uning Meshex degan shakli 1 Solnomalar 1:17 dan olingan.

10:24 *Arpaxshodning Shilax degan oʻgʻli...* — aslida Shilax Arpaxshodning nabirasi edi (Luqo 3:35-36 ga qarang). Ibroniychada *oʻgʻil* soʻzi *nasl* maʼnosida ham ishlatiladi.

10:25 *...Palax...davrida dunyo boʻlinib ketdi* — ibroniychada Palax ismining maʼnosi — *boʻlinib ketdi*. Bu gapda Xudo insoniyatni turli millat va tillarga boʻlgani, ularni butun yer yuzi boʻylab tarqatib yuborgani nazarda tutilgan boʻlishi mumkin (Ibtido 11:1-9 ga qarang). *Palax* soʻzining oʻzagi boʻlgan ibroniycha feʼl Zabur 54:10 da ishlatilgan. Oʻsha oyatda sano ijodkori Xudodan dushmanlarning gapini chalkashtirishni (yaʼni boʻlib tashlashni) soʻragan.

11:2 *sharqdan* — yoki *sharqqa*.

11:2 *Shinar yeri* — 10:10 ning birinchi izohiga qarang.

11:9 *Bobil* — bu nom ibroniychadagi *chalkashtirib yuborilgan* soʻziga ohangdosh.

11:10 *...oʻgʻli...koʻrgan edi* — bu oyatda hamda shu bobning 11-25-oyatlarida ishlatilgan bu ibroniycha jumla *uning naslida...tugʻilgan edi* degan maʼnoni ham anglatishi mumkin (5:3 izohiga qarang).

11:12 *Arpaxshod...oʻgʻli Shilaxni koʻrgan edi* — 10:24 izohiga qarang.

11:26 *Ibrom* — Ibrohimning avvalgi ismi. Keyinchalik Xudo uning ismini Ibrohim deb oʻzgartirdi (17:3-5 ga qarang).

11:28 *Xaldeydagi Ur shahri* — Xaldey hozirgi Iroqning janubida, Fors qo'ltig'ining shimolida joylashgan yerlar edi. Ur shahri Mesopotamiyadan, ya'ni Dajla va Furot daryolari orasidagi hududdan O'rta yer dengiziga boradigan asosiy savdo yo'llari ustida joylashgan edi.

11:29 *Soray* — Soraning avvalgi ismi. Keyinchalik Xudo uning ismini Sora deb o'zgartirdi (17:15 ga qarang).

11:31 *Xoron shahri* — Ur shahridan qariyb 900 kilometr shimoli-g'arbda, hozirgi Turkiyaning janubi-sharqida joylashgan (yana shu bobning 28-oyati izohiga qarang).

12:1 *Ibrom* — 11:26 izohiga qarang.

12:4 *Xoron* — 11:31 izohiga qarang.

12:5 *Soray* — 11:29 izohiga qarang.

12:6 *Shakam* — Quddusdan qariyb 50 kilometr shimolda joylashgan shahar.

12:6 *eman daraxti* — yoki *terebint daraxti*, o'sha o'lkalarga xos bo'lgan ulkan daraxt. Ko'pincha bunday ulkan daraxtlar ma'lum bir joy belgisi sifatida ishlatilib, muhim diniy marosimlar bilan chambarchas bog'liq edi.

12:8 *Baytil bilan Ay shaharlarining o'rtasida...* — Baytil Quddusdan qariyb 19 kilometr shimolda, Ay shahri esa Baytildan qariyb 3 kilometr sharqda joylashgan.

12:9 *Nagav cho'li* — hozirgi Isroilning janubida, O'lik dengizning janubi-g'arbida joylashgan yerlar.

13:1 *Ibrom* — 11:26 izohiga qarang.

13:1 *Nagav cho'li* — 12:9 izohiga qarang.

13:3 *...Baytil bilan Ay oralig'iga...* — 12:8 ga va o'sha oyatning izohiga qarang.

13:10 *...Egamiz yaratgan boqqa...* — Adan bog'iga ishora.

13:18 *Xevron* — Quddusdan qariyb 32 kilometr janubi-g'arbda joylashgan shahar.

13:18 *emanzor* — yoki *terebintzor*. 12:6 ning ikkinchi izohiga qarang.

14:1 *Shinar* — 10:10 ning birinchi izohiga qarang.

14:3 *O'lik dengiz* — ibroniycha matnda *Tuz dengizi*.

14:6 *Seir* — keyinchalik bu joy Edom deb atalgan.

14:5-6 *...Rafa xalqi...Zuz xalqi...Eyim xalqi...⁶...Xorim xalqi...* — bu xalqlar yashagan yurtlar — Iordan daryosining sharqida istiqomat qilgan Rafa xalqining yurtidan to O'lik dengizning janubi-g'arbida istiqomat qilgan Xorim xalqining yurtigacha cho'zilgan edi. Rafa va Eyim xalqlari gavdasi ulkan, kuchli jangchilari bilan mashhur edilar (Qonunlar 2:10-11, 20-21, 3:11 ga qarang).

14:8-9 *Siddim vodiysi* — ya'ni O'lik dengiz vodiysi (shu bobning 3-oyatiga qarang).

14:12 *Ibrom* — 11:26 izohiga qarang.

14:13 *emanzor* — yoki *terebintzor*. 13:18 oyatga va 12:6 ning ikkinchi izohiga qarang.

14:13 *ukalari* — yoki *qarindoshlari*.

14:14 *Dan shahri* — Jalila ko'lidan qariyb 40 kilometr shimolda joylashgan.

14:17 *Shoh soyli* — Qidron soyligining bir qismi bo'lib, Quddus shahridan janubi-sharqda joylashgan.

14:18 *Salim* — Quddusning qadimgi nomi.

14:19 *yaratgan* — yoki *ega bo'lgan*.

15:1 *Ibrom* — 11:26 izohiga qarang.

15:7 *Xaldeydagi Ur shahri* — 11:28 izohiga qarang.

15:16 *...to'rt avlod o'tgandan keyin...* — mana bu so'zlar shu bobning 13-oyatida aytib o'tilgan to'rt yuz yilga ishora qilishning boshqa bir uslubi.

15:16 *...chunki Amor xalqlarining qabihligi hali haddan oshmadi* — Eski Ahdning ba'zi joylarida Kan'on yurtida istiqomat qilgan barcha xalqlarga nisbatan Amor xalqlari degan nom ishlatilgan. Keyinchalik Xudo Isroil xalqi orqali Kan'on aholisini qilgan qabihliklari uchun jazolaydi, biroq jazolashning vaqt-soati hali yetib kelmagan edi (yana 9:25 ga va o'sha oyatning birinchi izohiga qarang).

15:17 *...ichidan tutun chiqib turgan tog'orani va yonayotgan mash'alani ko'rdi...bo'g'izlangan hayvon bo'laklari orasidan o'tdi* — tutun va olov Egamizning o'sha yerda zohir bo'lganini anglatadi. Bo'g'izlangan hayvon bo'laklarining ma'nosi bahsli. Ba'zi olimlarning taxmini bo'yicha, hayvonlarning bo'laklanishi biror kishining ont ichib, va'da berishga aloqador bo'lgan urf-odat. Ikkiga bo'lingan hayvonlarning orasidan o'tadigan odam: "Agar o'z va'damda turmasam, men ham mana shu hayvonlarday bo'laklanay", deb ont ichayotganday bo'ladi. Boshqa olimlarning taxmini bo'yicha esa, bu hayvonlar Ibrohimning avlodi bo'lgan Isroil xalqining timsoli. Xudo ikkiga bo'laklangan hayvonlarning orasidan o'tib, Ibrohimning avlodi bilan birga bo'lishini va'da qiladi. Xudo ularni Misrga o'xshagan qudratli ajnabiy shohlardan asraydi. Ibrohimning quzg'unlarni haydashi mana shuning ramzidir (shu bobning 11-14-oyatlariga qarang).

15:18 *Misrdagi daryo* — Sinay yarim orolining shimoli-sharqidagi Arish soyli yoki Nil daryosining sharqiy irmog'i nazarda tutilgan (yana Sahroda 34:5 va Yoshua 13:3, 15:4, 47 ga qarang).

16:1 *Ibrom* — 11:26 izohiga qarang.

16:1 *Soray* — 11:29 izohiga qarang.

16:2 *...u orqali farzandli bo'larman* — qadimgi paytlarda farzand ko'ra olmagan xotin eriga o'z cho'rilaridan birini xotinlikka berishi odat edi. Cho'ridan tug'ilgan bolalar bekasining bolalari hisoblanar edi.

16:3 *xotin* — Hojar Ibromning cho'ri xotini bo'lib, uning oiladagi o'rni Soraynikidan ancha past edi. Agar Hojar Ibromga merosxo'r tug'ib bersa, boshqalarning nazarida u asosiy xotonga aylanar edi.

16:5 *Bularning hammasiga siz aybdorsiz!* — yoki *Menga qilingan bunday nohaqlik uchun boshingiz balodan chiqmasin*.

16:7 *Shur* — Misrning sharqiy chegarasidagi joy. Hojar Misrlik edi (shu bobning 1-oyatiga qarang).

16:11 *Ismoil* — ibroniychadagi ma'nosi *Xudo eshitadi* yoki *Xudo eshitsin*.

- 16:12** ...*Qarindoshlari bilan dushman bo'lib yashagay* — yoki ...*Qarindoshlaridan bo'lak bo'lib yashagay* yoxud ...*Qarindoshlaridan sharqda yashagay*.
- 16:13** "*Meni ko'radigan Xudoni ko'rdim-a!*" — yoki "*Nahotki Xudoni ko'rganimdan keyin tirik qolgan bo'lsam!*"
- 16:13** "*Meni ko'radigan Xudosan*" — yoki "*Men ko'rgan Xudo Sensan*".
- 16:14** *Ber-Laxay-Ruy* — ibroniychadagi ma'nosi *meni ko'rib turgan tirik Xudoning qudug'i*.
- 17:1** *Ibrom* — 11:26 izohiga qarang.
- 17:5** ...*Ibrom...Ibrohim...* — ibroniychada *Ibrom* ismining ma'nosi — *ulug' ota*, *Ibrohim* ismining ma'nosi esa — *ko'pchilikning otasi*.
- 17:15** ...*Soray...Sora...* — ibroniychada bu ikkala ismning ma'nosi — *malika*, lekin *Xudo* bu oyatda *Soray*ning ismini o'zgartirib, kelajakda amalga oshirmoqchi bo'lgan va'dasiga urg'u beradi (shu bobning 16-oyatiga qarang). *Sora* deb talaffuz qilinadigan bu ism *Sorayga* *Xudoning* bergan va'dasini doimo eslatib turardi.
- 17:19** *Is'hoq* — ibroniychadagi ma'nosi *kuladi*.
- 18:1** *emanzor* — yoki *terebintzor*. 13:18 oyatga va 12:6 ning ikkinchi izohiga qarang.
- 18:3** *Hazratim* — *Ibrohim* o'sha uch odamning birini yo'l boshchi sifatida tan oldi.
- 18:6** *bir tog'ora* — ibroniycha matnda *uch sexa*, taxminan 22 kiloga to'g'ri keladi.
- 18:10** *Ulardan biri* — ibroniycha matnda *U*, kelgan uch odamning yo'l boshchisi nazarda tutilgan bo'lishi mumkin (shu bobning 3-oyatiga va o'sha oyatning izohiga qarang).
- 18:10** ...*kelgusi yili shu paytda...* — yoki ...*to'qqiz oydan keyin...* yoxud ...*kelgusi bahor....* Shu bobning 14-oyatida ham bor.
- 18:13** *Egamiz* — *Ibrohim*nikiga odam ko'rinishida kelgan mehmonlarning biri *Egamiz* ekanligi bu oyatda aniq ko'rsatilgan (shu bobning 1, 3, 10-oyatlariga qarang). Shu paytgacha *Ibrohim* bundan bexabar edi. Qolgan ikkita mehmon farishtalar edi (shu bobning 22-oyatiga va 19:1 ga qarang).
- 19:1** *ikkala farishta* — *Ibrohimga* odam ko'rinishida zohir bo'lgan ikkala mehmon (18:22 ga qarang).
- 19:1** ...*darvozasi yonida...* — qadimgi paytlarda odamlar savdo-sotiq, ijtimoiy va huquqiy masalalarni hal qilish uchun shahar darvozasi yonida yig'ilishardi.
- 19:3** *non* — ibroniycha matnda *xamirturushsiz non*, kutilmagan mehmon kelib qolganda tez tayyorlanadigan nonning turi.
- 19:22** *Zo'var* — bu nom ibroniychadagi *kichkina* so'ziga ohangdosh.
- 19:37** *Mo'ab* — bu ism ibroniychadagi *otamdan* so'ziga ohangdosh.
- 19:38** *Banommi* — bu ism ibroniychadagi *qarindoshimning o'g'li* so'ziga ohangdosh.
- 20:1** *Nagav cho'li* — 12:9 izohiga qarang.
- 20:1** *Garor* — *Kan'onning* janubi-g'arbidagi shahar, O'lik dengizdan qariyb 80 kilometr g'arbda joylashgan.
- 20:16** *ming bo'lak kumush* — taxminan 11 kiloga to'g'ri keladi. Qadimgi paytlarda

ma'lum vazndagi kumush bo'laklari odatda pul sifatida ishlatilgan.

20:16 *Bu kumushlar...pokligingni isbotlaydi* — Abumalek shunchalik mo'l in'om berib, boshqalarga Sorayning nomusiga tegmaganligini ko'rsatmoqchi.

21:4 *Xudo amr qilganday...uni sunnat qildi* — 17:9-14 ga qarang.

21:6 *kulgi* — ibroniychada Is'hoq ismining ma'nosi — *kuladi* (yana 17:15-21, 18:10-15 ga qarang).

21:8 *...Sora uni ko'krakdan chiqardi...Ibrohim katta ziyofat berdi* — qadimgi paytlarda bolalar 2-3 yoshgacha emizilar edi. Ko'p bolalar emizikli davrda qazo qilgani uchun ko'krakdan chiqarilish payti katta bayram qilib nishonlanar edi.

21:9 *Ismoil* — 16:1-6 ga qarang.

21:9 *Is'hoq* — qadimiy yunoncha va lotincha tarjimalardan. Ibroniycha matnda *Is'hoq* so'zi qo'llanmagan bo'lsa ham, lekin nazarda tutilgan.

21:9 *...Is'hoqni masxara qilayotganini... — yoki ...Is'hoq bilan o'ynayotganini...*

21:10 *Cho'rining o'g'li mening o'g'lim bilan merosxo'r bo'lmasin* — Ibrohim Ismoilni o'z o'g'li sifatida qabul qilgani uchun, Ismoil Ibrohim mulkining bir qismiga merosxo'r bo'lish huquqiga ega edi. Ammo Ismoilning onasi Hojar ozodlikka chiqsa, Ismoil meros olish huquqidan mahrum bo'lardi.

21:16 *bir o'q otimi* — taxminan 100 metrga to'g'ri keladi.

21:20 *Poron cho'li* — Sinay yarim orolining shimoli-sharqida joylashgan.

21:22 *Abumalek* — 20:2 ga qarang.

21:30 *...bu quduqni o'zim qaziganimni bular isbotlaydi* — Ibrohim bu in'omni berib, haqiqatni aytayotganini ko'rsatmoqchi. In'omni qabul qilish orqali Abumalek quduq haqiqatan Ibrohimga tegishli ekanini tan oldi. Abumalek ham ilgariroq o'zining haqligini isbotlash uchun shunday yo'l tutgan edi (20:16 ga qarang).

21:31 *Bersheba* — ibroniychadagi ma'nosi *qasamyod qudug'i* yoki *yettilar qudug'i*. Bu ikkala ma'no ham bu o'rindagi vaziyatga, ya'ni Ibrohimning Abumalekka yettita urg'ochi qo'zini berishiga va Ibrohim bilan Abumalekning qasamyod qilishiga to'g'ri keladi.

21:33 *yulg'un daraxti* — tez o'sadigan mayda bargli daraxt. Bu daraxtlar issiq va quruq joylarda o'sadi.

22:2 *Moriyox yeri* — keyinchalik shoh Sulaymon Ma'badni qurgan joy Moriyox tog'i deb ataladi (2 Solnomalar 3:1 ga qarang). Demak, Ibrohim Is'hoqni Egamizga qurbonlik qilish uchun olib borgan tog' ustida keyinchalik Ma'bad qurilgan bo'lishi ham mumkin. Shu bobning 14-oyatidagi *Egamizning tog'i* iborasi Isroil shohlari davrida Ma'bad turgan toqqa nisbatan ishlatilgan.

22:8 *...Xudoning O'zi beradi...* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasida *...Xudoning O'zi ko'rib beradi...*, ya'ni Xudo vaziyatni ko'rib turib, kerakli hamma narsani O'zi yetkazib beradi degan ma'noni anglatadi.

22:14 *"Egamiz beradi"* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasida *Egamiz ko'rib turibdi* (shu bobning 8-oyatiga va o'sha oyatning izohiga qarang).

22:14 *bugungi kunda* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

22:14 *Egamizning tog'i* — shu bobning 2–oyati izohiga qarang.

22:14 *...beriladi...* — yoki *...U zohir bo'ladi...*

22:16 *...O'zimning nomim bilan qasamyod qilaman...* — qadimgi Yaqin Sharqda odamlar aytgan gapini tasdiqlash uchun, o'zlaridan buyukroq zot nomini yoki narsani o'rtaga qo'yib qasam ichishar edi. Xudo borliqdagi eng buyuk Zot bo'lgani uchun, U aytgan so'zining qat'iy ekanligini ko'rsatish maqsadida O'z nomini o'rtaga qo'yib qasam ichdi.

22:24 *cho'ri* — ibroniycha matnda bu so'zning ma'nosi quyidagicha: cho'ri bo'lgan ayollar qonuniy xotin bo'lmasalar–da, xo'jayinlari ular bilan jinsiy aloqada bo'lishgan. Qadimgi paytlarda bu ayollarning jiddiy qonuniy huquqlari bo'lib, xo'jayinlari ularning erlari sifatida bo'lgan.

23:3 *Xet xalqi* — ibroniycha matnda *Xet nasli* (shu bobning 5, 7, 10, 16, 18, 20–oyatlarida ham bor). 10:15 ga qarang.

23:10 *...shahar darvozasida...* — 19:1 ning ikkinchi izohiga qarang.

23:14-15 *to'rt yuz bo'lak kumush* — ibroniycha matnda *to'rt yuz shaqal kumush*, taxminan 4,5 kiloga to'g'ri keladi. Qadimgi paytlarda ma'lum vazndagi kumush bo'laklari odatda pul birligi sifatida ishlatilgan.

24:2 *Qo'lingni sonimning ostiga qo'yib...* — qasamning tabarrukligi va muhimligini bildiruvchi ramziy harakat.

24:10 *Oram–Naxrayim* — ibroniychadagi ma'nosi *Ikki daryoning Orami* demakdir. Bu hudud Furot daryosi bo'yida joylashgan bo'lib, hozirgi Suriya mamlakatining shimoliy qismini va hozirgi Turkiyaning janubi–sharqiy qismini qamrab olardi. Oram–Naxrayim yana Paddon–Oram (25:20 ga qarang) va Paddon (48:7 ga qarang) nomlari bilan tanilgan.

24:22 *...burunga taqiladigan oltin sirg'ani...* — ayollar burunga taqiladigan sirg'alarni bezak sifatida ishlatishar edi (yana shu bobning 47–oyatiga qarang).

24:22 *bir misqoldan ortiq* — ibroniycha matnda *bir biqo*, taxminan 6 grammga to'g'ri keladi.

24:22 *yigirma besh misqol* — ibroniycha matnda *o'n shaqal*, taxminan 110 grammga to'g'ri keladi.

24:62 *Nagav cho'li* — 12:9 izohiga qarang.

24:62 *Ber–Laxay–Ruy qudug'i* — 16:7-14 oyatlarga va 16:14 izohiga qarang.

24:63 *...sayr qilish uchun...* — yoki *...ibodat qilish uchun...*

25:6 *cho'rilar* — 22:24 izohiga qarang.

25:10 *Xet xalqi* — ibroniycha matnda *Xet nasli* (10:15 ga qarang).

25:10 *...xotini Soraning yoniga dafn qilindi* — 23:19 ga qarang.

25:11 *Ber–Laxay–Ruy qudug'i* — 16:7-14 oyatlarga va 16:14 izohiga qarang.

25:18 *...qarindoshlariga dushman bo'lib yashardilar* — yoki *...qarindoshlaridan bo'lak bo'lib yashardilar yoxud ...qarindoshlaridan sharqda yashardilar* (16:12 ga va o'sha oyatning izohiga qarang).

25:20 *...Oramlik bo'lib, Paddon–Oramdan...* — Paddon–Oram hududi Furot daryosi

bo'yida joylashgan bo'lib, hozirgi Suriya mamlakatining shimoliy qismini va hozirgi Turkiyaning janubi–sharqiy qismini qamrab olardi. Ibrohimning ayrim qarindoshlari shu hududda yashagan. Paddon–Oram yana Oram–Naxrayim (24:10 ga qarang) va Paddon (48:7 ga qarang) nomlari bilan tanilgan. O'sha hududda istiqomat qilgan odamni Oramlik deb atashardi.

25:22 *“Agar shunaqa bo'lsa...nima foydasi bor?!”* — yoki *“Agar shunaqa bo'lsa yashab nima qilaman?!”* yoxud *“Nechun boshimga bunday ko'rgilik tushdi?!”*

25:23 *...ikki xalqqa bo'linar* — bu so'z tug'iladigan egizak va ulardan kelib chiqadigan xalqlar orasida bo'ladigan to'qnashuvga ishora qiladi. Bu to'qnashuv ona qornidayoq boshlanib, hatto tug'ilish paytida ham yuz beradi (shu bobning 22, 26–oyatlariga qarang).

25:25 *qip–qizil* — terining rangiga yoki sochi va badanidagi junning rangiga nisbatan ishlatilgan bo'lishi mumkin. Esovni yana *Edom* deb atashar edi. Edom so'zi ibroniychadagi *qizil* so'ziga ohangdosh (shu bobning 30–oyatiga qarang).

25:25 *Uning tanasi jun matoga o'xshardi...ismini Esov qo'ydilar* — Esov ismi ibroniychadagi *junli* so'ziga ohangdosh. Keyinchalik Esov nasli istiqomat qiladigan yerlar *Seir* deb atalgan. *Seir* so'zining ibroniychadagi ma'nosi — *junli*.

25:26 *Esovning tovonini ushlab tug'ildi...ismini Yoqub qo'ydilar* — ibroniychada Yoqub ismining ma'nosi — *u tovonni ushlab oladi*. *U tovonni ushlab oladi* iborasining ko'chma ma'nosi *u himoya qiladi* demakdir. *Yoqub* boshqa biron uzun ismning qisqa shakli bo'lishi mumkin. O'sha to'liq ismning ma'nosi *Xudo uni himoya qilsin* yoki *Xudo uni himoya qildi*. Ammo *u tovonni ushlab oladi* iborasining *u aldadi* degan ko'chma ma'nosi ham bor. Keyinchalik Esov Yoqubning ismini o'sha iboraning ikkinchi ko'chma ma'nosida ishlatadi (27:36 ga qarang), bu ma'no Yoqub hayotining ilk davrini aks ettiradi.

25:29 *yasmiq* — dukkakkilar oilasiga mansub o'simlik doni.

25:30 *Edom* — bu ism ibroniychadagi *qizil* so'ziga ohangdosh.

25:31 *to'ng'ichlik huquqi* — to'ng'ich o'g'ilning ukalariga qaraganda ikki barobar katta meros olishga haqi bor edi. Ota olamdan o'tgandan keyin, to'ng'ich o'g'il oila boshi o'rnini egallar edi.

26:1 *...bunday ocharchilik ilgari Ibrohim davrida ham yuz bergan edi* — 12:10 ga qarang.

26:1 *Abumalek* — 20:2, 21:22 ga qarang.

26:17 *soylik* — ikki adir oralig'idagi pastlik. Ba'zi soyliklar vodiy kabi keng bo'lardi. To'liqroq ma'lumotga ega bo'lish uchun lug'atdagi SOYLIK so'ziga qarang.

26:20 *Janjal* — ibroniycha matnda *Esek*, ma'nosi *janjal*.

26:21 *Ziddiyat* — ibroniycha matnda *Sitno*, ma'nosi *ziddiyat*.

26:22 *Kenglik* — ibroniycha matnda *Rexobo't*, ma'nosi *kenglik*.

26:33 *Qasamyod* — ibroniycha matnda *Shiva*, ma'nosi *qasamyod* yoki *yetti*. Is'hoq bilan Abumalek bir–birlariga qasamyod qilganlari uchun bu o'ringa *qasamyod* ma'nosi to'g'ri keladi (shu bobning 31–oyatiga qarang). Bordi–yu, Is'hoq otasi Ibrohimning Abumalek bilan xuddi o'sha joyda qilgan qasamyodga ishora qilayotgan bo'lsa, *yetti* ma'nosi to'g'ri

keladi, chunki Ibrohim qasamyod qilganda, Abumalekka yettita urg'ochi qo'zini bergan edi (21:29-31 oyatlarga va 21:30 izohiga qarang).

26:33 Bersheba — ibroniychadagi ma'nosi *qasamyod qudug'i* yoki *yettilar qudug'i*.

27:36 Unga Yoqub deb ism qo'yilgani bekorga emas ekan-da...U meni ikki marta aldadi-ya! — 25:26 izohiga qarang.

27:36 ...to'ng'ichlik huquqimni olgan edi... — 25:29-34 ga qarang.

27:43 Xoron — 11:31 izohiga qarang.

27:45 ...bir kunda akangdan ham, sendan ham ayrilib qolaman — agar Esov Yoqubni o'ldirganda edi, unga qotillik uchun o'lim jazosi berilgan bo'lardi, bunday holda Rivqo ikkala o'g'lidan ham ayrilardi.

27:46 Xet — ya'ni Xet xalqidan (10:15 ga qarang).

28:2 Paddon-Oram — 25:20 izohiga qarang.

28:5 Oramlik — Paddon-Oramda istiqomat qilgan odam (25:20 ga va o'sha oyatning izohiga qarang).

28:9 Navayot — Ismoilning to'ng'ich o'g'li (25:13 ga qarang).

28:10 Xoron — 11:31 izohiga qarang.

28:12 zinapoya — yoki *narvon* (shu bobning 13-oyatida ham bor).

28:13 Zinapoyaning yonida... — yoki *Yoqubning yonida...* yoxud *Zinapoyaning tepasida...*

28:19 Baytil — ibroniychadagi ma'nosi *Xudoning uyi*. Baytil Quddusdan qariyb 19 kilometr shimolda joylashgan.

29:4 Xoron — 11:31 izohiga qarang.

29:17 chiroyli — yoki *chaqnamagan*, ya'ni so'nik.

29:32 Ruben — ibroniychadagi ma'nosi *Ko'rib qo'y, o'g'il!* Bu ismning ba'zi ohanglari ibroniychadagi *u mening baxtsizligimni ko'rdi* va *menga ko'ngil qo'yadi* iboralarida ishlatilgan. Shu sababdan Leax o'z o'g'liga Ruben deb ism qo'ygan edi.

29:33 Shimo'n — ibroniychadagi *eshitdi* so'ziga ohangdosh, bu ismning ba'zi ohanglari ibroniychadagi *erim menga ko'ngilsiz* iborasida ishlatilgan.

29:34 Levi — bu ism ibroniychadagi *bog'lanib qoladi* so'ziga ohangdosh.

29:35 Yahudo — bu ism ibroniychadagi *hamdu sano aytaman* so'ziga ohangdosh.

30:3 ...toki cho'rim orqali men ham bolali bo'layin — 16:2 izohiga qarang.

30:6 Dan — ibroniychadagi ma'nosi *hukm qildi*. Bu ism ibroniychadagi *oqladi* so'ziga ohangdosh.

30:8 Naftali — bu ism ibroniychadagi *olishuv* so'ziga ohangdosh.

30:11 Gad — ibroniychadagi ma'nosi *omad*.

30:13 Osher — ibroniychadagi ma'nosi *baxtli*.

30:14 mehrigiyo o'simligi — qadimda odamlar, bu o'simlikning mevalari jinsiy xohishni kuchaytirib, ayolning homilador bo'lishiga imkoniyat yaratadi, deb ishonishardi.

30:18 Issaxor — bu ism ibroniychadagi *mukofot* so'ziga ohangdosh.

30:20 *Zabulun* — bu ism ibroniychadagi *hurmat* va *hadya* soʻzlariga ohangdosh.

30:24 *Yusuf* — ibroniychadagi maʼnosi *yana bersin*. Bu ism ibroniychadagi *olib tashladi* soʻziga ohangdosh.

30:27 *...fol ochtirib koʻrgan edim, Egam menga sen tufayli baraka berganini bildim* — yoki *...men davlat orttirdim, Egam menga sen tufayli baraka berdi*.

30:30 *Men tufayli...baraka berdi* — yoki *Men siz uchun ishlagan hamma joyda Egam sizga baraka berdi*.

30:32 *...olachipor va xol-xol qoʻylaringizni, qora qoʻzilaringizni, echkilaringizdan ham xol-xolini va olachiporini...* — dunyoning bu oʻlkalarida odatda qoʻylar oq, echkilar esa qora rangda boʻlar edi, qora dogʻli qoʻylar va oq dogʻli echkilar kamdan-kam uchrar edi.

30:38 *Soʻngra...qoʻydi* — qadimgi paytlarda odamlarning tushunchasi boʻyicha, qoʻy-echkilarining juftlashgan paytda koʻrgan narsasi ulardan tugʻiladigan qoʻzichoqlarning koʻrinishiga taʼsir qilardi. Biroq Yoqub Xudo bergan baraka tufayli muvaffaqiyatga erishganini aniq bilar edi (31:5-13 ga qarang).

30:40 *...Lobonning boshqa qoʻy-echkilaridan sovliqlarini...* — Yoqub boqib yurgan Lobonning oq qoʻylari va qora echkilaridan tashkil topgan suruvi nazarda tutilgan (shu bobning 35-36-oyatlariga qarang).

30:40 *...yoʻl-yoʻl va qop-qora hayvonlarga qaratib qoʻyardi. Shu tariqa Yoqub Lobonning qoʻy-echkilaridan oʻzining suruvini vujudga keltirdi...* — Lobonning suruvidagi yoʻl-yoʻl va qop-qora echkilar nazarda tutilgan (bu oyatda *yoʻl-yoʻl* deganda tuyoqlari ochroq rangda boʻlgan qora echkilar nazarda tutilgan boʻlishi mumkin). Demak, Yoqub Lobonning juftlashayotgan oq qoʻylarini qora echkilariga qaratib qoʻyar edi, buning natijasida qora qoʻzichoqlar tugʻilardi (shu bobning 38-oyati izohiga qarang). Bu qora qoʻzichoqlar Yoqub suruvini tashkil qilardi (shu bobning 32-34-oyatlariga qarang). Shu usulni ishlatgan holda, Yoqub oʻzining katta suruvini vujudga keltirdi (shu bobning 37-40-oyatlariga qarang).

31:13 *Men Baytilda senga zohir boʻlgan Xudoman* — 28:10-19 oyatlarga va 28:19 izohiga qarang.

31:15 *U bizni sotdi...hammasini sarf qilib boʻldi* — kelinning otasiga beriladigan qalin puli nazarda tutilgan boʻlishi mumkin. Odatda qalin pulining bir qismi qizning oʻziga berilar edi. Yoqub Rohila va Leax uchun berishi kerak boʻlgan qalin puli oʻrniga oʻn toʻrt yil davomida Lobonga xizmat qildi. Oʻsha yillar davomida Lobon Yoqub tufayli koʻp davlat orttirdi, lekin orttirgan davlatidan qizlariga hech narsa bermay, hammasini sarf qilib yuborgan edi.

31:17-18 *Paddon-Oram* — 25:20 izohiga qarang.

31:19 *xonaki xudolar* — ibroniycha matnda *terafim* (shu bobning 34, 35-oyatlarida ham bor). Odamlar xonaki xudolarni fol ochish uchun ishlatgan boʻlsa kerak. Odamlar, xonaki xudolar xonadonni kulfatdan asraydi, deb ishongan boʻlsa kerak. Ehtimol, Rohila, xudolar bizni safarda asraydi, deb ishongani uchun yoki oʻsha butlar shunchaki qimmatbaho buyum boʻlgani uchun ularni oʻgʻirlab olgandir. Shu bobning 30, 32-oyatlarida xonaki xudolarga nisbatan ibroniycha soʻz *elohim* (maʼnosi *xudolar*) ishlatilgan.

31:20 *Lobon* — ibroniycha matnda *Oramlık Lobon* (shu bobning 24–oyatida ham bor). *Oramlık* — Paddon–Oramda istiqomat qilgan odam (25:20 ga va o’sha oyatning izohiga qarang).

31:21 *Gilad qirlari* — Iordan daryosining sharq tomonida joylashgan.

31:33 *ikkala cho’ri* — Bilxax (29:29, 30:4 ga qarang) va Zilpo (29:23-24, 30:9 ga qarang) nazarda tutilgan.

31:42 *Is’hoq sajda qiladigan Xudo* — yoki *Is’hoqning haybatli Xudosi* yoxud *Is’hoqni asragan Xudo* (shu bobning 53–oyatida ham bor).

31:47 *...Yogar–Saduto...Galed...* — birinchi nom oramiycha, ikkinchi nom ibroniycha bo’lib, ikkovi ham *guvohlik uyumi* demakdir.

31:49 *Mispax* — ibroniychadagi ma’nosi *qorovul minorasi*.

32:2 *Moxanayim* — ibroniychadagi ma’nosi *ikki qarorgoh*, Yoqubning va Xudoning qarorgohlari bu joyda ekanligi nazarda tutilgan bo’lishi mumkin (ammo shu bobning 7-10–oyatlariga ham qarang).

32:3 *...Seir, ya’ni Edom yurti...* — O’lik dengizning janubida joylashgan. Edom yurtining yana bir nomi Seir edi.

32:22 *ikkala cho’risi* — Bilxax (29:29, 30:4 ga qarang) va Zilpo (29:23-24, 30:9 ga qarang) nazarda tutilgan.

32:22 *Yavoq daryosi* — Iordan daryosining sharq tomonida joylashgan bu daryo O’lik dengizdan qariyb 50 kilometr shimolda Iordan daryosiga quyiladi.

32:25 *bo’ksa* — gavdaning bel bilan son o’rtasidagi qismi.

32:28 *Isroil* — ibroniychadagi ma’nosi *Xudo olishadi*. Bu ism ibroniychadagi *olishding* so’ziga ohangdosh.

32:30 *“Xudo bilan yuzma–yuz bo’libman–u, hayotim saqlanib qolibdi–ya”* — insonlar, Xudoni ko’rgan odam o’ladi, deb ishonishardi (Chiqish 33:20 va Hakamlar 6:22, 13:22 ga qarang).

32:30 *Paniyol* — ibroniychadagi ma’nosi *Xudoning yuzi*. Paniyol Giladda, Iordan daryosining sharq tomonida joylashgan edi.

32:31 *Paniyol* — ibroniycha matnda bu nomning boshqa varianti *Panuvall*.

32:32 *bugungacha* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

33:1 *ikkala cho’ri* — Bilxax (29:29, 30:4 ga qarang) va Zilpo (29:23-24, 30:9 ga qarang) nazarda tutilgan.

33:14 *Seir yurti* — 32:3 izohiga qarang.

33:17 *Suxot* — ibroniychadagi ma’nosi *qo’ralar*.

33:18 *Paddon–Oram* — 25:20 izohiga qarang.

33:18 *Shakam shahri* — 12:6 ning birinchi izohiga qarang.

33:19 *yuz bo’lak kumush* — ibroniycha matnda *yuz kisito*. Bu pul birligining qiymati va og’irligi haqidagi ma’lumot saqlanib qolmagan. Qadimgi paytlarda ma’lum vazndagi kumush bo’laklari odatda pul birligi sifatida ishlatilgan.

33:20 *“Xudo Isroilning Xudosidir”* — ibroniycha matnda *“El-Elohey-Isroil”*, ma’nosi *Xudo Isroilning Xudosidir*. Yoqub (ya’ni Isroil) o’zining Xudoga tegishli ekanligini e’lon qilmoqda (28:20-21 ga qarang).

34:10 *...bemalol savdo-sotiq qilaverasizlar... — yoki ...xohlagan joyingizga boraverasizlar...* (shu bobning 21-oyatida ham bor).

34:14 *Singlimizni...biz isnodga qolamiz* — 17:9-14 ga qarang.

34:17 *singlimiz* — ibroniycha matnda *qizimiz*, Dinaga ishora.

34:20 *...shahar darvozasiga...* — 19:1 ning ikkinchi izohiga qarang.

34:25 *...Dinaning akalari Shimo’n bilan Levi...* — Shimo’n bilan Levi Leaxdan tug’ilgan bo’lib, Dinaning tug’ishgan akalari edi (29:33-34, 30:21 ga qarang).

35:1 *...Baytilga ko’chib bor...Men u yerda senga zohir bo’lgan edim* — 28:10-19 oyatlarga va 28:19 izohiga qarang.

35:4 *...xudolarini, ziraklarini...* — Shakamdan o’lja qilib olingan narsalar bo’lishi mumkin. Bu oyatda aytib o’tilgan “xudolar” — kichkina haykalchalar shaklida bo’lib, fol ochish yoki balo-qazolardan asrash uchun ishlatilgan bo’lishi mumkin (yana 31:19 ga va o’sha oyatning izohiga qarang). Ziraklar ham irim qilib, yomonlikdan asrash uchun taqilgan bo’lishi mumkin.

35:4 *Shakam yaqinidagi eman daraxti* — yoki *Shakam yaqinidagi terebint daraxti*. 12:6 ga va o’sha oyatning izohlariga qarang.

35:7 *Baytilning Xudosi* — ibroniycha matnda *El-Baytil*, ma’nosi *Baytilning Xudosi*. Yana 33:20 ga va o’sha oyatning izohiga qarang.

35:8 *...Rivqoning enagasi Dobira vafot etdi* — Yoqub Paddon-Oramga ketgan paytdan (27:42-46 ga qarang) to shu paytgacha onasi Rivqo haqida hech qanday ma’lumot berilmagan. Shunday ekan, Yoqub Paddon-Oramda yashab yurgan paytlarda Rivqo olamdan o’tgan, deb taxmin qilishimiz mumkin.

35:8 *Yig’i daraxti* — ibroniycha matnda *Olo’n-Bakut*, ma’nosi *yig’i eman daraxti*.

35:9 *Paddon-Oram* — 25:20 izohiga qarang.

35:10 *Yoqub* — 25:26 ga va o’sha oyatning izohiga qarang.

35:10 *Isroil* — 32:22-30 oyatlarga va 32:28 izohiga qarang.

35:15 *Baytil* — 28:19 ga va o’sha oyatning izohiga qarang.

35:18 *...Beno’n...Benyamin...* — ibroniychada Beno’n ismining ma’nosi — *qayg’umning o’g’li*, Benyamin ismining ma’nosi esa — *o’ng qo’limning o’g’li*. O’ng qo’l — muruvvat va baraka tomoni, deb hisoblangan. Rohila Yoqubning suyuqli xotini bo’lib, erining “o’ng qo’li” edi.

35:19 *Baytlahm* — Quddusdan qariyb 8 kilometr janubda joylashgan shahar.

35:20 *shu kungacha* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

35:21 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 22-oyatida ham bor). 32:27-28 ga qarang.

35:22 *cho’ri* — 22:24 izohiga qarang.

- 35:22** ...*Ruben otasining cho'risi Bilxaxning yoniga kirdi* — Ruben Leaxning to'ng'ich o'g'li, Bilxax esa Rohilaning cho'risi edi (29:28-32 ga qarang). Marhum Rohila Yoqubning suyukli xotini bo'lgani bois, Bilxax uning o'rnini egallamasin deb, Ruben bu ishga qo'l urgan bo'lishi mumkin. Ruben bu qilmishi bilan Yoqubning oila boshlig'i sifatidagi o'rnini egallamoqchi bo'lgani ham, ehtimoldan holi emas.
- 36:8** *Seir tog'lari* — 32:3 izohiga qarang.
- 36:12** *cho'ri* — 22:24 izohiga qarang.
- 36:22** *Xo'mam* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Xaman*. Uning Xo'mam degan shakli 1 Solnomalar 1:39 dan olingan.
- 36:23** *Eliyon* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Elvon*. Uning Eliyon degan shakli 1 Solnomalar 1:40 dan olingan.
- 36:24** *issiq buloqlar* — yoki *buloq yoxud suv*.
- 36:37** *Furot daryosi* — ibroniycha matnda *daryo*, Furot daryosi nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.
- 36:39** *Hadad* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Hadar*. Uning Hadad degan shakli 1 Solnomalar 1:50 dan olingan.
- 37:2** *Bilxax va Zilponing o'g'illari* — 30:1-13 ga qarang.
- 37:3** *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 13-oyatida ham bor). 32:27-28 ga qarang.
- 37:3** *beqasam chopon* — yoki *chiroyli chopon* (shu bobning 23, 32-oyatlarida ham bor).
- 37:12** *Shakam* — 12:6 ning birinchi izohiga qarang.
- 37:17** *Do'tan* — Shakamdan qariyb 25 kilometr shimolda joylashgan.
- 37:25** *mirra* — ma'lum bir daraxtlarning qotgan yelimidan tayyorlangan xushbo'y modda.
- 37:28** *Ismoiliy* — ibroniycha matnda *Midiyon naslidan kelib chiqqan* (shu bobning 36-oyatida ham bor). Ismoil va Midiyon xalqlari Ibrohimning ikkita o'g'lidan kelib chiqqanlar (25:1-2, 12 ga qarang). Bu xalqlar yaqin qarindosh bo'lganlari uchun, ularning ikkalovini ham ba'zan Midiyon xalqi, ba'zan esa Ismoil xalqi deb atashardi.
- 37:28** *yigirma bo'lak kumush* — taxminan 230 grammga to'g'ri keladi. Qadimgi paytlarda ma'lum vazndagi kumush bo'laklari odatda pul birligi sifatida ishlatilgan.
- 37:34** ...*qayg'udan kiyimlarini yirtib, qanorga o'randi* — qanor dag'al qoramtir mato bo'lib, echki yoki tuya junidan to'qilgan. Kiyimlarni yirtish va qanorga o'ranib olish umidsizlikni va qayg'uli holatni ifodalaydi.
- 37:35** *O'liklar diyori* — ibroniycha matnda *Sheo'l*. Qadimgi paytlarda odamlar *Sheo'lni* yer ostidagi tubsiz chuqurlik, marhumlar boradigan qorong'i joy deb tushunardi.
- 38:1** *Adullam shahri* — Kan'ondagi shahar, Xevrondan qariyb 16 kilometr shimoli-sharqda joylashgan. Yoqub va uning oilasi bu paytda Xevronda istiqomat qilardi (35:27, 37:1 ga qarang).
- 38:8** *Sen akangning xotiniga uylanib...toki akangga zurriyot qolsin* — o'sha davrdagi urf-odatga ko'ra, odam farzand ko'rmasdan vafot etgan bo'lsa, marhumning aka-ukalaridan

yoki eng yaqin urug'laridan biri uning naslini davom ettirish maqsadida beva qolgan xotinni olishi kerak edi. Ulardan tug'ilgan bolalar o'lgan odamniki hisoblangan. Shu tariqa marhumning nomi davom etavergan. Bu odat keyinchalik qonun sifatida Tavrotga kiritilgan (Qonunlar 25:5-10 ga qarang).

38:9 ...*akamga zurriyot qolmasin...* — o'sha davrdagi odatga ko'ra, agar O'nanning marhum akasi farzandsiz qolsa, G'urning merosi O'nan va uning ukasiga o'tar edi. Bordi-yu, Tamara O'nandan farzand ko'rganda, o'sha farzand G'urning merosxo'ri bo'lardi. Bu odat keyinchalik qonun sifatida Tavrotga kiritilgan (Sahroda 27:8-11 ga qarang).

38:14 ...*shahri darvozasi yonida...* — 19:1 ning ikkinchi izohiga qarang.

38:18 ...*muhringizni...tayog'ingizni...* — bu narsalar tufayli Tamara u bilan yotgan kishi Yahudo ekanini aniq isbotlay olardi.

38:21 *fohisha* — bu oyatdagi va mazkur bobning 22-oyatidagi ibroniycha so'zning ma'nosi *sajdagohdagi fohisha*. Aslida Tamara sajdagoh fohishasi emasdi. Kan'onda sajdagoh fohishalari oddiy fohishalarga qaraganda jamiyatda yuqoriroq o'rin tutar edilar. Shu bois Yahudoning do'sti Xirax Tamarani kamsitib yubormaslik uchun unga nisbatan *sajdagohdagi fohisha* iborasini ishlatgan. Kan'ondagi odatga ko'ra, odamlar sajdagohlardagi fohishalar bilan jinsiy aloqa qilganlarida, shu yo'l bilan Kan'ondagi xalqlar xudolariga topinib, farovonlik ato qilishni so'rardilar.

38:29 *Paraz* — ibroniychadagi ma'nosi *yorib chiqmoq*.

38:30 *Zerax* — bu ism ibroniychadagi *shafaqday qizil* so'ziga ohangdosh, chaqaloqning qo'lidagi qizil ip nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

40:1 *soqiy* — shohga o'z qo'li bilan sharob quyadigan, saroyda yuqori martabaga ega bo'lgan, ishonchga loyiq a'yon. Shuningdek, u shoh uchun sharob tanlashi va uni tatib ko'rib, zaharli emasligiga ishonch hosil qilishi kerak edi.

41:9 *soqiy* — 40:1 izohiga qarang.

41:45 *On shahri* — Geliopol nomi bilan ham ma'lum bo'lib, hozirgi Qohiradan qariyb 11 kilometr shimoli-sharqda, Nil daryosi bo'yida joylashgan.

41:51 *Manashe* — bu ism ibroniychadagi *esimdan chiqarmoq* so'ziga ohangdosh.

41:52 *Efrayim* — bu ism ibroniychadagi *barakali* so'ziga ohangdosh.

42:5 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (32:27-28 ga qarang).

42:25 *kumushlar* — Yusufning akalari don sotib olish uchun olib kelgan pul nazarda tutilgan. Qadimgi paytlarda ma'lum vazndagi kumush bo'laklari odatda pul birligi sifatida ishlatilgan.

42:34 *Sizlar don sotib olgani tez-tez kelib turaverasizlar* — yoki *Yurtning xohlagan joyiga bemalol boraverasizlar*.

42:38 ...*o'zi yolg'iz qoldi* — Yoqub, o'g'li Yusufni o'lgan, deb hisoblagani uchun, suyukli xotini Rohiladan tug'ilgan ikki o'g'ildan Benyamin yolg'iz qoldi, deb aytgan.

42:38 *o'liklar diyori* — ibroniycha matnda *Sheo'l*. 37:35 izohiga qarang.

43:6 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 11-

oyatida ham bor). 32:27-28 ga qarang.

43:11 *Mirra* — 37:25 izohiga qarang.

44:5 *Xo'jayinimning kumush qadahini o'g'irlaganingiz nimasi?* — qadimiy yunoncha va lotincha tarjimalardan. Ibroniycha matnda bu jumla yo'q.

44:5 *...fol ochish uchun foydalanardi...* — qadimgi paytlarda fol ochish uchun turli xil suyuqliklardan foydalanilardi. Yusufning o'zi bunday udumlarga ergashmagan bo'lsa-da, uning xizmatkori qadahni qimmatbaho deb bilar edi, chunki bunday qadahlar xudolardan maslahat so'rash uchun ishlatilardi.

44:29 *o'liklar diyori* — ibroniycha matnda *Sheo'l* (shu bobning 31-oyatida ham bor). 37:35 izohiga qarang.

45:10 *Go'shen yerlari* — Nil deltasining sharqidagi hosildor yerlar.

45:21 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 28-oyatida ham bor). 32:27-28 ga qarang.

45:22 *uch yuz bo'lak kumush* — taxminan 3,5 kiloga to'g'ri keladi. Qadimgi paytlarda ma'lum vazndagi kumush bo'laklari odatda pul birligi sifatida ishlatilgan.

45:24 *...janjallashib yurmanglar...* — yoki *...xafa bo'lmanglar...* yoxud *...qo'rqmanglar...* (shu bobning 5-oyatiga qarang).

46:1 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 2, 30-oyatlarida ham bor). 32:27-28 ga qarang.

46:1 *Bersheba* — shu yerda Xudo Yoqubning otasi Is'hoqqa zohir bo'lgan, Is'hoq Xudoga atab bir qurbongoh qurgan edi (26:23-25 ga qarang).

46:12 *...G'ur va O'nan Kan'on yurtida vafot etgan edilar* — 38:6-10 ga qarang.

46:13 *Yoshuv* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Yo'v*. Uning Yoshuv degan shakli 1 Solnomalar 7:1 dan olingan (yana Sahroda 26:24 ga qarang).

46:15 *Paddon-Oram* — 25:20 izohiga qarang.

46:16 *Zafo'n* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Zifiyon*. Uning Zafo'n degan shakli Sahroda 26:15 dan olingan.

46:16 *Aro'd* — ibroniycha matnda bu ismning boshqa varianti *Aro'di*. Uning Aro'd degan shakli Sahroda 26:17 dan olingan.

46:20 *On shahri* — 41:45 izohiga qarang.

46:26 *oltmish olti kishi* — shu bobning 8-25-oyatlaridagi ro'yxatda jami yetmishta odam keltirilgan, aslida esa Misrga oltmish oltita odam kelgan edi. Ro'yxatda aytib o'tilgan G'o'r va O'nan kelganlarning qatorida sanalmagan, chunki ular Kan'on yurtida vafot etganlar (shu bobning 12-oyatiga qarang). Yusuf, Manashe va Efrayim ham kelganlarning qatorida sanalmaganlar, ular allaqachon Misrda edilar. Dina ro'yxatdagilarga qo'shib sanalmagan, lekin kelganlar qatorida sanalgan (shu bobning 15-oyatiga qarang). Shunday qilib, Misrga oltmish olti kishi kelgan edi.

46:27 *yetmish kishi* — yetmish soniga shu bobning 8-25-oyatlarida aytib o'tilgan ro'yxatdagi yetmishta odam kiradi. Kan'on yurtida vafot etgan G'ur va O'nan Misrga kelganlarning orasida hisoblanmagan (shu bobning 12-oyatiga qarang), ularning

oʻrniga Yoqubning oʻzi va Dina qoʻshib hisoblangan (shu bobning 15–oyatiga qarang). Shunday qilib, hammasi yetmish kishi edi.

46:28 *Go'shen yerlari* — 45:10 ga va oʻsha oyatning izohiga qarang.

47:1-2 *Go'shen yerlari* — 45:10 ga va oʻsha oyatning izohiga qarang.

47:7 *...fir'avnni duo qildi* — yoki *...fir'avnga hurmat bajo ayladi*.

47:11 *Ramzes shahri yaqinidagi yerlar* — Go'shen yerlarining boshqacha tasvirlanishi. 45:10 ga va oʻsha oyatning izohiga qarang.

47:14 *kumush* — qadimgi paytlarda ma'lum vazndagi kumush bo'laklari odatda pul birligi sifatida ishlatilgan.

47:21 *...butun xalq fir'avnga qul bo'lib qoldi* — qadimiy yunoncha va lotincha tarjimalardan. Ibroniycha matnda *...hamma xalq shaharlarga ko'chirildi*.

47:26 *bugungacha* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

47:27 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 29, 31–oyatlarida ham bor). 32:27-28 ga qarang.

47:29 *...qo'lingni sonim ostiga qo'yib...* — 24:2 izohiga qarang.

47:29 *...“Sizning vasiyatingizni bajaraman”, deb qasam ich* — ibroniycha matndan soʻzma-soʻz tarjimasi *...menga mehribonlik va sodiqlik bilan muomala qilgin*, bu oʻrinda shu ibora Yusuf otasi Yoqubning vasiyatini bajarishiga ishora qiladi.

47:30 *ota-bobolarimning xilxonasi* — Yoqubning bobosi Ibrohim va otasi Is'hoq dafn qilingan Maxpaladagi g'or nazarda tutilgan (25:9-10, 49:30-31 ga qarang).

48:3 *Luz shahri* — Baytil shahrining oldingi nomi (28:19 ga va oʻsha oyatning izohiga qarang). Oʻsha shaharda Xudo Yoqubga ikki marta zohir boʻlgan edi (28:10-22, 35:1-15 ga qarang). Bu oyatda Yoqub Xudo unga ikkinchi marta zohir boʻlgani haqida gapiryapti.

48:7 *Paddon* — *Paddon-Oramning* qisqa shakli. 25:20 izohiga qarang.

48:7 *Baytlahm* — 35:19 ga va oʻsha oyatning izohiga qarang.

48:8-10 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (shu bobning 11, 13, 14, 21–oyatlarida ham bor). 32:27-28 ga qarang.

48:12 *...tizzasidan...* — Yoqub Efrayim va Manasheni duo qilganda ular Yoqubning yonida yoki tizzalarining orasida turgan boʻlishlari mumkin. Ular ulgʻaygan, Yoqub esa nihoyatda qarib qolgani uchun ularni tizzalarida ushlab oʻtira olmagan boʻlishi mumkin.

48:14 *o'ng qo'li* — oʻng qoʻl kuchliroq hisoblangani uchun, odamlar oʻng qoʻlni qoʻyib duo qilishganda, koʻproq baraka keladi, deb ishonishardi.

48:15 *...Yusufni duo qildi...* — Yoqub Efrayim va Manasheni duo qilish orqali Yusufni duo qilgandi.

48:22 *Shakam* — 12:6 ning birinchi izohiga qarang. Bu oʻrindagi ibroniycha soʻzni *ulush* yoki *tepaliklar* deb tarjima qilsa ham boʻladi.

48:22 *...men qilichu kamonim bilan Amor xalqlaridan tortib olganman* — 34:25-29 da bayon etilgan voqea nazarda tutilgan boʻlishi mumkin, lekin oʻsha paytda Yoqub ikkala oʻgʻlining qilmishini qattiq tanqid qilgan edi (34:30 ga qarang). Kitobda yozilmagan

boshqa bir hodisa nazarda tutilgan bo'lishi ham mumkin.

49:4 ...*To'shagimga chiqib, uni bulg'ading* — 35:22 ga qarang.

49:5 ...*Qilichlari jabr–jafo qurolidir* — 34:25-26 ga qarang. Bu yerda *qilich* deb tarjima qilingan ibroniycha so'zning ma'nosi bahsli.

49:8 *Yahudo* — bu ism ibroniychadagi *madh etar* so'ziga ohangdosh.

49:10 *saltanat hassasi* — bu maxsus hassa bo'lib, shoh va hukmdorlarning hokimiyatini bildiruvchi ramz edi.

49:10 ...*Xalqlar unga o'lpon keltirarlar...* — yoki ...*Saltanat hassasining egasi kelgunga qadar...* yoxud ...*Hukmdor kelgunga qadar...* Ibroniycha matndan so'zma–so'z tarjimasi ...*Shilo' kelgunga qadar...* Shilo' Isroilning shimolidagi bir joy edi. Yoshua davridan tortib Shomuil davriga qadar Muqaddas chodir va Ahd sandig'i Shilo'da edi (Yoshua 18:1, Hakamlar 18:31, 1 Shohlar 1:24, 4:3 ga qarang). *Shilo'* so'zining bu oyatdagi ma'nosi bahsli.

49:11 *Sharobda yuvadi...ko'ylaklarini* — bu ibora ko'chma ma'noda bo'lib, Yahudo barakali va boy–badavlat bo'lishini, uzum tokidan mo'l hosil olishini bildiradi.

49:12 *Sharobdan ham qora ko'zlari, Sutdan ham oppoq tishlari* — bu ibora ko'chma ma'noda bo'lib, Yahudoning sharobi va suti mo'l bo'lishini bildiradi. Sharob va sutning mo'lligi barakaning belgisi edi.

49:13 *Sidon* — O'rta yer dengizi bo'yidagi qadimgi Finikiyaga qarashli shahar bo'lib, hozirgi Livan mamlakatining janubiy qismida joylashgan.

49:14 ...*qo'rada...* — yoki ...*xurjunlar orasida...*

49:16 *Dan* — ibroniychadagi ma'nosi *hukm qildi*. Bu ism ibroniychadagi *hukm qiladi* so'ziga ohangdosh.

49:18 *Sendan najot kutarman, ey Egam!* — bu so'zlar duo tarkibiga kirmaydi. Bular Yoqubning Egamizga qilgan iltijosi yoki muallifning gapi bo'lishi mumkin.

49:19 *Gad* — bu ism ibroniychadagi *bosqinchilar va talab ketadi* so'zlariga ohangdosh.

49:21 ...*Ajoyib ohuchalar dunyoga keltirar* — yoki ...*U yoqimli so'zlarni aytar*.

49:22 *Yusuf o'xshar serhosil tokka...novdalari devordan oshib o'tar* — yoki *Yusuf o'xshar qulonga* — *Buloq bo'yidagi qulonga. Qirlardagi qulondaydir u.*

49:26 *Abadiy tog'lar barakasidan...* — qadimiy yunoncha tarjimadan. Ibroniycha matnda *Ajdodlarning barakasidan...*

49:31 *U yerga bobom Ibrohim bilan buvim Sora dafn qilingan* — 23:17-20, 25:9-10 ga qarang.

50:2 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (32:27-28 ga qarang).

50:8 *Go'shen yerlari* — 45:10 ga va o'sha oyatning izohiga qarang.

50:11 *Ovil–Misrayim* — ibroniychadagi ma'nosi *Misrliklarning qayg'usi*.

50:13 ...*Maxpaladagi dalada joylashgan g'orga dafn qildilar* — 47:30 ga va o'sha oyatning izohiga qarang.